

DEBRECENI EGYETEM
Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma
Mezőgazdasági-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar

KERPÉLY KÁLMÁN NÖVÉNYTERMESZTÉSI, KERTÉSZETI ÉS REGIONÁLIS
TUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA

Doktori iskola vezető:
Prof. dr. Nagy János
MTA doktora

Témavezető:
Prof. dr. Baranyi Béla
az MTA doktora
tanszékvezető egyetemi tanár

**PÁRHUZAMOS TÁRSADALMAK – SZEGREGÁCIÓS ÉS
INTEGRÁCIÓS FOLYAMATOK HAJDÚBÖSZÖRMÉNYBEN**

Készítette:
Mező Barna
doktorjelölt

Debrecen
2013

PÁRHUZAMOS TÁRSADALMAK – SZEGREGÁCIÓS ÉS INTEGRÁCIÓS FOLYAMATOK HAJDÚBÖSZÖRMÉNYBEN

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
Regionális tudományok tudományágban

Írta: Mező Barna okleveles szociológus

Készült a Debreceni Egyetem **Kerpely Kálmán Doktori Iskola**
Regionális tudományok doktori programja keretében

Témavezető: Dr. Baranyi Béla DSc, tanszékvezető egyetemi tanár

A doktori szigorlati bizottság:

	Név	Tud. fokozat
elnök:	Prof. dr. Sinóros-Szabó Botond	DSc
tagok:	Dr. Sallai János	PhD
	Dr. Szabó Gyula	PhD

A doktori szigorlat időpontja: 2012. november 22.

Az értekezés bírálói:

Név	Tud. fokozat

A bírálóbizottság:

	Név	Tud. fokozat	Aláírás
elnök:			
tagok:			
titkár:			

Az értekezés védésének időpontja: 20...

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	5
1.1. A témaválasztás indoklása.....	5
1.2. A kutatás célja.....	6
2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	10
2.1. A szegénység és az underclass jelenség	10
2.2. A romaproblematika	14
2.3. Integráció: évezredes küzdelem.....	22
2.4. Migrációs tendenciák	26
2.5. Egyenlőtlenség, szegénység, szegregáció	30
2.5.1. A lakáshoz jutás lehetőségei.....	35
2.5.2. A helyi társadalom befogadási készsége	36
2.5.3. Nevelés, oktatás, szakképzés	40
2.5.4. Megélhetési lehetőségek, foglalkoztatási problémák.....	42
2.6. Összegzés	46
3. ANYAG ÉS MÓDSZER	49
3.1. A kutatás előzményei	50
3.2. Az empirikus vizsgálatok leírása	52
3.3. Az elemzésben használt módszerek	54
4. EREDMÉNYEK	56
4.1. Hajdúböszörmény településszerkezeti sajátosságai és társadalmi folyamatai az ezredforduló után	56
4.1.1. Településszerkezeti sajátosságok	56
4.1.2. A roma népesség integrációját leginkább meghatározó társadalmi folyamatok.....	62
4.1.3. Összegzés.....	77
4.2. A szegregáció empirikus vizsgálata Hajdúböszörményben az ingatlanpiaci folyamatok figyelembevételével.....	78
4.2.1. A lakásállomány főbb jellemzői	78
4.2.2. A szőlőskertek lakáskörülményei és demográfiai jellemzői	81
4.2.3. Az interjúk vizsgálatok tapasztalatai	86
4.2.3.1. A szegregátumok lehatárolása és azok migrációs tendenciái	86
4.2.3.2. Konfliktus és elkülönülés	93
4.2.3.3. A hátrányos helyzetű és/vagy cigány családok életkörülményei...	94
4.2.3.4. Felzárkózás vagy leszakadás?.....	98
4.2.3.5. Sikeres integrálódás.....	103
4.2.3.6. Adalékok.....	103
4.3. A személyes ingatlanfelmérés eredményei	106
4.4. A szőlőskertek társadalmi viszonyai.....	113

5. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK.....	117
6. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....	121
7. ÖSSZEFOGLALÁS.....	123
8. SUMMARY.....	126
9. FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK.....	129
10. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN.....	135
Ábrák jegyzéke.....	137
Táblázatok jegyzéke.....	137
Mellékletek.....	138
Nyilatkozatok.....	151
Köszönetnyilvánítás.....	152

1. BEVEZETÉS

1.1. A témaválasztás indoklása

A magyar társadalom leghátrányosabb helyzetű etnikai kisebbsége, tágabb értelemben véve társadalmi csoportja vitathatatlanul a cigányság. Történelmi források is bizonyítják, hogy eltérő értékrendjük és életmódjuk következtében már Európában, ezen belül a Kárpát-medencében való megjelenésük óta összefonódtak velük a különböző mértékű és jellegű atrocitások, diszkriminációs jelenségek. A problémákat az idő nem oldotta meg, és túlzás nélkül kijelenthető, hogy Magyarország legkomolyabb etnikai-társadalmi feszültségeinek forrása napjainkban és a következő évtizedekben egyaránt a cigány etnikumhoz köthető.

A cigány integráció kérdésköre tehát napjaink egyik leginkább aktuális, és a jövőt tekintve is nagy jelentőségű társadalmi kihívása, míg a migráció (illetve az azt kiváltó tényezők) szintén az érdeklődés homlokterébe kerülő téma volt az elmúlt évtizedekben. A magyarországi cigányság életkörülményeivel, területi elhelyezkedésével, illetve az ehhez igen szorosan kapcsolódó szegregációs és migrációs jelenségekkel, folyamatokkal foglalkozó szakirodalommal ma már könyvtárakat lehet megtölteni, azonban a megválaszolt kérdések sokszor újabbakat szülnek.

Az előzőekben már említett, Európában történő megjelenésétől kezdődően megjelenő és azóta is folyamatosan létező diszkrimináció, a többségi társadalom részéről megnyilvánuló kisebb-nagyobb mértékű zaklatások több más tényezővel (életmód, gazdasági okok stb.) együtt hozzájárultak ahhoz, hogy a cigány népcsoportok szinte folyamatos mozgásban maradjanak, és gyakorlatilag elválaszthatatlan fogalomká váljon velük a migráció. A cigányság – mint „a világ egyik legismertebb szórványnépességének” (Kocsis, 2002) – migrációs potenciálját, jellemző tendenciát és társadalmi visszhangját vizsgáló, a téma jellegéből adódóan döntően empirikus felméréseken alapuló kutatások azonban elsősorban a nemzetközi vándorlásra koncentráltak.

A történeti jellegű, a közép- és délkelet-európai országok, vagy a Kárpát-medence egyes térségeinek etnikai változásait fókuszba állító munkák (Keményfi, 1998; Kocsis, 2002 stb.) mellett sokkal gyakoribbak a volt szocialista országokban az 1990-es évek gazdasági és politikai változásai következtében még hátrányosabb helyzetbe kerülő, a kiéleződő társadalmi feszültségek miatt Nyugat-Európába vagy éppen Észak-Amerikába történő kivándorlás okait és folyamatát tanulmányozó hazai és külföldi írások (pl. Ko-

váts, szerk. 2002). Ezek azonban sok esetben csak egy-egy „felkapottabb” ügyre (pl. a zámolyi romák kálváriájára) koncentráltak, és nem magának a jelenségnek a tágabb nézőpontú, mélyebb vizsgálatára.

Az országos és térségi jellemvonások kutatása mellett alapvető fontosságú egy-egy település sajátosságainak a feltárása, az adott helységben megfigyelhető szegregációs folyamatok, illetve még inkább az azok mögött álló személyes motivációk és társadalmi tényezők feltérképezése.

A kutatás ennek megfelelően Kelet-Magyarország olyan településére koncentrál, ahol az egyre fokozódó társadalmi problémák együtt jelennek meg a cigány lakosságot érintő szegregációs folyamatokkal. A felmérés ugyanakkor az általánosnak minősíthető konfliktusok beazonosítása mellett egyedi jellemvonások feltérképezését is lehetővé teszi, mivel a szóban forgó alföldi mezőváros olyan sajátos településszerkezettel rendelkezik (lásd később), amely a vonatkozó morfológiai kutatások iskolapéldájává tette. Hajdúböszörmény ugyanis ily módon kvázi-kistérséggént is felfogható, ahol egy településen belül, az egyes városrészek funkcionális kapcsolatrendszerén keresztül akár településközi vagy mikrotérségi folyamatok is modellezhetőkké válnak.

A vizsgálat további egyedi jellemvonását adja, hogy a szegregációs kutatások fő csapásirányával ellentétben nem a nagyvárosi, hanem a vidéken élő cigány lakosság életkörülményeinek elemzését célozza meg, a mintaterület kiválasztásánál pedig (a fentebb leírtaknak megfelelően) különös figyelmet fordít az alföldi településszerkezet jellegzetes elemeire, a mezővárosokhoz tartozó kertségekre és tanyaközpontokra. A hazai és nemzetközi szakirodalom ugyanis a cigányság területi szegregációját általában más településkörnyezetben vizsgálta, ebben az esetben viszont lehetőség nyílik az empirikus vizsgálatok tapasztalatait felhasználva egy, akár az alföldi mezővárosokra adaptálható modell megalkotására is.

1.2. A kutatás célja

A kutatás célterületét tehát Hajdúböszörmény jelenti, amely az egyik legtipikusabb, nagy kiterjedésű alföldi mezőváros. A kutatás célcsoportját a város hátrányos helyzetű társadalmi csoportjai, azon belül pedig különösen a kedvezőtlen társadalmi és gazdasági pozícióban lévő cigány lakosság képezi. A vonatkozó szakirodalom alapos áttekintése és a demográfiai statisztikák feldolgozása mellett a kutatás elsősorban elsődleges adatgyűjtésen alapul, amely a cigány lakosság körében kérdőíves, az őket érintő társadalmi–

gazdasági problémákkal foglalkozó intézmények vezetőivel pedig interjúk vizsgálatot foglal magában. Kiemelt hangsúly helyeződik a város külterületi lakott helyeire, mivel ezekben az elmúlt évek során a városban élők által is tapasztalható módon nagy tömegű, alacsony társadalmi státuszú népességcsoportok betelepülése zajlott le, amely összefüggésbe hozható a mezőgazdasági területhasználat átalakulásával.

A vizsgálatok alapvető célkitűzései közé tartozik, hogy feltérképezze Hajdúböszörmény szegregátumait, vagyis azokat a főként külső városrészeket, amelyekben az alacsony státuszú népesség aránya meghaladja a 40%-ot. Alacsony státuszúnak minősülnek azok a személyek és csoportok, akik legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkeznek, és bár aktív korúak, nincs rendszeres munkajövedelmük. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség megbízásából a KSH által elvégzett besorolást (kétezer fős népességnél kevesebbel rendelkező település esetében az adott helység egésze minősül annak, kétezer fő felett településrészek és/vagy háztömbök szintjén történt az adatok előállítása) alapul véve a város több szegregátummal is rendelkezik, azonban ezek lehatárolásakor a 2001-es népszámlálás adataiból indultak ki, és nem vették figyelembe az azóta lezajlott társadalmi folyamatokat.

Tekintve, hogy statisztikai adatok ilyen bontásban a népszámlálások közötti periódusokban nem állnak rendelkezésre, ezért a demográfiai, foglalkoztatottsági stb. trendek részleteiben nem ismertek, kizárólag empirikus módszerek felhasználásával lehet képet alkotni róluk. A kutatásnak területi és egyéb korlátok miatt nem lehetett célja a város valamennyi szegregátumának részletes bemutatása, ezért elsősorban az utóbbi években, évtizedekben leginkább „problémássá váló” kertségekre koncentrált.

A településen belüli szegregációs folyamatok feltárása mellett kiemelt figyelmet fordult arra, hogy feltérképezésre kerüljenek azokat a népességmozgási irányok, amelyek hozzájárulnak a kertségek lakosságának emelkedéséhez. Az eredeti terveket (bemutatni azt, hogy ki honnan, konkrétan melyik településről érkezett, hozta-e magával szűkebb vagy tágabb rokonságát, irányul-e a kertségekből belső migráció Hajdúböszörmény belterületi városrészeibe stb.) azonban személyiségi jogi és adatgyűjtési problémák miatt csak részben sikerült megvalósítani, mivel az empirikus módszerek csak korlátozott mértékben szolgáltatottak erről információkat – ezek viszont beépültek a kutatás anyagába.

Mivel az „alacsony státuszú népesség” a hajdúböszörményi kertségek esetében gyakorlatilag kizárólagosan a cigány etnikumhoz tartozók köréből kerül ki, ezért indokolt a cigány szegregáció időbeli és térbeli összefüggéseinek meghatározása. Mindez lehető-

séget ad a demográfiai folyamatokból eredeztethető problémák előrejelzésére és az ehhez kapcsolódó különböző önkormányzati feladatok (intézményfenntartás, szociális támogatási rendszer, lakáspolitiká stb.) tervezhetőségére is.

Ez utóbbival összefüggésben ugyancsak a kutatási célkitűzések között szerepelt a helyi ingatlanpiac sajátosságainak feltárása, különös tekintettel azokra a tényezőkre, amelyek hozzájárulnak az alacsony társadalmi státuszú lakosság területi koncentrációjához. Az ingatlan-, ezen belül a lakásállomány (a megkülönböztetés nem véletlen) városon belüli eltérő adottságai, illetve a lakáshoz jutás ugyancsak meglehetősen tág határok között mozgó, a vizsgált célcsoport számára mégis meglehetősen homogén lehetőségei ugyanis jól kimutatható településszerkezeti változásokkal járnak, nyilvánvaló összefüggést mutatva a szegregációs jelenségekkel.

A dolgozatban szintén hangsúlyos szerepet kapott azoknak a „jó gyakorlatoknak” az összegyűjtése, amelyek a múltban már segítették a cigány integrációs folyamatokat, és amelyek a tapasztalatokból kiindulva a jövőben is hozzájárulhatnak ehhez (pl. lakókörnyezet minőségi javulása, foglalkoztatottság bővítése, képzettségi szint emelése esetében). Külön kiemelhető ezek közül az országos szinten is számos következtetés levonására alkalmas szociális földprogram hatásainak megismerése a helyi cigány lakosság körében, mivel a város természeti-gazdasági adottságai, illetve a migráció jelenlegi elsődleges célterületeit jelentő kertségek eredeti funkciója egyaránt indokoltá teszik ezt.

A fentebb ismertetett célkitűzések alapján a kutatás távlati célkitűzése, hogy a helyi, egyszerre városi és mégis vidéki cigány lakosság alapvető problémáinak alapos feltárása mellett a gyakorlati szakemberek számára is hasznosítható javaslatokat adjon a társadalmi problémák kezelésére, és a leromlott településrészek környezeti viszonyainak javítására.

A kutatási célokkal kapcsolatban felvetődött problémák, kérdések alapján hipotéziseink a következők:

- Hajdúböszörmény településszerkezeti adottságai eleve kedveznek a szegregációs folyamatoknak, és ezt az elmúlt évtizedek gazdasági-társadalmi változásai tovább erősítették.
- A kertségekbe irányuló migráció majdnem kizárólagosan a városon kívülről érkezőkből táplálkozva emelte meg jelentősen a kvázi külterületi népesség számát.
- A beköltözés fő motivációját nem a városi létformához kapcsolódó tágabb lehetőségek (pl. munkavállalás) képezik, hanem egyértelműen a lehető legolcsóbb ingatlanokhoz való hozzájutás.

- A kertségekbe irányuló migrációban ennek megfelelően azok az abszolút mélyszegénységben élő csoportok vesznek részt, akik számára a távolabbi (nemzeti) migráció már nem jelent alternatívát.
- Az emberhez nem méltó életkörülmények nemcsak a kertségekben generálnak negatív társadalmi folyamatokat, hanem azok belátható időn belül a város egészére is érezhetően kihatnak majd.
- Tekintettel a korábban történt beavatkozások a jelentős ráfordítások ellenére sem hozták meg a várt eredményeket, a szegregációs jelenségek inkább erősödő, semmint csökkenő tendenciával jellemezhetők, és ez egyre inkább kihat a város egészére.
- Végül, de nem utolsó sorban a témaspecifikus elemzés többek között arra a súlyos társadalmi-gazdasági dilemmára keres választ, hogy Hajdúböszörmény önkormányzatának antiszegregációs programja a települést övező kertségi részeken élők felzárkóztatása, azaz a város tradicionális közösségéhez való integrációja révén képes lesz-e felszámolni a jelenlegi kettős társadalmi lét alapjait, avagy még hosszú ideig hatnak az új párhuzamos társadalom meglétéből fakadó hátrányos következmények, a felzárkózás dinamikáját pedig a további elzárkózás és szegregáció fékezi majd.

2. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. A szegénység és az underclass jelenség

Az underclass jelenségről Malthus 1810-ben az „alsó osztályok túlnépesedése” kapcsán írt, Malthus szerint morális kérdéssről van szó, az „alsóbb osztályok” tagjai „öntudatra ébredésüket” követően rájönnek, hogy nem szabad túlzottan szaporodniuk, ezt a fajta megközelítést használják, még ma is számos helyen a szegénységhez való hozzáállás kapcsán. A mai értelemben vett szóhasználatot Gunnar Myrdal 1963-ban megjelent könyvéhez kötik. Az ezt követő évtizedek konzervatív megközelítését felváltotta az 1980-as évektől a baloldali liberális megközelítés (Wilson, 1987).

Az underclass elméletek a *strukturális megközelítés*, illetve a *kulturális megközelítés* mentén különíthetők el. A *strukturális megközelítés* képviselői Gunnar Myrdal és William Julius Wilson, míg a *kulturális megközelítésé* Ken Auletta és Charles Murray, illetve a *szegénység kultúrája* elmélettel Oscar Lewis.

A *strukturális megközelítések* között a már említett Gunnar Myrdal 1963-ban megjelent könyve az első (Myrdal, 1963). Myrdal szerint az underclass tagjai azok, akik a második világháború utáni gazdasági prosperitás vesztesei, a társadalmi hierarchia alján találhatók és igen mély szakadék választotta el őket a többségi társadalomtól. A piacgazdaságokban a második világháborút követően egyre kevesebb igény mutatkozott a társadalom alján lévő, képzetlenek munkavállalók által végezhető munkára, sok volt köztük a városi gettók lakója, a belsővárosrészek nyomornegyedeiben élő feketék. A kilátástalanság, a szegénység és a nyomor a gyerekeik számára sem adta meg a lehetőséget a társadalmi leszakadásból való kilépésre. Myrdalnak az underclassról megfogalmazott állításai, „tézisei” több évtizeden át meghatározták a politikai és társadalomtudományi gondolkodást, a hetvenes években bekövetkezett konzervatív fordulat új értelmezést hozott az underclass fogalomkörében. Az underclass kulturális magyarázat meghatározó eleme az Oscar Lewis által jellemzett szegénység kultúrája lett.

A kulturális megközelítés hatása – Ken Auletta és Charles Murray – átütő erejű volt, erre a helyzetre reflektált William J. Wilson. Wilson az underclass elemzésén túllépve új irányt akart adni az underclassról történő gondolkodás liberális irányzatának. Az underclass elméletében, Myrdalhoz hasonlóan, a gazdaság strukturális átalakulására helyezte a hangsúlyt, a 60-as, 70-es évek változásai eredménye a gyáripar átalakulása, a gyáripar súlyának csökkenése volt, ami a szakképzetlen feketéknek a kiszorulását

eredményezte a munkaerő-piacról. A 60-as évektől a fekete szakmunkások és középosztálybeliek kivonultak a gettókból, és hátrahagyták az egyre elszigetelődő és a társadalmon kívülre kerülő fekete underclasst, ahol az utcai bűnözés, és más társadalmi patológiák jelentek meg és váltak meghatározóvá. A belvárosi fekete szegények megélhetési forrásává pedig a szociális segélyek váltak (Wilson, 1987).

A *kulturális megközelítések* szemléletmódjára Oscar Lewis munkája, a *Sanchez gyermekei* (1961) gyakorolt nagy hatást. Lewis szerint a „szegénység kultúrája” védelmi és túlélési mechanizmus, akkor jön elő, ha a túlélést biztosító társadalmi intézmények már nem működnek. Nagyobb az esély a „szegénység kultúrájának” a kialakulására, ha a társadalmi, gazdasági rendszer felbomlik, vagy helyére másik lép. A szegénység kultúrájának jellemző vonásait a kulturális megközelítések átvették, azokat az underclass jellemvonásának tartják, így pl. a szétesett családokat, a fiatal lányok születését, az apák nélküli családot, a bűnözést, az alacsony iskolai végzettséget, a kimaradást az iskolából, és a szociális segélyek szerepét a szegény családok megélhetésében.

1982-ben jelent meg Ken Auletta könyve (*The Underclass*), amely a mindennapok tárgyává tette az underclasst. Auletta az underclass négy csoportját határozta meg: a *passzív szegényeket*, akik a hosszú időtartamú jóléti ellátások elfogadó személyei, az *erőszakos utcai bűnözőket*, akik az iskolából kimaradtak, bűnözésből élnek és drogfüggők, a *szélhámosokat*, akik a feketegazdaságból élnek, de ritkán vesznek részt az erőszakos bűnözésben, és a *hajléktalanokat, sodródó vándormadarakat*. Művében foglalkozik a kulturális megközelítést érvényesítő, az underclass tagjai viselkedésének eredményeként reménytelen helyzetű szegénységet bemutató irányzattal, így az egyedülálló és fiatal anyák, a szétesett családok, a munkanélküliség, a „jóléti mentalitás” témájával. A kulturális megközelítések egyik, meghatározó állítása a szegénységre, mint a szegénység kultúrájának a következményére vonatkozik: a jóléti rendszer felelőssége a szegények támogatása révén a szegénység fenntartása.

Charles Murray is kiemeli a jóléti ellátások szerepét az underclass esetében: szerinte a jóléti ellátások járultak hozzá a családok széteséséhez, és az egyedülálló szülők arányának a növekedéséhez a szegények között (Murray, 1984). A jóléti ellátások, amellet, hogy szétzilálták a családi kötelékeket, elértéktelenítették a munkát, olyan „ellenkultúrát” hoztak létre, amely a munka helyett a bűnözést fogadja el, a vonakodást a munka elfogadásától, és ez elvezet a „függés kultúrájához” is (a jóléti ellátásoktól).

A kilencvenes évek underclassról folyó vitáinak szereplői a poszt-szocialista átmenet lehetséges underclass jelenségeit vizsgálták, új, empirikus kutatási eredményeken alapuló

szintézist megfogalmazva. E kutatások vezetője *Ladányi János és Szelényi Iván* voltak, és több, poszt-szocialista országban kutatták a romák helyzetét. A kutatás négy elméleti és empirikus problémát és azok viszonyát érintette, és elemezte: a szegénység, kirekesztés, underclass és a romák viszonyát (*Ladányi – Szelényi, 2004; Szelényi, 2001*).

Az underclass elméletek közül a strukturális magyarázatokat fogadták el, abból indultak ki, hogy a kilencvenes években a kelet-európai országokban olyan társadalmi és gazdasági változások mentek végbe, amelyek kedveztek az underclass kialakulásának. Megállapításuk alapján az átalakulások vesztesei a kelet-európai térségben élő romák, de ez nem jelenti azt, hogy az underclass egyenlő a romákkal. A roma középosztály jó eséllyel kilépett ebből a helyzetből, és az underclass nem roma csoportokat is magába foglal – igaz, az underclass etnicizálódása miatt az etnicitás és a szegénység a társadalmi tudatban összemosódik, ha valaki szegény, feltételezik, hogy cigány is, és fordítva, ha sikeres, nem is gondolják, hogy roma lehet – ez azt jelenti, hogy az etnikai identitás a strukturális pozícióból ered. Ladányi és Szelényi, valamint a kutatás többi résztvevője az underclasst a kirekesztés specifikus formájaként értelmezték, azaz a *társadalmi kirekesztést tartják az általánosabb folyamatnak, ami egyúttal az underclass magyarázó oka is*. A kirekesztett csoport szegregáltan él, más csoportokkal való házasodásának a lehetőségei korlátozottak, a baráti kapcsolatok a saját csoporton belülre korlátozódnak. A kirekesztés megjelenik a munka világában is, a munkaalkalmakhoz, a gazdasági javakhoz és az erőforrásokhoz való hozzájutás esélyei rosszabbak, mint a társadalom más csoportjaié.

Ladányi és Szelényi a társadalmi kirekesztésnek a sajátos módjaként tárgyalja a lehetséges, *kaszt-típusú* kirekesztéseket – ezt beillesztették a kelet-európai, átmeneti társadalmakban élő romák társadalmi helyzetének a magyarázatába (az empirikus eredmények igazolták ennek az elméleti felvetésnek a jogosságát). A lehetséges underclass, vagy *kaszt-típusú* kirekesztődést magyarázó modellként a strukturális körülmények (posztkommunista dezindusztrializáció, dekollektivizálás, etnikai előítéletek), az underclass szerveződése, és a szegénység kultúrája összefüggését fogadták el, ahol a szegénység kultúrája relatív autonómiával bír, de a strukturális viszonyok és okok következménye (*Ladányi – Szelényi, 2004, 23*). Az elméleti problémafelvetések mellett operacionalizálták a kirekesztések lehetséges területeit. A lakóhelyi kirekesztettség esetén a cigánytelepet úgy definiálták, ahol az ott élők többsége roma, a munkaerő-piaci kirekesztettségénél a háztartások közül az számított ide kirekesztettnek, ahol kettő vagy több munkaképes korú munkanélküli, háztartásbeli, vagy alkalmi

munkából élő személy található. Az iskolarendszerből való kirekesztettségénél azok a háztartások tartoztak ide, ahol nincs befejezett alapfokú végzettségnél magasabb végzettségű. Megállapították, hogy a kirekesztések párhuzamos megléte implikálja az underclass, lower-class, vagy kaszt-típusú társadalmi helyzetet, a kirekesztettség típusát.

Az „underclass” elméletek a „halmazottan hátrányos helyzetű társadalmi csoportok” helyzetét vizsgálják, behozva a magyarázatok közé a szegénység kultúrájával foglalkozó irányzatokat is. Az underclass, amely minden osztály és réteg alatt van, jövedelme alapján szegény, iskolázatlan, és kiszorult a munkaerő-piacról. Spéder (2002) utal a Wilson-féle állításra, amely a gazdaságszerkezeti átalakulás, a szakképzetlen munkahelyek felszámolódása, és a városi szegregációs folyamatok összefüggésére vonatkozik, és ismerteti a szegények kultúrájára vonatkozó főbb állításokat is. Spéder utal a szegénységkutatások alapkérdésére is: mit vegyünk figyelembe: a jövedelmet, és/ vagy az életkörülményeket, azaz a megélhetés külső jegyeit, attribútumait, a szükségleteket, azaz mennyire figyelünk a deprivációra. A hagyományos szegénység mellett, melynek főbb jellemzői az alacsony iskolázottság, a mezőgazdasági vagy segédmunka, megjelent az „új szegénység” is, melyet leginkább a munkanélküliség, a munkaerő-piacról való kiszorulás jellemez. Az „új szegények” a munkát nem találó pályakezdők, a rokkantnyugdíjasok és az özvegyi nyugdíjasok, a gyese-en lévők.

A kilencvenes években Magyarországon is megfigyelhetővé vált a demográfiai szegénység, a gyermekek, az idősek, és a nők szegénysége, valamint a „szociálgeográfiai” szegénység, a szegénység térbeli koncentrálódása, a települések és térségek „szegénységi lejtője”. Az *etnikai szegénység* a romák körében figyelhető meg, 1 esetükben kumulálódnak a szegénységet előidéző tényezők, a „szegénységkockázatok”, így az alacsony iskolai végzettség, az inaktivitás, a munkanélküliség, a magas gyerekszám, és a települési, térszerkezeti hátrányok. Az etnikai szegénységre vonatkozó állításokat a romakutatások eredményei is igazolják, azaz nem csak hipotetikus állításról van szó. Vita abban van, hogy lehet-e a szegénység kapcsán etnicitásról beszélni, ez nem egy újabb kirekesztés-e.

A hajdúböszörményi szőlőskertekben életvitelszerűen élők az „underclass” ismérvei alapján tekinthetők a társadalom periferiájára szorultaknak, vagy akár a társadalmon kívül élőknek is, akik között igen nagy számban találhatók a roma etnikumhoz tartozók, tehát szociálgeográfiai szegénységhez kötődő etnikai szegénységről beszélhetünk.

2.2. A romaproblematika

Az etnikai kisebbségek, ezen belül főként a cigányok helyzetével kapcsolatos kérdések rendkívül kényes témának számítanak mind Magyarországon, mind az Európai Unióban, ugyanakkor kifejezetten sokan vannak azok, akiket érdekel a téma, illetve közvetve vagy közvetlenül érintve érzik magukat. Különösen igaz ez azóta, hogy a 2004-es és főként a 2007-es keleti bővítés eredményeként a mintegy 12 millió főre becsült cigányság vált a Közösség legnagyobb lélekszámú etnikai kisebbségévé. Az integráció kérdése azonban nem pusztán a nagy népességszám vagy a rendkívüli területi szétszórtság miatt nagyon szerteágazó és sokrétű problémahalmaz Európa számára. Glatz Ferenc megállapítása szerint a „cigánykérdés” összetettségét jól jelzi, hogy egyszerre áll szociális, közgondolkodási és kulturális összetevőkből, amelyek külön-külön is komoly kihívást jelentenek.

„Szociális kérdés, mert a hagyományos mesterségbeli tudásukra a modern ipari társadalom nem tart igényt, ezért betagozódásuk az informatikai társadalom európai munkaszervezetébe megnehezedett. Szociális kérdés, mert nem csak tulajdonnal, otthonigényekkel, de a családdal, sőt, a társadalmi-igazgatási önszerveződéssel kapcsolatban is más értékrend szerint gondolkodtak és éltek évszázadokig. Való gondok az óhajtott összeilleszkedésben. Kulturális kérdés is: hiszen kívül maradnak a nemzeti-állami iskolarendszerekben. Amelyek az elmúlt másfél évszázadban a polgár munka- és viselkedéskultúráját, szakmai műveltségét, erkölcsi fogalomrendszerét normákba szorították. Erre nevelte az európai polgárt a 6. életévtől. A cigány közösségek kívül rekedése ezen oktatási rendszeren a mai beilleszkedési zavarok alapja. ... Végül: közgondolkodás kérdése a cigánykérdés, vagyis előítéletek, idegenellenesség kérdése is.” (Glatz, 1999, 9–10.)

Az szinte valamennyi publikációban, politikai állásfoglalásban stb. elhangzik, hogy iskolázottsági és erre épülve foglalkoztatottsági mutatóik, jelenlegi életkörülményeik és jövőbeni kilátásaik alapján az egyik legsürgetőbben megoldandó társadalmi problémát jelentik az egész Unió számára. Mindezt figyelembe véve még mindig kevésnek minősíthető azoknak a nemzetközileg is összehasonlítható és mindenekelőtt hiteles adatoknak a köre, amelyekkel ténylegesen leírhatóvá válna az európai cigányság demográfiai, iskolázottsági, munkaerő-piaci, jövedelmi stb. jellemvonásainak idő- és térbeli alakulása. Nyilvánvaló, hogy ezek ismerete nélkül nem lehet megtervezni a cigányság társadalmi integrációját elősegítő szociál-, tágabban szemlélve társadalompolitikai beavatkozásokat (Bernát, 2006).

A fentiek alapján evidensnek tűnik, hogy amennyiben a cigányság (és az összes többi, Európában élő kisebbség) kulturális és szociális problémáinak, illetve az ebből

adódó társadalmi csoportkonfliktusoknak az orvoslására nem alakul ki erőteljes ösztársadalmi akarat, és ha nem alakul ki egy minden érintett fél (esetünkben leginkább a cigányság) számára egy elfogadható jövőkép, akkor „a társadalomba való integrálásuk egyre inkább csak utópiává válik” (Szűcs, 2003, 65).

A témakör tudományos igényű feldolgozásánál az első problémát közvetlenül a cigányok körének meghatározása jelenti, illetve annak tisztázása, hogy egyáltalán a roma vagy a cigány megnevezést használjuk. Már ebben a kérdésben sem alakult ki egy világosan követhető és alkalmazható álláspont, sőt, sokkal inkább a különböző logika mentén levezetett, egymást kiegészítő, vagy éppen egymással szembenálló vélemények láttak napvilágot. Ráadásul a problémát nemcsak szociológiai, hanem akár nyelvi alapon is meg lehet közelíteni:

„A valamilyen formában a magyar cigány szóhoz hasonló (pl. a középkori latin cinganus, a cseh Cikán, a szlovén és szerb–horvát cigan, a svéd zigenare, a német Zigeuner, a francia tzigane, illetve tsigane alakok, az olasz zingaro, a portugál cigano, a spanyol zincal, a román țigan, a török çingene stb.) népmegnevezések mindegyikének a története a Bizánci Birodalom koráig, körülbelül a XIII. századig nyúlik vissza, s a görög ατσίγανος – nagyjából [atsziganosz] – 'érinthetetlen' szó rejtezik benne. ... lehetséges, hogy a pogány közösségtől való elzárkózás motiválta az elnevezést. Az viszont tény, hogy a XI. század táján a cigányságot már azonosították valamiképp a pogánysággal.

... A roma szó egyre inkább elterjed, ezt „illik” előnyben részesíteni. A különböző roma szervezetek is előszeretettel használják a szót; a londoni, 1971-ben megtartott Első Roma Világkongresszuson a más-más cigányközösséget képviselő jelenlévők végül egyetértésben fogadták el, hogy a világ összes cigány emberének a közös és hivatalos elnevezése legyen a rom szó többes számú alakja, azaz a roma forma. Ugyanakkor egyáltalán nem mindenki által elfogadott a roma szó! Szimbolikus véleménykülönbség ez, bizonyítja, hogy milyen végtelenül nehéz a diaszpórában élő, több különböző kultúrához társult cigány csoportoknak egységes cigányságként megjelennie a világban, nemcsak a nem cigányok (a gádzsók) előtt, hanem saját nagy közösségük szemében is. ... A sajtó vagy épp a politika nyelvén pedig szinte automatikusan kialakult a káosz: a roma szó gyakran egyes számú főnévként értetődik a cigány nyelvet (legalább alapszinten) nem ismerők számára. A magyarban a szót már közönséges népnévként használjuk, előfordulhat jelzőként (roma kultúra), jelölheti a néphez tartozó személyt, s ilyenkor többes számba is kerülhet (romák). Az USA Kongresszusa 10 éve, 2000 őszén hivatalos határozatot hozott, miszerint a Kongresszusi Könyvtárnak a Gypsies keresőszót Romanies-re kell cserélnie.” (Grétsy *et al.*, 2011).

Társadalomtudományi-szociológiai szempontból megközelítve ugyancsak hasonlóan összetett a kép, ezt jelzi a következő néhány idézet is. „A hazánkban élő cigányság nagy része önmegjelölésként a *roma* kifejezést használja. Romani nyelven (a hagyományörző, nagyobb létszámú oláh cigányok nyelvén) ugyanis a *rom* (tsz: *roma*) jelentése *ember*, számukra a *cigány* megjelölés pejoratív, sokan sértőnek találják: „roma vagyok, nem cigány”. Velük szemben a cigányság másik csoportja (a lélekszámban jóval kisebb beás cigányok) magukra nézve a *cigány* megjelölést tartják helyesnek: „cigány vagyok, nem roma”, hisz a beás nyelv egészen más, mint a romani, az ő nyelvükben nincs *rom*, *roma* kifejezés. A szakirodalomban, a tudományos diskurzusban helyesen: *roma/cigány* megjelölést használunk (például *roma/cigány* népesség).” (Szabóné Kármán, 2008, 415.)

„A dolgozatban tudatosan és következetesen a „cigány” kifejezést használom e kisebbségi csoport megjelölésére, elvetve a véleményem szerint kirekesztő és eufemizáló „roma” kifejezést. Az elmúlt évtizedben a köznyelvben a „politikai korrektség” jegyében e megjelölés használata terjedt el, elvetve a pejoratívnak érzett „cigány” szót”. Szerintem ez helytelen, egyrészt azért, mert a „roma” szót csak az oláh cigányok használják önmegjelölésként, másrészt pedig nem a kifejezést, hanem a hozzá kapcsolódó asszociációkat kell megváltoztatni, a sztereotíp gondolkodást, az előítéletes, diszkriminatív magatartást kell a többségi társadalom tagjainak elvetni.” (Szűcs, 2003, 66.)

„A tanulmányban a *cigány* és a *roma* terminust felváltva, egymás szinonimájaként használom, tudatosan nem preferálva egyik kifejezést sem, mivel nincs „közmegegyezés” az „alkalmasabb” terminusra vonatkozóan.” (Bernát, 2006, 118.)

„A továbbiakban a *cigány* és *roma* szavakat szinonimaként használjuk. Ezzel átveszünk a téma újabb hazai irodalmának szóhasználatát, egyúttal pedig némi pontatlanságot követünk el, hiszen a hazai cigányságnak csak egy része (elsősorban a *cigány* nyelven beszélők csoportja) nevezi magát romának.” (Janky, 1999, 217.)

„A kisebbségekről szóló törvény, a különböző kormányzati dokumentumok, kisebbségi önkormányzatok a „cigány” megnevezést használják, ahogyan a hivatkozott magyar szakirodalom jó része is (Kállai, 2005). Ugyanakkor a politikai nyelvhasználat nemzetközileg a *roma* („rom”) népvét preferálja. A nemzetközi konvenciók egységeiben abban, hogy minden népet megillet az a tisztelet, hogy a saját maga által választott nevét használhassa. A magyarországi cigányság jelentős része – pl. a magyar-cigányok és a beások – nem nevezi magát „romának”, viszont a hétköznapi szóhasználatban itt-hon is egyre elfogadottabbá válik ez az elnevezés. A társadalomtudományi kutatások

szintén „cigányokról” szólnak, illetve váltakozva, mintegy szinonimaként használják a két fogalmat.” (Forray, 1999, 223–224.)

Természetesen valamennyi érvelés logikus és elfogadható, mégis a cigány, cigányság megnevezés a legmegfelelőbb. Mindemellett elsősorban az a tény hozható fel érvként, hogy a Hajdúböszörményben élők az empirikus vizsgálatok tapasztalataira alapozva ezt a kifejezést használják a mindennapokban, akár a klasszifikációt, akár az önbesorolást tekintve. Másfelől általánosan elterjedt az a megközelítés is, hogy „roma” alatt egy népcsoportot (és nem feltétlenül az etnikum egészét!) értenek, míg „cigánynak” sokkal inkább egy életformát minősítenek. A kertségekben élők pontosan ezt testesítik meg a szemükben, vagyis elmondható, hogy nem minden ott élő tekintenek romának, viszont mindegyikük a cigány kategóriába került. A disszertáció a kertségekben zajló társadalmi folyamatokra koncentrál, emiatt úgy gondoljuk, hogy következetesen használható a cigány megnevezés a továbbiakban.

Az előzők alapján már egyáltalán nem meglepő, hogy a különböző kutatásokban alkalmazott *cigányság-definíciók* nem egységesek. A számos meghatározás közül szinte lehetetlen kiválasztani a legmegfelelőbbet, mivel a választással gyakorlatilag politikai-ideológiai ítélet is megalkotásra kerül. *Csongor Anna* megfogalmazásában a cigányságot egyidejűleg szokás etnikumnak, nemzetiségnek, önálló kulturális identitással rendelkező etnoszociális társadalmi alakzatnak, peremhelyzetbe szorult, kultúrával nem rendelkező szociális rétegnek tekinteni (*Csongor–Szuhay*, 1992).

Még ha a nagyfokú átpolitizáltság kínálta csapdától el is tekintünk, akkor is nyilvánvaló, hogy a mindenki számára elfogadható, megnyugtatóan alátámasztott és minden körülmények között helytállónak tekintett kritériumrendszer felállítása nem történt meg, csak kísérletek szintjéig sikerült eljutni. Az egyes irányzatokat Keményfi Róbert próbálta összefoglalni, és megállapítása szerint legalább kettő, egymástól határozottan elkülönülő megközelítés bontakozik ki, amelyek azonban jellemző módon már abban sem jutnak egyetértésre, hogy megragadható-e egyáltalán a cigányság (*Keményfi*, 1999).

Az egyik ilyen irányzat alapvetően a „tényekből” kiindulva próbál objektív képet festeni a cigány etnikum életkörülményeiről, sajátosságairól. Mindehhez leginkább a rendelkezésre álló, de erősen különböző mértékben megbízható statisztikai adatokat (népszámlálások és egyéb összeírások, adatforrások) használják fel a különböző jellegű kutatásokhoz. Mindezzel gyökeresen szemben áll a másik irányzat által tudatosan felvállalt szubjektivitás – de ez nem az objektív klasszifikációs próbálkozások kudarcának talaján áll, hanem egyfajta saját kutatási-megismerési módszert jelent.

Természetesen minden irányzatnak megvan a létjogosultsága, de egyben a saját maga által alkalmazott módszerek miatti korlátai is. A hivatalos adatforrásokra (főként a censusokra) építő megközelítések maguk is elismerik, hogy az önbesorolást befolyásoló rengeteg tényező miatt az általuk vázolt eredmények bizonyosan eltérnek a valóságtól, és a becsült adatok inkább közelítenek a tényleges értékekhez. Jól jelzi a komoly bizonytalanságokat, hogy a Fónai Mihály – Filépné Nagy Éva szerzőpáros által Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében elvégzett kutatás során a definiálási problémák már a mintavételi eljárást is alapjaiban meghatározták (*Fónai – Filepné Nagy*, 2002).

Az alapvető irányzatok között 1997–1998-ban lezajlott definíciós vitára a Kritika című folyóirat biztosította a terepet, és tulajdonképpen a Ladányi – Szelényi, illetve a Havas – Kemény–Kertesi szerzőcsoportok közötti nézetkülönbségeken alapult. A kiindulási alapot Szelényiéknek az a megállapítása jelentette, hogy lényegét tekintve a cigányság fogalma Magyarországon nem határozható meg tudományos módszerekkel. „Meg lehet ugyan mondani, hogy ki tartja magát romának, illetve hogy a népesség egy választott csoportja kit tekint annak, de ily módon csupán mentális térképeket írhatunk fel, melyeknek minősítésekből és önminősítésekből állnak a határai. (...) A tudományos feladat csupán e határok felkutatása lehet, azaz a szociológiai módszerekkel csak azt tudjuk megnézni, hogy milyen klasszifikációs rendszerek vannak a társadalomban.” (*Ladányi – Szelényi*, 1997.)

A fő problémát az jelenti, hogy a humanista emberjogi álláspont szerint az egyénnek, és kizárólag az egyénnek van joga önmaga bármilyen szempontból (etnikai, vallási stb.) történő besorolására – miközben a KSH hivatalos módszertana szerint az 1993-ban lezajlott felmérés során a „jó helyismerettel rendelkező számlálóbiztosok” értékítéletére volt bízva, hogy „életvitel szerint” a cigány etnikumhoz tartozónak soroltak-e valakit. A tapasztalatok alapján azonban sem az önbesorolás (lásd a népszámlálás kiugróan alacsony értékeit), sem a társadalmi minősítés nem megbízható, mert nemcsak hogy akár szignifikánsan eltérő eredményeket hozhat a szubjektivitás, de azért sem etikus, mert sokszor egy társadalmi kategória, konkrétan a szegénység etnicizálásához vezet.

A Havas–Kemény–Kertesi hármas elismeri ugyan a különböző felmérések eredményeinek Szelényiék által kiemelt jelentős szóródását, de egyben felhívják a figyelmet azok eleve eltérő célkitűzéseire, és megállapítják, hogy kellő alapossággal, minden közösség esetében külön-külön igenis utána lehet járni a valósághoz közelítő etnikai viszonyoknak. A nem cigány társadalom értékítéletére azért is lehet alapozni, mert „minden tapasztalat azt mutatja ugyanis, hogy a cigány környezet a sikeresen asszimilálódók cigány származását is számon tartja. Az ily módon meghatározott roma népességből

legfeljebb a nyomtalanul asszimilálódottak maradtak ki, de őket nem is etikus a kutatás alanyainak tekinteni.” (*Havas – Kemény – Kertesi, 1994.*)

A gond ebben az esetben a „minden tapasztalat” megfogalmazásból ered, mert ez valóban elég homályos kategória, ráadásul a *Ladányi – Szelényi* páros ezzel szembe helyezkedve éppen azt állítja, hogy a nem cigány életmódot folytató „félcigányokat” és a legsikeresebben asszimilálódott „rendes cigányokat” a többségi társadalmak gyakran már nem tekintik cigányoknak. Megállapítják továbbá, hogy amennyiben a cigányságot főként a szegénykultúra képviselőiként tartjuk számon, akkor ebbe a csoportba számos, szintén marginális helyzetű nem cigány is bekerülhet, miközben a jómódú, iskolázott, de cigány származású egyének és családok nem lesznek kategóriatagok.

Forray R. Katalin ugyanebből kiindulva gondolja úgy, hogy hibás kutatási megközelítés a szegénység szubkultúráját hordozó életformacsoportként tekinteni a cigányságra, ez ugyanakkor nem a kutatók felfogásából ered, hanem az értékítéletét közvetítő környezetet azonosítja ezzel az etnikumhoz tartozókat (*Forray, 1998*). A cigányságot ennek megfelelően az etnicitás irányából közelítené meg, mivel a cigányság nem alkot homogén gazdasági-, és ennek megfelelően életmódbeli közösséget – a probléma ugyanakkor az, hogy nyelvi és kulturális szempontból sem. Mindezek alapján nem meglepő, hogy a *Ladányi – Szelényi* szerzőpáros szerint „A cigányok, noha elfogadják a társadalom cigány meghatározását, ugyanakkor finom belső distanciával elhatárolják magukat azoktól, akik szerintük e körön kívül vannak. A csoportközi viszonyok tökéletesen leképeződnek az endogámia merev alkalmazásával. Ritkább ugyanis a cigányság etnikai csoportja közötti házassági kapcsolat, mint bármelyik cigány és nem cigány csoport közötti házasság.” (*Ladányi – Szelényi, 1997*).

Keményfi Róbert a fentieket figyelembe véve megpróbált egy olyan, a társadalmi minősítésnél „etikusabb” módszert alkalmazni, amely alapján azt a személyt tekinti cigánynak, akit cigány környezete annak tart, akivel közösséget vállal – vagyis nem külső (a többségi társadalom értékítéletét hordozó), hanem belső klasszifikációt hajt végre a definiálás során. Az ötletes megoldás ugyanakkor nem vágta át a gordiuszi csomót, mivel egy „idegen” számára még akkor sem derül ki, hogy ténylegesen ki vallja magát cigánynak, ha a népszámlálásokban ez a kategória nem marad üresen (*Keményfi, 2003, 125*).

A szerteágazó megközelítéseket leginkább a szociálintropológia próbálja meg ötvözni, mivel számol a hátrányos gazdasági és társadalmi helyzettel, de ezzel együtt az etnicitást és az ebből eredeztethető sajátosságokat is figyelembe veszi. Az irányzat nem azt boncolgatja tehát, hogy a cigányság kultúrája szegénykultúra-e, hanem olyan élő kultúrát tanulmányoznak,

amelynek legfontosabb funkciója a mindennapi élet és a közösség megszervezése, életben tartása, valamint a megélhetés biztosítása (*Csongor – Szuhay, 1992*).

A kulturális antropológiai jellegű vizsgálatok a cigányság esetében (is) főként az identitás mibenlétére és a „találkozásokra” fókuszálnak, mivel Frederick Barth (erősen leegyszerűsített) elméletére, alapozva azt vallják, hogy a kulturális és etnikai határok nem állandó, hanem szituációnként (újra)termelődő, folyamatszerű jelenségek (*Fosztó, 2003, 85–87*).

Más megfogalmazásban a cigányságot olyan életstílus-csoportnak tekintik, amelyik nem egyfajta kulturális kövületként létezik, hanem éppen a környezethez való alkalmazkodás a lényege. Ehhez illeszkedően Judith Okely dolgozta ki a peripatetikus közösség fogalmát, mivel szerinte „Nincs egyetlen egységes cigány kultúra, hanem helyi közösségek vannak, ám a közös életstílus, közös attitűdök, értékek és normák hasonlítják egymáshoz a cigány közösségeket. ... Közös bennük az őket körülvevő gazdasággal fenntartott intenzív kapcsolat: olyan nomádok, akiknek megélhetési forrásait más közösségek jelentik. Jellemző rájuk, hogy elsősorban nem élelemtermelők, endogámok, elsősorban vándorközösségek, tevékenységük főleg a helyi lakosság számára végzett specifikus szolgáltatásokból áll, etnikai egységet képeznek, és bárhol legyenek, kisebbséget alkotnak.” (*Okely, 1983*).

Röviden összefoglalva tehát elmondható, hogy a szociológiai szempontú megközelítések közös problematikája a pontos definiálás, és ebből következően a mérhetőség. Az önbevallásra épülő módszerek korlátja, hogy a társadalmi előítéletek intenzitásával arányosan változik azok száma és aránya, akik fel merik vállalni cigány származásukat. A társadalmi sztereotípiák mellett természetesen az egyéni érdekek (ez ki merülhet a saját érvényesülés gátjaként megjelenő vélt vagy valós hátrányok kivédésében, de eljuthat akár az elérhető előnyök kihasználására épülő „etnobizniszig” is) ugyancsak hatással vannak az identitástudat alakulására.

A klasszifikáció másik módszere azzal próbálja meg kivédeni az önbevallásnak a népszámlálási adatokból is jól kiolvasható bizonytalanságait, hogy a cigányokat a külső környezet véleménye, a társadalmi besorolás alapján azonosítja. A fő problémát itt az okozza, hogy miközben a társadalom peremére szorulóknak közül olyat is cigánynak minősítenek, aki sem anyanyelve, sem származása alapján nem vallja magát annak, miközben a „sikeresen asszimilálódók”, a „rendesek” (jómódúak, iskolázottak) kikerülnek a látókörből.

A legélesebb vitát mégsem az előítéleteket csak fokozó, az életmódból eredeztethető nyílt vagy rejtett ítéltszervező dimenzió megjelenése váltotta ki a témával behatóan foglalkozó kutatók körében, hanem az, hogy ezzel a módszerrel csak az deríthető ki, a népesség egy adott csoportja (pl. a kérdezőbiztosok) a maga szempontjai alapján kit

tekint cigánynak. A bizonytalanságokat az is csak részben csökkenti, ha a környezet besorolása a nem cigány népesség értékítélete mellett a magukat cigánynak vallók véleményét is figyelembe veszi, mert a „jogosultsági problémák” fennmaradásán túl a klasszifikáció továbbra sem lesz egyértelmű.

A helyzet összetettségét jól tükrözi Szuhay Péter véleménye, miszerint a cigánysághoz tartozás nemcsak választás kérdése, hanem kijelölés (a kijelölő a társadalom, illetve a hatalom és annak intézményrendszere) is. Mindez önmagában jelzi a kettős értékrendet, amely az identitás megőrzésére való törekvéssel szembeállítja a társadalmi elvárásoknak, követelményrendszernek való megfelelési kényszert, annak összes nehézségével és káros következményeivel. Természetes módon így a cigányság etnikai tudata is kettőssé válik. A külső képet a velük szemben megnyilvánuló sztereotípiák, előítéletek (életmód, értékrend) elutasítása és a társadalom által támasztott elvárásoknak való részbeni megfelelés (a társadalmi érvényesülés érdekében elfogadják a hierarchiában számukra kijelölt pozíciót) formálja. A belső kép megteremtésében ugyanakkor az identitásuk és autonómiájuk megtartása a fő szempont, és az önmaguk definiálása érdekében kialakított értékrendszer egyben erősíti az összetartozásukat (Szuhay, 2002).

A társadalmi besorolás már önmagában biztosíthat teret a cigányságot a szegénykultúrával azonosító megközelítésnek, azonban ezen is túlmutat a hiány és megfosztottság állapotát kihangsúlyozó szemléletmód. Ez utóbbi képviselői úgy gondolják, hogy a cigányok életstratégiái tulajdonképpen csak a túlélést szolgálják, de ebből következően nem veszik figyelembe a szegénységi küszöb felett élőket, és magát a cigányságot egy homogén, gazdasági érdekek mentén szerveződő csoportnak tekintik.

Az előzővel szemben ebből következően gyökeresen eltérő álláspontot képviselnek azok, akik az etnicitáson alapuló megközelítést helyezik előtérbe, többé-kevésbé figyelmen kívül hagyva a szociológiai kérdéseket. A problémákat ebben az esetben a félremagyarázhatóság okozza, mivel a cigányság egyszerre lehet a tradíciók és letűnt életformák őrzője, illetve a modern társadalomhoz alkalmazkodni képtelen „barbár népesség”. Az etnicitás jelentőségének túlhangsúlyozása tehát kettős veszélyt hordoz magában: az együttélés során fellépő, társadalmilag károsnak minősíthető hatásokat kulturális jelenséggként elfogadva magával a cigánysággal azonosíthatják („cigánybűnözés”), ezáltal tovább erősödhetnek az egyébként is meglévő etnikai feszültségeket.

A különböző (szociál-, kultúr) antropológiai irányzatok a cigányság élő kultúráját vizsgálva életmód, életstílus, az azt meghatározó anyagi viszonyok, alkalmazkodási módszerek és kommunikációs formák egymással összefüggő, rendkívül összetett ele-

gyét tárják fel, amely segítségével az egyes egyének megérthetik, és ezáltal meg is újíthatják saját közösségi kultúrájukat (Stewart, 1994).

A fentebbiek ékes bizonyítékaul szolgálnak arra nézve, hogy a cigányság definiálására számos irányzat próbált meg a maga szempontjait figyelembe véve többé-kevésbé elfogadható alternatívát nyújtani, azonban mindezidáig nem sikerült közös nevezőre jutni, pláne teljes értékű tudományos meghatározást találni. A dolgozat keretei között természetesen nem kívánjuk eldönteni a vitát, de saját vizsgálataink és gyakorlati tapasztalataink alapján leginkább Gecse Annabella megállapításával értünk egyet, miszerint „a 'terepen' mozgó kutatók a gyakorlatban azt is gyakran tapasztalhatják, hogy egy-egy közösség tagjai számára a besorolás nem okoz problémát, sőt egyértelmű.” (Gecse, 2007, 98.)

A hajdúböszörményi kertségek esetében megpróbáltuk alkalmazni azt a megközelítést, hogy azokat soroljuk a cigány kategóriába, akiket a többségi társadalomhoz tartozók mellett a magukat cigánynak vallók is az etnikumhoz tartozónak minősítettek. Mindezek alapján elmondható, hogy a napjainkban ott élők a környezetüktől egyértelműen a cigány besorolást kapták, de a saját maguk véleménye szerint is szinte mindenkire érvényes a megállapítás. Próbáltuk elkerülni a szegénység etnicizálását, mivel ezt magunk is hibás megközelítésnek tartjuk, azonban a kertségek ma lakófunkciókat betöltő, abszolút komfort nélküli egykori gazdasági épületei eleve olyan életkörülményeket biztosítanak, amelyek etnikai hovatartozástól függetlenül magát a mélyszegénységet testesítik meg, így az elszegényedés problémaköre szintén kikerülhetetlenné vált kutatásunk során.

A besorolás tehát az ott élő közösség által számon tartott leszármazást, illetve a külső környezet életforma alapján kialakított értékítéletét egyaránt magában foglalja megközelítési szempontként. A vizsgálatba bevont településrészekben a fentebb leírtaknak megfelelően egyértelmű a halmozottan hátrányos helyzet, az alacsony iskolázottság és az átlagosnál magasabb gyerekszám szociális kategorizációt is feltételez, ez azonban mégsem tekinthető alkalminak, ahogyan azt helyi lakosként, a problémákkal rendszeresen szembesülve magunk is tapasztaljuk. Az általunk alkalmazott minősítés tehát törekszik az objektivitásra, és bár természetesen az összes többi módszerhez hasonlóan ez a megközelítés sem minősíthető tévedhetetlennek, a következtetések azonban minden tekintetben vállalhatók.

2.3. Integráció: évezredes küzdelem

A cigányság integrációs problémái a napi aktualitás ellenére sem minősíthetők új keletűnek, és nemcsak a számos társadalmi válságjelenséggel küzdő közép- és kelet-európai

volt szocialista országok számára jelentenek olykor leküzdhetetlennek látszó akadályokat, hanem a fejlett nyugati demokráciáknak is komoly kihívásként jelennek meg. Lassan egy évezred telt el azóta, hogy a cigány népcsoportok váratlanul Európába érkeztek, és a befogadóvá vált országokban megjelenésük időpontjától kezdve próbálták és próbálják ma is (igen jelentős hányadukat) sikertelenül eltéríteni őket sajátos, az „öreg kontinens” kialakult társadalmi berendezkedésétől sok tekintetben merőben különböző szokásaiktól, életmódjuktól (*Fraser, 2006*).

Az alkalmazkodást, beilleszkedést elősegíteni szándékozó, változó tartalommal és eszközrendszerrel próbálkozó kísérletek a legtöbb esetben tehát még a problémakezelés szintjén sem hoztak megnyugtató eredményt. A mezőgazdasági tevékenységet már Indiában is mellőző (több vonatkozó kutatás alapján eredendően a katonai, harcos kaszthoz tartoztak), vándorló cigányok nem tudtak megbarátkozni a jobbágyi munka gondolatával. Az „eredendő” társadalmi-kulturális tradíciók beazonosítását ugyanakkor jelentősen megnehezítik a cigányság eredetével kapcsolatos bizonytalanságok. Noha a vándorlásuk útvonalát rekonstruálták a történészek, arról erősen megoszlanak a vélemények, hogy a kétségkívül észak-indiai eredetű nyelvet beszélő romani csoportok a szubkontinensről származnak-e, mert kérdéses az innen elinduló, illetve a Bizánci Birodalomban megjelenő vándorló népcsoportok közötti folytonosság (*Gusmao et al., 2008; Iovita – Schurr, 2004*).

Más álláspont szerint a cigányság a szilárdan rétegződött nyugat-európai társadalmakba nem tudott beilleszkedni, ezért Kelet-Közép-Európa vált a gyűjtőterületükké, különösen a multikulturális Erdély. Noha „későn jövék” voltak, de az adott társadalmi környezetben a beilleszkedésük nem volt eleve reménytelen, azonban speciálisan periférikus és peripatetikus megélhetési módjuk miatt a köztudatban hamar összefonódtak a kriminalitás fogalmával. Nem volt véletlen tehát az sem, hogy gyakorivá váltak a cigányüldözések, és a korábbi nyugat-európai gyakorlatnak megfelelően kegyetlen törvényi szigorral próbálták elérni a beilleszkedést. A XIX. századra a tömeges beillesztési kísérleteket már inkább a humanitárius szempontok vezérelték, de zömében ezek is eredménytelenek maradtak (*Póczik, 2003*).

A cigányságot tehát Európa keleti felében sem fogadták szívesen: az integrálódás szűkös lehetőségeit tekintve érdemes külön kiemelni azt a historizáló irányzatot, amely szerint Havasalföld és Moldva területén a cigányság hosszú ideig rabságban, „rabszolgasorban” élt. Ezen belül két irányzat figyelhető meg: az általánosan elfogadottabb szerint a tatár invázió idején már eleve rabokként érkeztek a fejedelemségek területére, és ez maradt fenn a középkori társadalomban is. A másik megközelítés inkább a rabság folyamatát vizsgálja, és ko-

rántsem minősíti ennyire korai eredetűnek, azonban a gazdasági-társadalmi feltételek konzerváló hatását külön is kiemeli (*Achim*, 1998; *Panaiteanu*, 1941; *Anastasoaie*, 2003).

Beck erre hivatkozva jelenti ki, hogy a cigányok figyelemreméltó szerepet játszottak a feudalizmus gazdasági rendszerében, azonban épp emiatt a struktúra miatt alakultak ki és maradtak fenn azok a feltételek, amelyek az alárendelt státuszt eredményezték. A fontos kézműves munkákat (kovács, üstkészítő stb.) folytató cigányság társadalmi helyzetét befolyásolta az is, hogy egyre inkább faji és etnikai jegyekkel ruházták fel őket (*Beck*, 1989).

A historizáló vitákkal szemben Okely szintén arra hívta fel a figyelmet, hogy az indiai eredettel kapcsolatos problémák helyett a gazdasági-társadalmi folyamatokra kell helyezni a fő hangsúlyt, méghozzá azokra, amelyek az egyes országokban a cigányság első megjelenésekor fennálltak. A megközelítés szerint ugyanis a cigányság ősei legalább részben abból a társadalomból származnak, amelyben mind a mai napig élnek (*Okely*, 1983).

A Kárpát-medencében a cigányság erőszakos letelepítésével már a Habsburgok is megpróbálkoztak több-kevesebb sikerrel. A cigányok illetőség szerinti letelepedését 1916-ban rendelet határozta meg, ami szintén nem volt sikertörténet, mert a települések nem voltak hajlandók elismerni, hogy a cigányok az ő területükhöz kötődnek, ezért faluról-falura küldték őket. A történelem során többször az integrálódást akadályozó tényezőként lépett fel, hogy a különböző cigány csoportok között nem tettek különbséget (pl. a XV. század óta hazánk területén élő romungro és a XVIII. században érkező oláh cigányok között).

A cigányság beilleszkedési problémáit számos kutatás próbálta felmérni a szocialista blokk országaiban (Magyarország mellett Csehszlovákiában és Romániában is – érdekes módon mindannyiszor „nyugati” kutatók közreműködésével), és a rendszerváltást követően ugyancsak megmaradt az érdeklődés a romániai és szlovákiai cigányok helyzete iránt, különösen az erdélyi és felvidéki kutatók voltak aktívak. Az elméleti és gyakorlati módszereket tekintve sokszínű, tanulmányok, tanulmánykötetek és monográfiák megjelenését eredményező terepmunkák közös jellemzője, hogy betekintést nyújtanak egy-egy közösség mindennapjaiba, azonban a társadalmi-kulturális viszonyok részletes elemzése közben sok esetben teljesen háttérbe szorultak a többségi társadalommal való együttélés kérdései (*Guy*, 1975; *Beck*, 1984; *Beck*, 1993; *Gagy*, 1996; *Stewart*, 1997; *Pozsony – Anghel* 1999; *Pozsony*, 2001; *Kállai*, 2005; *Scheffel*, 2005; *Rüegg – Polenda – Rus*, 2006; *Engebrigsten*, 2007; *Ilyés – Pozsony* 2007; *Berta*, 2007; *Fosztó*, 2007; *Olivera*, 2007; *Ries*, 2007; *Lampl*, 2000).

Fosztó megállapítása szerint a többségi társadalommal való kapcsolatok elemzése kulcsfontosságú a cigányság gazdasági tevékenysége és a tágabb társadalmi rendszerbe való integráció szempontjából. Mindezt alátámasztja Okely munkája, aki szerint a cigá-

nyok pl. azért nem lépnek be a munkaerőpiacra, hogy helyette a domináns kapitalista gazdaság „réseibe” illeszkedő munkákat vállalhassanak, mert ezek a számukra tradicionálisan megalázzónak számító rendszeres bér munka helyett lehetővé teszik a relatíve független és kötetlen életformát (*Fosztó*, 2009; *Okely*, 1983).

Mindehhez illeszkednek Stewart megállapításai is, aki szerint a szocialista rezsimek idején azért haladt előre jelentősen az integráció, mivel a cigányság elfogadta a számára felkínált munkalehetőségeket, viszont a bér munka (mint önmagában való elégtétel, érték) elfogadottsága szinte semmit sem változott. Ennek megfelelően a „második gazdaság” kínálta alternatív megélhetési módokat (főként kereskedelem) preferálták, mivel ezek a külvilágtól való függetlenség érzetét teremtették meg, mintegy újratermelve autonómiájukat. Megjegyeznénk, hogy bár ez a viselkedésforma akkor teljesen ideálisnak tűnhetett, azonban a rendszerváltást követően igen súlyos, a társadalmi-területi szegregációt drasztikusan növelő hatásai lettek (lásd később) (*Stewart*, 1990; *Stewart*, 1993; *Stewart*, 1997).

Az integrálódást azonban nemcsak a gazdasági, hanem az ilyen típusú, sok esetben szándékos marginalizálódásból fakadó tudati tényezők is erősen befolyásolják. A többségi társadalmat sokáig elbűvölte a cigányok mássága, titokzatos világa, és ezért számos idealizált, egzotizált és egyben ambivalens képzetet társítottak, sok esetben mindmáig társítanak hozzájuk. Mindez azért problematikus, mert elszakad a valós társadalmi helyzettől, és táptalaját képezi az előítéleteknek, még rosszabb esetben a bűnbakkeresésnek/ellenségképnek akár a társadalom egészében, akár annak elitjében (*Lemon*, 2000; *van de Port*, 1998).

A mai *cigánykérdés* a fentiekől függetlenül alapvetően nem etnikai, hanem társadalmi réteggkérdés. Az utóbbi években a cigány népesség nagyarányú jelenléte, illetve annak gyors növekedése az egyébként is meglévő, azonban többnyire rejtett társadalmi feszültségeket hozott felszínre. A többségi társadalom a dinamikusan növekvő létszámú etnikai csoportokat tekinti problémásnak. Mindennapi életünket figyelve úgy tűnik a „cigánykérdésről” nem lehet indulatok nélkül beszélni, akivel nincsenek problémák, azt a közvélemény már nem is számítja a cigányok közé.

A legtöbben azért fogalmazzák meg negatív értékítéletüket a cigánysággal szemben, mert az államtól jelentős támogatásban részesülnek, amiért cserébe összességében keveset tesznek. Különösen markánsan nyilvánultak meg a cigányellenes vélemények azokon a településeken (ld. csereháti falvak), amelyekre szervezeten telepítettek be cigány családokat. A problémát pedig az indulatoktól elvakított általánosításokkal, vagy a valóságról tudomást nem vevő érzéketlenséggel éppúgy nem lehet megérteni, majd megoldani, mint a hosszú éveken át tapasztalt elhallgatással.

Jellemző, hogy a történelem során *a cigányok helyzetével kapcsolatos intézkedések elsődleges célja a környezet megvédése volt a cigánysággal szemben*, s csak az utóbbi években került előtérbe a cigány állampolgárok érdekeinek a védelme. A másik tipikus jelenség az volt, hogy az érintetteknek, vagyis maguknak a cigányoknak a véleményét csak a legkritább esetben kérték ki az őket érintő kérdésekben is, mondván, hogy valószínűleg úgysem tudják megítélni, hogy hosszú távon mi válik a hasznukra.

2.4. Migrációs tendenciák

A nyolcvanas évek végén kezdődő gazdasági-társadalmi átalakulás jelentősen megváltoztatta a különböző helyzetű társadalmi rétegek *térbeli elhelyezkedését*. A nagyvárosok szakképzetlen munkanélküliei, a felszámolt munkásszállók lakói közül sokan visszakényszerültek korábbi lakóhelyeikre, ahol már azt megelőzően sem volt kellő számú munkalehetőség. Később sokan közülük a jobb megélhetés reményében visszaköltöztek a városba, akár a hajléktalanság, önkényes lakásfoglalóvá válás árán is. Ezekről a migrációs folyamatokról, a konkrét települések, településrészek átalakuló etnikai, szociális összetételéről csak a népességszám növekedése, illetve fogyása vonatkozásában vannak ismereteink (Balcsók, 2005; Virág, 2003).

A cigánysághoz kapcsolódó *társadalmi problémák kezelése* kapcsán szinte kivétel nélkül nagy hangsúlyt kap a lakóhely változtatás ténye. A cigányok definíciója Nyugat-Európa országában egyértelműen a vándorló, kóborló életmódjukkal van összefüggésben, és a cigányság migrációs potenciálja hazánkban is magasabb, mint a társadalom egésze esetében. A cigány csoportok megjelenése, illetve a cigány lakosok számának gyors növekedése egy-egy magyarországi településen, városrészben, belső és külső hatásait és a kiváltott alkalmazkodási mechanizmusokat tekintve sok szempontból hasonlít ahhoz, ami nyugat-európai országokban a külföldről bevándorlókkal történik (Ladányi – Szelényi, 1997a).

A cigányság népességaránya, jelenléte egy térségben erős kapcsolatot mutat annak településstruktúrájával, gazdasági-társadalmi fejlettségével. A cigányok lakosságaránya a történelmi léptékben is elmaradott – a rendszerváltást követően pedig még inkább azzá vált –, kevés erőforrással rendelkező aprófalvas területeken a legmagasabb, tipikus példát szolgáltat erre Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi és Baranya megye déli területe, azon belül azonban nem minden település.

A cigány népesség térségi eloszlása az esetek többségében mozaikos, megjelenésében törvényszerűség nem figyelhető meg, úgy a legnagyobb cigány népességaránnal, mint a roma

népesség nélküli települések megtalálhatók minden mikrokörzetben, gyakran egymás szomszédságában. Az elnéptelenedési folyamat „lakmuspapírként” jelzi a terület gazdasági, infrastrukturális és társadalmi elmaradottságát. A felgyorsult előregedési folyamat általánosan jellemző, azonban a még fiatalabb népességű településeket is erősen sújtja az elvándorlási hullámok következtében fellépő kontraszelekció (Baranyi – G. Fekete – Koncz, 2003).

Azt is fontos kiemelni, hogy a ma jelentősebb cigány népességgel bíró területekre már az 1893-as országos cigányösszeírás idején is relatíve nagyobb cigány jelenlét volt jellemző. A letelepedés időszakában a területi különbségek okai elsősorban a helyi társadalmak befogadó-készségének különbözőségében és a gazdaság helyi rendjébe való integrálódás lehetőségének, a cigány munkaerőre való rászorultság mértékének különbözőségében lehettek. Térbeli mozgásaikat is elsősorban a munkalehetőség és a megtűrttség motiválta (Hermann, 1895).

A cigányság természetes szaporodása közismerten magasabb volt és maradt az országos átlagnál, s mind nagyságrendjében, mind tendenciájában jól követi a fejlődő országokra jellemző értékeket. Eszerint a század elejére jellemző egyaránt magas születési és halálozási arányszámokból megvalósuló évi 7–10 ezrelékes természetes szaporodás egészségügyi ellátásuk, életkörülményeik relatív javulásával az 50-es évekre elérte a 12–15 ezreléket, majd a 60-as évektől – a továbbra is magas, 40 ezrelék feletti születési és fokozatosan 15–10 ezrelékre csökkenő halálozási ráta mellett 25–30 ezreléket. Csak a 80-as évek végére lehattunk tanúi a szaporodási ütem lassulásának, az 1990-es évek elején a kisebb (3–4 gyermekes) családtípus vált jellemzővé. A rendszerváltást követően a szociálpolitikai támogatási rendszerek a nagyobb létszámú családmoddellnek kedveztek a hátrányos helyzetű családok körében, ami önmagában is erős migrációs nyomásként jelentkezik, az adott településrészen belül legalábbis mindenképpen (G. Fekete, 2005).

Az 1960-as évektől a telepek felszámolásával, és ezzel egyidőben a népességrobbanás kiteljesedésével elkezdődött a cigányság „második honfoglalásának” is nevezett időszak. A korábbi centrumok tovább növekedtek és újabb koncentrációk alakultak ki. A különböző mintatérsegekben végzett empirikus vizsgálatok tanúsága szerint a felnőtt lakosság döntő többsége nem eredeti lakóhelyén lakik, meg kell azonban jegyezni, hogy a cigány lakosság migrációjára a kis távolságú, településeken, kisebb térségeken belüli „mozgás” volt jellemző. A mobilitás tehát elsősorban településen, kistérségen belül volt jelentősnek nevezhető, oka pedig leginkább a házasságkötés volt (Csalog, 1991; G. Fekete, 1994).

A migráció iránya az esetek többségében a hatalomhiányos területek felől a hatalomfölösleggel rendelkezők felé történik. Ezzel szemben az etnikai elkülönülés a társadalmi egyenlőt-

lenségek mentén történik. Az *etnikai szegmentáció* egyéni választás eredménye, azonban metodológiailag kollektív jelenséggént fogható fel, mivel többnyire kényszerűség jellemzi, a folyamatban részt vevők akarata ellenére mehet végbe. Az emberek előzetes tervezés nélkül, kényszerűen hajlanak az erős térbeli szegregációra. Nemzeti hovatartozástól függetlenül az emberek arra törekednek, hogy a lakosok legalább felerészben azonos etnikumhoz tartozzon. A tereptapasztalatok egyértelműen arra utalnak, hogy a cigányok csak nagy tömegben, a rokonsággal, megfogalmazásuk alapján a „saját fajtájukkal” együtt szeretnek élni. A már korábban is nagy cigány népességgel rendelkező, az eddigiekben tárgyalt jellemzők alapján a cigányság megtartásához is jó adottságokkal bíró települések természetes gravitációs magként viselkednek. Ugyanakkor a jellemzően erős rokonsági kötődés, a család meghatározó szerepe elvándorlások indukálója is lehet. A családok közötti viszályból fakadóan. A szegregáció folyamatát a lakáspiac erőteljes differenciáltsága jelentős mértékben felgyorsíthatja. A szegregált településrészekben a lakóhely egyéni sorssá válik (*Ladányi – Virág, 2009*).

Egy adott térségen, régió belül megnyilvánuló érdekmechanizmusok, a központi politika helyi vetületei erősen befolyásolják a cigányság koncentrálódását és szegregációját. Tipikus példa erre, hogy a rendszerváltás előtt a közszéki közös tanácsok politikájában – az országos területfejlesztési politikai vetületeként – lényeges elemként jelentkezett az erőforrások központba történő koncentrálása. A társközségek rendre kimaradtak az infrastruktúrális fejlesztésekből is, sőt visszafejlesztették őket. A *területi hátrányok halmozódása* pedig a települések elnéptelenedését, a régi parasztházak felszabadulását, ugyanakkor elértéktelenedését, a helyi társadalom gyengülését – közvetve a cigány népesség betelepülésének lehetőségét – csak tovább fokozta. Az, hogy betelepültek-e ezekbe a kiürülő, a faluval együtt elértéktelenedő házakba a cigányok, a vevőkijelölési hatáskör révén szintén többnyire a közös tanács döntésétől, s csak kisebb részben az eladó, vagy a faluközösség szándékától függött. A tanács döntési szabadságát pedig a nem cigány vevők hiánya, a házak hasznosítására, eladására az eladók sürgetéséből és cigányok lakáshelyzete tarthatatlanságából fakadó kényszer korlátozta (*Baranyi szerk., 2005*).

Az utóbbi évtizedekben megváltozott a cigányság karaktere. A város/falu lakóitól való gazdasági függőség megszűnésével, illetve annak a személytelen államtól való függőséggé alakulásával eltűnt az aláztos „instálom” cigánytípus, aki mindenki szolgája „kapcarongya” volt. Unokái már cseppet sem aláztosak, inkább agresszívak, követelődzők, vélt vagy valós jogait erővel érvényesítők, esetenként magukat a törvényen felül helyezők. A hallgatag putriban meghúzódó műveletlenséget, alulszocializáltságot felváltotta a világra nyitott, sorsával elégedetlen, mindenki ellenében látó, feltételek nélküli gondoskodásra számító, de ugyan-

akkor saját útját járni kívánó, magát megalázni már nem hagyó, de a társadalom rendjébe integrálódni még nem tudó műveletlenség vagy félműveltség. Ez a váltás pedig alapvetően meghatározta a cigány és a nem cigány népesség egymás mellett élését, s ezen keresztül hatott a migrációs folyamatokra is (G. Fekete, 2005).

Az „anyaközösségből” önként, vagy kényszerűen kitörni, más életet élni akarók két csoportjához tartozók *vándorlási irányai* között lényeges különbségek figyelhetők meg az utóbbi években. Míg az ott élő cigányságtól „alulról” különbözők a nagy cigány népességkoncentrációk felé mozdultak el, a „felülről” kitörni akarók az erősen elcigányosodott falvakkal szomszédos településekben, régi parasztházakat megvásárolva jelentek meg és indították el a relatíve nagyobb anyagi, szellemi tőkével bíró cigány lakosok térségen belüli és azon kívülre irányuló szelektív vándorlását. Ma ezek az utóbbi családok a helyi közösségek megbecsült tagjai – nem utolsósorban azért, mert akartak is azok lenni, és ezért sokat tettek.

Természetesen ez nem könnyű: ahhoz, hogy befogadja őket a település lakossága arra volt szükség, hogy „rendszeresen dolgozzanak, a házat és a kertet rendben tartsák, műveljék, tiszták legyenek, ne viselkedjenek szélsőségesen”, azaz átvegyék és alkalmazzák a falusi társadalom értékrendjét, ha úgy tetszik asszimilálódjanak. A cigány értelmiség, politikusok ilyenkor szokták felhívni a figyelmet arra, hogy ez az asszimilálódás az etnikai sajátosságok elvesztésével, a cigány kultúra eltemetésével jár. Sajnálatos tény azonban az is, hogy azokon a településeken, ahol fokozottan jelentkezik a „cigány problémakör”, csak nagyon kevesen ápolják a cigány kultúrát. A cigány lakosság többségét a mindkét kultúrából való kirekedtség jellemzi (G. Fekete, 1991).

A legmagasabb cigány népességarányal rendelkező, általában kis összlakosságú *falvak vándorlási egyenlege* évről évre jelentős változásokat mutat, összességében azonban az utóbbi két évtizedben az elvándorlás jelentkezett dominánsan, a legutolsó években azonban esetenként minimális növekedés is megfigyelhető volt. Korábban tehát ezek a települések egyértelműen népesség kibocsátóként jelentkezték, az utóbbi években azonban minden bizonnyal a már ott élő szegény családok „gravitációs hatása” erősödött fel.

A vonatkozó kutatások is megerősítik a fentebbi felvetést, vagyis a magas cigány népességgel rendelkező térségek, települések és településrészek esetében a létszámnövekedést tekintve a korábbinál nagyobb szerepe van a kívülről történő be-, illetve még inkább a visszavándorlásnak. Mindez egyúttal jelentősen fokozza a cigány népesség kontraszelekcióját: a korábban elvándorló, de máshol megkapaszkodni nem képes egyének és családok munkalehetőségek híján végképp ellehetetlenülve, esetenként a hatóságok elől megbújva áramlanak be-, illetve vissza, míg a kicsit is jobb hely-

zetben lévők a mélyszegénységbe süllyedt környezetből a lakóhely-változtatással próbálnak menekülni. A migráció hajtóereje tehát a munkanélküliség, a lakásproblémák és a fenyegető eladósodás, sok esetben pedig ezek kombinációja.

Ráadásul ezek a tényezők időről-időre átalakulnak, akár olyan külső hatásokra, mint a lakásvásárlási kedvezmények (lásd pl. a „Fészekrakó” programot és következményeit) változásai. A rendszerváltás után az önkormányzatiság megjelenése egyben azt is eredményezte, hogy egyre erősebbé vált a lokális társadalom védekezése a cigányság betelepülése ellen (Kováts, 2002).

A fentebb vázolt jelenségek és folyamatok – amint az a későbbiekből egyértelműen kiderül –, Hajdúböszörményben is megfigyelhetők voltak és maradtak. A városon belüli, illetve a városba irányuló migrációt mind a külső körülmények, mind a helyi lakosság védekezési mechanizmusai, mind pedig a mindenkori városvezetés ilyen irányú beavatkozásai jelentősen befolyásolták. Ez utóbbinál azonban lényegesen erősebbnek bizonyultak a spontán folyamatok, amelyek elsősorban nem is az etnikai hovatartozáshoz kötődtek, hanem sokkal inkább az anyagi-társadalmi státuszhoz. Beszédes példa, hogy a szociális feszültségek csökkentése érdekében a hátrányos helyzetű lakosság tudatos széttelepítését sok pénz és energia ráfordításával megvalósító helyi program csúfos kudarcot vallott: a város szegényebb negyedeiből a gazdagabbakba telepített lakosság a számára idegen és egyben megfizethetetlen közegből néhány éven belül visszakerült a „saját helyére”, mivel sem nekik, sem az új közegüknek nem ment a hosszabb távú alkalmazkodás.

A kontraszelekció tehát a város belterületén is működik, de fokozottan igaz a kertsekre. A lecsúszott vagy eredendően mélyszegénységben élő személyek és családok munkalehetőség és megélhetési források híján csak az itt található komfort nélküli ingatlanokat képesek úgy-ahogy fenntartani. A városrészek állapota az újratermelődő szegénység miatt folyamatosan romlik, de ez egyfajta „gravitációs vonzást” gyakorol azokra, akik az olcsóbb megélhetés reményében vállalják a sok esetben emberhez méltatlan életkörülményeket. Habár ez nem okvetlenül függ össze az etnikai származással, zömében mégis a cigánysághoz tartozókat érinti, tehát az utóbbi években-évtizedekben erőteljes szegregációs folyamatok jelentkeztek, ami gettósodáshoz vezetett.

2.5. Egyenlőtlenség, szegénység, szegregáció

Az előzőekben már többször jeleztük, hogy az általunk vizsgált területen, vagyis a hajdúböszörményi szőlőskertekben életvitelszerűen élő, döntő hányadában a cigány etni-

kumhoz tartozó népességet nem kívánjuk a szegénység szubkultúrájának hordozójaként azonosítani. A külső szemlélő számára is azonnal nyilvánvalóvá váló életfeltételek miatt azonban a szegregáció jelensége mellett ki kell térnünk a társadalmi egyenlőtlenségekkel, illetve a szegénységgel kapcsolatos néhány jelenségre is.

A társadalmi egyenlőtlenségek gyakorlatilag végigkísérik az emberiség történelmét, mert az egyes egyének, családok vagy csoportok jövedelmi, vagyoni, műveltségi stb. viszonyai, illetve az ezzel összefüggésben álló lehetőségei (munkavállalás, lakhatási és életkörülmények stb.) nagy különbségeket mutatnak a társadalomban. Az egyenlőtlenségek tehát nem pusztán a jelenlegi pozíciót határozzák meg, hanem az esélyeket is – vagyis hosszú távra determinálhatják a lokális társadalmi struktúrát, és könnyen termelhetnek újra kedvezőtlen folyamatokat (*Andorka, 2006*).

A kedvezőtlen folyamatok leglátványosabb példája a szegénység, amelyet számos különböző szempontból lehet megközelíteni és definiálni, de az tény, hogy nem egyszerűen az anyagi javaktól való megfosztottság állapotát jelenti, meghatározott életstratégiákat követel meg. A „szegénység szubkultúrája” tehát nem azonos a középosztályból lecsúszott, anyagi értelemben szegénnyé vált rétegek életstílusával, életmódjával (*Kemény – Gábor, 1992*).

Az okok és következmények eltérő értelmezése jónéhány, sokszor (helytelenül) akár rokonértelműként használt kifejezést – depriváció, exklúzió, kiilleszkedtség, leszakadottság, kirekesztettség – párosít magához a fogalomhoz. Az azonban vitathatatlan, hogy a szegénység hatással van a kirekeszt(őd)ésre, mert együtt járhat a társadalmi beilleszkedés akadályozottságával, ugyanakkor viszont bárki kirekesztődhet anélkül is, hogy szegény lenne (*Péter, 2006; Atkinson, 1998*).

A vonatkozó kutatások kimutatták, hogy főként a vidéki településeken a lakóhelyi hierarchia legalsó szegmenseiben élők, illetve az alacsony képzettséggel/iskolázottsággal rendelkezők a szegénység által különösen veszélyeztetettek közé tartoznak. Mindemelllett a demográfiai tényezők ugyancsak nagyon meghatározók, főleg a gyermeklétszám és a szülők életkora tekintetében. A relatív és abszolút szegénység közül az előbbit Peter Townsend definiálta: “az egyének akkor élnek relatív szegénységben, ha nem áll rendelkezésükre elegendő forrás ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan tevékenységekben vegyenek részt, és olyan életfeltételekhez, javakhoz jussanak, amelyek társadalmukban szokásosak vagy legalább széles körben elfogadottak és helyeslésre találhatnak”. Abszolút szegénységen ugyanakkor azt az állapotot értjük, amikor az egyén szintjén a fizikai erőnlét fenntartása is veszélyeztetett, pl. az éhezés fenyegeti (*Oláh, 1997, 65, Domanski, 2001*).

A szegregáció a jelentős társadalmi különbségekre épülő jelenség, amely során az erősebb státusszal rendelkező csoportok korlátozzák a gyengébbek szabad választáshoz fűződő jogait/lehetőségeit, és ezáltal sérül az utóbbiak esélyegyenlősége, akár a teljes marginalizálódás állapotáig is eljuttatva őket. Figyelembe kell venni ugyanakkor azt is, hogy a folyamat magába foglalhat aktív és passzív összetevőket is: az aktív szándék esetén tudatos a kirekesztés, míg a passzív történés esetében az érintettek „ki akarnak rekesztődni”, vagy a társadalmi folyamatok (nem véletlenül) úgy működnek, hogy beazonosítható külső szándék nélkül kerülnek ebbe az állapotba (Ferge, 1991, 2003).

A társadalomból történő kirekesztődés az esélyegyenlőség sérülése mellett egyben a társadalmi mezőkből és folyamatokból való kikerülést is vonja maga után. A támogatói kapcsolatháló hiánya, a politikai képviseletből/döntéshozatalból való kimaradás, a hatalomnélküliség, a kulturális térből való kiszorulás stb. mind-mind egy olyan összetevőt jelent, amelyek a foglalkoztatásban megjelenő különbségekből, valamint az oktatási rendszer egyenlőtlenségeket reprodukáló szerepéből táplálkozva tartósan fennmaradó állapotot eredményezhet (Szalai, 2002).

A szegregáció természetesen nemcsak társadalmi, hanem térbeli vonatkozásban is értelmezhető, és ahogyan az a hajdúböszörményi szőlőskertek példáján is érzékelhető, sokkal látványosabban nyilvánul meg. A különböző etnikai csoportok és/vagy társadalmi rétegek lakóhelyének egy településen belül történő erőteljes elkülönülése (bár ez nem törvényszerű) általában együtt jár a jövedelmi viszonyok és az infrastrukturális ellátottság számottevő egyenlőtlenségeivel. Mindez eleve magában hordozza a fizikailag leromlott állapotú, szegényebb rétegek által lakott városrészek (nyomornegyedek, slum-ok) kialakulásának lehetőségét (Andorka, 2006).

A hajdúböszörményi szőlőskertek jelenlegi arculatának és társadalmi szerkezetének kialakulásában nagy szerepet játszottak azok a folyamatok, amelyeket a humánökológiai irányzat invázióként, illetve szukcesszióként határoz meg. Az invázió során egy településrészbe a korábbi népességtől eltérő népesség költözik be, illetve a korábban szokásos tevékenységek mellé újabb tevékenységformák települnek. A szukcesszió folyamán az invázió, illetve a korábbi lakosság és tevékenységek kiköltözése következtében a településrész lakosságának és gazdasági tevékenységének összetétele megváltozik, kicserélődik (Andorka, 2006; Szirmai, 1994).

A gettósodást Ferge a térbeli kirekesztődéssel azonosítja, Albert-Kalocsai viszont számos tényezőt vesz figyelembe, amelyek között szerepel a lakáskörülmények szűkössége/alacsony komfortja (slum), az adott település(rész)hez képest jóval rosszabb eg-

zisztenciális helyzet (jövedelem, foglalkoztatottság, iskolázottság, eladósodottság), a deviáns viselkedésformák (alkoholizmus, kábítószerfüggés, mentális betegségek) gyakorisága, társadalmi megbélyegzettség, valamint a lakóhely változtatás („kikerülés”) erősen korlátozott lehetősége. A térbeli és a társadalmi távolság között Duncan-Duncan szerint szoros távolság mutatható ki, az őt idéző Virág megfogalmazása szerint a társadalmi-etnikai csoportok térbeli elhelyezkedése és annak változása a társadalmi egyenlőtlenségek térbeli megjelenése, ezért gyakorlatilag elkerülhetetlen a szegregátumok kialakulása (Ferge, 2000; Albert – Kalocsai, 2009; Virág, 2010).

A szőlőskertekben élők társadalmi struktúrája kapcsán szintén megkerülhetetlen az ún. „underclass” jelenség. Noha ezt az elnevezést eredendően csak az Egyesült Államokban nagyvárosaiban élő, a legszegényebb, kirekesztett társadalmi réteghez tartozó csoportokra használták, de az eredeti definiálást figyelembe véve az európai, illetve magyar valóságra is jellemző az underclass. Az érdekérvényesítő képesség, illetve az arra vonatkozó igény hiánya mellett a jellemző társadalmi reakciót hűen tükrözik Dahrendorf szavai: „(...) a társadalomnak nincs rájuk szüksége. A többségi osztályban sokan szeretnék, ha egyszerűen eltűnnének, s ha ezt megteszik, hiányukat aligha fogja valaki is érzékelni.” Ezzel összefüggésben a gettósodó területeken élők körében széles körben elterjedt a társadalmi-jogi normákkal való nemtörődömség, ám ezt a kompetens intézmények a relatív béke és nyugalom érdekében a legtöbb esetben inkább nem szankcionálják (Dahrendorf, 1994, 255; Ladányi – Szelényi, 2004; Török, 1997).

A cigányság helyzetét, társadalmi integrációját alapvetően befolyásolja a munka–lakás–iskola által meghatározott követelményrendszere, amelyet egy nagyon fontos negyedik összetevő egészít ki, hogy a többségi társadalom mekkora befogadó készséget mutat a cigányság irányába, amely a gyakran korábbi tapasztalatok, vagy különböző előítéletek alapján történik, nem feltétlenül az alapján, hogy az adott kisebbségi csoport milyen értékeket, eredményeket képes felmutatni. A cigányokban meglévő asszimilációs törekvések gyakran komoly falakba ütköznek a többségi társadalom oldaláról, köszönhetően például annak, hogy a nem cigány környezet a sikeresen asszimilálódók cigány származását is számon tartja rasszantropológiai meghatározottságuk alapján. Jellemző egyébként, hogy a hátrányos helyzetű cigányok egyáltalán nem rendelkeznek integrációs, vagy asszimilációs stratégiával, így nincs egy meghatározott követelményrendszer, aminek megfeleljenek. Napjainkban az asszimiláció helyett sokkal inkább az etnikai revitalizáció került előtérbe, amely az együvé tartozás mellett magában foglalja a többségi társadalom egyes értékeinek el nem fogadását (Csalog, 1973; Kertesi – Kézdi, 1996).

Bikulturális szocializációról beszélünk abban az esetben, amikor az etnikai kisebbség tagja beilleszkedik mind a saját, mind a többségi társadalom kultúrájába. A *kulturális deficit modellje* abból indul ki, hogy mindkettőnek az elsajátítása a gyakorlatban nem lehetséges, valamelyik terén a hiányosságok meglete elkerülhetetlen. Más vélemények szerint a kettős szocializáció eleve kudarcra ítélt, a legkedvezőtlenebb esetben a gyermekek gyökértelenné válnak. Az egyénnek tehát idejekorán el kell döntenie, hogy a kisebbségi, vagy a többségi kultúra keretei között épít „karriert”. A kisebbség tagjainak tehát kétféle elvárásnak kellene megfelelnie, amelyek közül a közvetlen családi, lakóhelyi környezet miatt előtérbe helyeződik a kisebbségi kultúra elsajátítása. Amennyiben az egyén egyértelműen a kisebbségi kultúrához való erőteljesebb integráció mellett teszi le a voksát, hamar eléri mobilitásának határát, mivel egy ponton túl a döntés nem korrigálható. Minél nagyobb létszámú a kisebbségi csoport, annál inkább megéri számukra az elkülönülés, mivel így kisebb szociális és pszichés ráfordítással tudnak sikert elérni saját közösségükben. A cigány kisebbség „fogékony” tagjai számára erősen megnehezíti az integrációs folyamatot, hogy a többségi társadalom az „idegeneket” homogén csoportként észleli és stigmatizálja (Forray – Hegedűs, 1998; Kemény, 1998).

A *bevándorlók megjelenését* az öslakosok fenyegetésként élik meg, aminek következtében az egyébként egymástól elhatárolódó személyek is erős kohéziójú, egységes csoportként jelennek meg. Egyesek deviáns magatartását így hamar általánosítja a közvélemény, míg az egységes diszkrimináció negatív önképet alakít ki a kisebbségi csoportban (ördögi kör). A kívülállók a csoporton belüli kohézió erősítésével tudnak kompenzálni (magatartásformák elsajátítása, érdekérvényesítés erősítése, kulturális identitás megőrzése) → a kívülálló státusz így családon belül tovább öröklődik (Füleki, 2001).

A *cigány lakosság természetes szaporodása* lényegesen magasabb a nem cigány lakosságénál, így bár a periférikus helyzetű kistelepüléseken a nem cigányok kihalása és elvándorlása következtében ezeken az aprófalvakon vagy településrészekben is csökken a lakosságszám, azonban annak üteme sokkal lassabb, mint a nem cigány lakta településeken. A Csereháton és Dél-Baranyában összefüggő térségekben zajlott le természetes etnikai homogenizálódási folyamat az elmúlt évtizedekben. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ha egy hátrányos helyzetű településen a cigány népesség aránya 25–33% közé emelkedik, akkor a cigányok rövid- vagy középtávon etnikai többséggé válnak (Baranyi – G. Fekete – Koncz, 2003; Kopasz, 2004; Kállai, 2005).

Egy adott településen a *cigányság többségbe kerülésének folyamata öt jól elkülöníthető fázisra bontható*. Az *első* időszak a cigányok megjelenését és letelepedését foglalja

magában, amely jelentős különbségeket mutathat annak függvényében, hogy több évszázados vagy csak néhány éves jelenlétről beszélhetünk. Az „elcigányosodás” *második* kritériuma a település demográfiai leépülése a születésszám csökkenése, az elöregedés és az elvándorlás következtében. A *harmadik*, hogy a kedvezőtlen népesedési folyamatokat a település ingatlanjainak leépülése követi, az elnéptelenedés következtében üresen maradó házak állapota rohamosan romlik, új lakások gyakorlatilag nem épülnek. A *negyedik* összetevő a halmozottan hátrányos gazdasági-társadalmi helyzet (pl. kevés természeti erőforrás, az ipar teljes hiánya, rossz megközelíthetőség, leépülő közösségek, iskolázottság és szakképzettség alacsony színvonala, kevés munkahely). Az *ötödik* szerint az aprófalvas területeken térségi szintű probléma lehet a kommunális ellátatlanság hiánya (Vuics, 1993; Glatz, 1999a; G. Fekete, 2005).

A magyarországi tapasztalatok azt mutatják, hogy a gazdaságilag inaktív, társadalmukban halódó településeket a közhatalom „leírta”, mivel a „rehabilitációjuk” mérhetetlen nagyságú anyagi ráfordítást tett volna szükségessé, gyakorlatilag a siker esélye nélkül. A helyi társadalmak saját erejükből való talpra állítása még ennél is kilátástalabbnak tűnő vállalkozás.

A nem cigány lakosságot taszító tényezők kényszerűségből ugyan, de összességében kedveznek a cigányság fokozottabb jelenlétének. A *cigányság letelepedésében* a legfontosabb tényező az olcsó lakáshoz jutás lehetősége. Az alacsony igényszint miatt a többszörösen hátrányos helyzet is elfogadható a számukra. Az etnikai homogenizálódási folyamat önmagában nem jelentene társadalmi problémát, azonban ez gyakorlatilag együtt járt a halmozottan hátrányos helyzet térbeli terjedésének folyamatával. Nem mentesek e jelenségtől a városi jogállású települések sem, különösen a település központi részétől elkülönülő peremvárosrészek. A gettósodás már magában foglalja a törvénnyel szembeni közös ellenállást is, az egyén ilyenkor már nagyon nehezen tud kiszakadni környezetéből. Nagyszámú csoport már a többségi társadalomra is erős nyomást tud kifejteni (Virág, 2005).

2.5.1. A lakáshoz jutás lehetőségei

A többségében kedvezőtlen anyagi kondíciókkal jellemezhető *cigány lakosság nagyarányú megtelepedésének alapvető feltétele*, hogy nagy számban álljanak rendelkezésre a településen üres, az eredeti lakosok által elhagyott lakóházak. Általában ezek egy része meg sem jelent az ingatlanpiacon, mert az örökösök, elköltözött tulajdonosok hétvégi ház, gazdasági épület céljára, vagy egyszerűen csak bízva a valamikori felértékelődés-

ben, megtartották. A legtöbb helyen azonban sürgősen meg akartak tőlük szabadulni. Potenciális vevőként pedig sok esetben csak a cigányok jelentkeztek, ill. a tulajdonos az „állam felé” értékesítve tudta a számára legkedvezőbb árat elérni.

A nem cigány lakossággal megegyező feltételek mellett, saját munkával felépített lakások erkölcsi értéke a cigány lakosság körében is nagyobb, jobban kötődnek a munka eredményéhez és ezen keresztül a településhez is az azokban élők, mint a viszontszolgáltatás nélkül, értéken alul nyújtott lakások esetén. Ezzel szemben a megvásárolt, korábban elhagyott parasztházak gyakran elkezdtek „putrisodni”, kialakultak a *vidéki slumok*, amelyek némelyike roma underclassst tömörítő etnikai gettóvá vált (*Ladányi – Szelényi, 1997a, Ladányi – Szelényi, 2004*).

A közvélemény a cigányok *rossz lakáskörülményeit* sokkal inkább a bűnökként, mint szerencsétlenségükként kezeli. A cigány népesség 1961-ben mintegy háromnegyede 2100 cigánytelepen élt, amelyek felszámolása 1964-ben kezdődött meg, s 1993-ra részesedésük 14%-ra csökkent. A máig meglévő telepek túlnyomó többsége azonban nem putrikból álló hagyományos telep, hanem újabb keletű, hatósági közreműködéssel létesített, többnyire cs-házakból álló telep. Az alacsony kommunális ellátottsággal bíró telepek felszámolása elkerülhetetlen feladat (*Ambrus, 1988; Babusik, 2007; Havas – Kémény – Kertesi, 1994*).

A *lakásállomány* egészére az jellemző, hogy a jelenlegi foglalkoztatási és jövedelmi viszonyok között a meglévő lakásszintet is nehéz fenntartani. A szegény családok jelentős részének van régebben felvett kedvezményes építési vagy házvásárlási kölcsönből való tartozása, amelyek fizetése gyakorlatilag megoldhatatlan terhet jelent. Az általában szegény cigány családok számára nem kisebb terhet jelent a havi rezsi költségek kifizetése.

2.5.2. A helyi társadalom befogadási készsége

A *helyi társadalom befogadó készségében* a múlt században még nagyobb szerepet játszó etnikai, vallási összetétel jelentősége a népességszám nagyarányú csökkenésével, a törzslakosság nemzetiségi tudatának elvesztésével, a vallás elleni harc „sikereivel” párhuzamosan csökkent. A helyi szerveződéseket megfojtó, a népességet a kerítésen kívüli történések iránti közömbösségre nevelő évek, a fiatalok és az értelmiség, azaz a cselekvőkészség elvesztése a helyi közösségek zártságát, kohézióját is lazította, a vidéki társadalmakat általában képtelenné tette az idegenekkel szembeni védekezésre. Ez persze

nem jelentette azt, hogy elfogadták a betelepülőket, csak éppen már nem volt erejük „kiutálni” őket, vagy nem is érzékelték betelepülésüket (G. Fekete, 2005).

A kivételt képező esetek többsége valamilyen erőszakos cselekményhez köthető, amikor a betelepülő cigány családok meggyökerezését a helyi lakosok lehetetlennítették el. Jellemző, hogy az „idegen” cigányok betelepülését sokszor nem is a falu nem cigány lakói, hanem maguk a már ott élő cigányok hiúsították meg. Ezek a cigány származású lakosok rendszeres munkaviszonnyal rendelkeztek, jövedelmük alapján építkeztek, életmódjukban és értékrendjükben a nem cigány lakossághoz közeledtek, helyenként teljesen azonosultak azzal. Ezeken a helyeken maguk a cigányok közösítik ki az általuk már elsajátított értékrendet átvenni nem tudó, nem akaró betelepülőket. Arra is több példát találni, hogy ehhez a hatóságok (tanács, rendőrség) segítségét kérték. Példa ennek az ellenkezőjére is akad, a „belső szűrő” helyenként ellentétes tartalommal működik, éppen a felemelkedni akarókat közösítették ki (G. Fekete, 1994).

A magyarság és a cigányság együttélésében az utóbbi fél évszázadban gyökeres változás következett be. Az 1950-es évek előtt mindenki számára világos volt a településen, hogy hol van a cigány lakosság helye, mi a feladata, és ezeket a szerepeket mindkét fél vállalta is. Mára a korábbi speciális feladataik egyrészt elvesztették aktualitásukat, másrészt nem igényelnek ekkorára felduzzadt cigány népességet, harmadrészt a kialakult bizalmatlansággal együtt megszűntek, negyedrészt maguk a cigányok nem hajlandók vállalni azokat. Ezzel döntő többségük kiszorult a helyi munkamegosztásból, a kereslet-kínálat törvényeit tekintve feleslegessé váltak (Baranyi – G. Fekete – Koncz, 2003).

A fenti folyamatot egészítették ki a cigányság belső, strukturális átalakulásai, az értékrend, a gondolkodás változása, illetve mozdulatlansága. Hiszen, míg egyrészt az ideológiai hatások, a cigányság felemelésére való törekvések, a paternalista állam gondoskodása következményeként a cigányság öntudata növekedett, jogaik általánosan ismertté váltak előttük, de többnyire nem párosult az életmód, a munkához, a kötelességhez való viszony változásával, másrészt a nem cigányok elvárták volna vagy azt, hogy a cigányok álljanak meg a saját lábukon, vagy azt, hogy a korábbiakban jellemző gazdasági függőségen alapuló alázatot, szolgálékúságot tanúsítsanak (Reisz – Andor, 2002; G. Fekete, 2005).

A többségi társadalom és a cigány etnikum életminőségében, életfelfogásában korábban is meglévő különbségek – mindenféle állami gondoskodás ellenére, sőt annak hatására – tovább nőttek. Az erre adott válaszok még inkább fokozhatták a távolságokat, alapvetően meghatározhatták a kommunikációt egy-egy falu vagy településrész cigány és nem cigány lakosai között. Általánosnak mondható a két etnikum közötti elhidegülés,

a különállás erősödése. Jó példa erre a gyermekek közötti kapcsolatok alakulása még azokban a falvakban és gettósodó településrészekben is, ahol a cigány és nem cigány népesség között nem annyira merev a különállás, létezik kommunikáció. Míg 20–30 évvel ezelőtt a falu összes egykorú gyermeke együtt játszott, focizott, ma a korábbi kisebbségből immár többséggé vált cigánygyerekeket nem veszik be a csapatba, nem játszanak együtt (Baranyi – G. Fekete – Koncz, 2003).

A nem cigányok számára kényelmes, a cigányság gondjait figyelmen kívül hagyó magatartás mindenhol tarthatatlanná vált, mégis a *cigány–„paraszt” kapcsolat* szinte településenként eltérő módon változott (lásd Gecse Annabella és Pusko Gábor felvidéki, illetve Oláh Sándor erdélyi kutatásait). A cigány és nem cigány lakosok együttélésének formáit az alábbi falutípusokba sorolták be az MTA RKK Miskolci Osztályának kutatói a csereháti mintaterületen végzett vizsgálatok alapján. Az első típusba azok a falvak sorolódnak, ahol a cigányság létszámbeli – mindennapokban is markánsan érezhető – növekedése sok helyen a nem cigány lakosságból félelmet váltott ki, ami a legtöbb helyen az interetnikus kapcsolatok, a kommunikáció megszakítását, a saját védőfalak felépítését, a szegregáció kiteljesedését hozta magával. Egy faluban lassan két önálló életű falu alakult ki. Tagjai úgy kerülnek ki a konfliktusokat, hogy kerülnek egymást, szó szerint bezárkóznak, visszavonulnak (Gecse, 2007; G. Fekete, 1994, 2005; Oláh, 1996, 1996a; Pusko, 2004).

A falvak egy további típusában, a nem cigányokban *erős az elégedetlenség, szeretnék a cigányokat elűldözni, de tehetetlenek*. (Ezekben a falvakban elsősorban a 10–15 éve vagy legújabban betelepült, tehát nem törzsgyökeres családokkal szemben ellenségesek). Tehetetlennek érzik magukat, mert erőszakos – az említett házromboláshoz, kizsuppoláshoz hasonló eszközökhöz – már csak törvénytisztelő voltuk miatt sem – nem akarnak nyúlni, más lehetőséget pedig nem látnak arra, hogy megszabaduljanak a 100–200 fős falu életét megkeserítő egy-két családtól. Próbálkoztak már máshol házat venni nekik, de ez megghiúsult, mert a szomszéd falvakkal emiatt nem akarnak összeütközést. A drágább életlehetőségeket jelentő városba pedig a cigányok nem akarnak menni.

A falvak egy másik csoportjában *nem jelent gondot, érzékelhető nehézségeket a cigány lakosság jelenléte*. Vagy alacsony számuk és arányuk miatt, vagy azért, mert az ott élőket nem tekintik cigánynak. „Rendesnek, tisztának, dolgoznak” tartják őket és sem a többi falubeli, sem ők maguk nem különböztetik meg az ott élő cigányokat a falu többi lakójától.

Külön típust alkotnak azok a települések, ahol a *cigányság azért nem jelent már „problémát”, mert* – a nem cigány lakosok döntő aránya miatt, vagy mert a nem cigány lakosok is hasonulnak hozzájuk – a faluban lakók életminősége és életfelfogása egyaránt

elűt a térség más falvaiban tapasztaltaktól, s az itt élő cigánysághoz közelít. Más szóval sem a cigányok, sem a nem cigányok nem különböztetik meg az ott élő nem cigányokat a cigányoktól. Ezen településeken, illetve településrészekben a cigány és nem cigány népesség szintén viszonylag békésen meg van egymás mellett, közöttük a kapcsolatok eleve- nek, olyannyira, hogy egyre gyakoribb még a vegyes házasság is. Ebben az esetben azon- ban nem annyira a cigány népesség „felemelkedéséről”, hanem inkább a nem cigány, de többszörösen kontraszelektálódott lakosság asszimilációjáról van szó. Ez azt jelenti, hogy e települések egészének, vagy egy részének „teljes elcigányosodásához” nem feltétlenül szükséges megvárni a származás szerinti cigány népesség 100%-os arányát.

Néhány faluban a két etnikum korábbi *racionális egymásrautaltságát* egy új típusú egymásrautaltság váltotta fel. Ezen a talajon építkezve helyet talált a cigányság a falu munkamegosztásában, életében. Ez a fajta gazdasági egymásra utaltság csak ott alakul- hatott ki, ahol a helyi cigány lakosság szükségleteit a piacról szabályos kereskedelmi tranzakciók során akarja és tudja kielégíteni, nem pedig lopással. (Érdekességgé meg- említhető, hogy olyan falu is van, ahol a cigányok kereskednek a szomszéd falu és a lakóhelyük kertjeiből ellopott termékekkel). A kereskedelmi hiányokból táplálkozik néhány cigányasszonynak a faluban egyébként elérhetetlen ruházati, háztartási eszkö- zökkel való üzletelése, a külföldről származó – az itt lakók által keresett – áruk árusítása is. Ezek csak kimondottan helyi igényeket elégítenek ki.

Újabb típusba sorolandók azok a falvak, ahol bár egymásrautaltságról nincs szó, de az ott élő nem cigányok – látva a cigányság gondjait, s az ebből rájuk származható ve- szélyeket, illetve tisztán emberbaráti megfontolásokból – *próbálnak a kötelező önkor- mányzati feladatokon túlmenően is valamit tenni az ott élő cigány családok helyzetének javításáért*. A felsorolt típusokhoz való tartozásnak, az együttélés minőségének a múlt- ban a helyi társadalmak érdekérvényesítő képességének korlátozottsága miatt kevesebb, a jövőben azonban várhatóan egyre nagyobb szerepe lesz a cigány népesség térbeni mozgásaiban (G. Fekete, 1991, 1994, 2005).

Vissza-visszatérő vitakérdés, hogy az együttélés térbeni keretei mennyiben befolyá- solják a *cigány lakosok integrálódásának lehetőségeit*. A két etnikum békés és kölcsö- nös tiszteletben, ugyanakkor a kapcsolatok bizonyos mértékű közvetlenségén alapuló egymás mellett élésének a tapasztalatok alapján nem feltétele a térbeli szomszédság. Sőt, a csereháti példák alapján úgy tűnik, mindkét etnikumnak jót tesz a térbeli külön- állás, a lakóhely távolsága. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a térbeni elkü- lönülés, pláne nem az elkülönítés jelentheti a megoldást a „békés egymás mellet élésre”,

azonban az erőszakos integráció éppoly káros és eredménytelen, mint az erőszakos szegregáció, és példáink alapján létezik a térbeli szegregációnak olyan formája is, amely nem jár feltétlenül együtt a társadalmi szegregációval. A cigány és nem cigány lakosság kapcsolatának fejlődésére jelentősebb hatással volt a közös munkavállalás (*Bánlaky – Kevy, 1999; G. Fekete, 2005*).

A fenti megállapításokat figyelembe véve érdekes, és a mindennapi élet számos területét befolyásoló kérdés az egyes etnikumokra jellemző térhasználat, mivel Edward T. Hall szerint annak módja minden kultúra jellemző sajátossága. Mindebből következik, hogy egy adott térhez (legyen az település, településrész stb.) más és más módon viszonyulhatnak az eltérő kultúrát képviselők. Hasonló értelmezést nyújt a folyamatszerűséget és a tér idődimenzióját fókuszba állító szociálgeográfiai térdefiníció is. Enyedi György pl. arra hívta fel a figyelmet, hogy egy településen belül a térhasználat különbözősége társadalmi feszültséghez vezethet, mivel a lakosság nagyobb mértékben, gyorsabban és könnyebben változik, mint maga a tér. Niedermüller megállapítása, miszerint a tér formálódása, a települési rend stb. az adott helyi kultúra térhasználati mintáit, normáit és elvárásait közvetíti, ugyan elsősorban a falvakra vonatkozik, de tökéletesen igaz a városi szegregátumokra, így a hajdúböszörményi kertségekre is (*Hall, 1987; Enyedi, 1987; Niedermüller, 1981*).

A *bevándorlások* utóbbi időkben jellemző szerkezete, amely szerint a szociálisan hátrányosabb helyzetben érkezők jönnek egy adott területre, az integrálódás folyamatát lassítja, visszaveti, a hozzá szükséges erőforrások szétforgácsolódásához vezet, a térség külső támogatások iránti igényét, rászorultságát növeli. A kedvezőtlen adottságú területeken a migrációs folyamatok következtében tovább fokozódik a cigánynépesség kontraszelekciója. Míg be a máshol megkapaszkodni nem tudók, a munkalehetőségek befagyásával végképp ellehetetlenülők, vagy a hatóságok elől megbúvók érkeznek (többszörsz vissza), a térségből el, a viszonylag jobb helyzetben élők, a korábbi ingázók mennek a munkanélküliségre, a lakásproblémákra, fenyegető eladósodásra adott egyik első reakcióként (*Havas, 2004; Kocsis – Kovács, 1991*).

2.5.3. Nevelés, oktatás, szakképzés

A migráció hasznát a célterületen alapvetően befolyásolja a beköltözők képzettségi szintje. *Az iskola az elsődleges integrációs színtér.* A beilleszkedést a kulturális elmaradottság nagyon megnehezíti, az alacsony képzettségi szint jelentős mértékben ráerősít az etnikai elkülönülésre. A cigányokkal kapcsolatos kritikák közül az egyik leggyako-

ribb az alacsony átlagos képzettségi szint. A statisztikai adatsorok egyértelműen arról tanúskodnak, hogy az elmúlt évtizedekben e tekintetben fejlődésről számolhatunk be, amely azonban nem mentes az ellentmondásoktól, és mértékét tekintve messze elmaradt a társadalom elvárásaitól, a fejlődés a csoporton belül valóban bekövetkezett, azonban annak az elmaradottsága nem csökkent jelentős mértékben. Alapvető probléma az ott-honi feltételek hiánya, a sok hiányzás és a gyenge eredmények (Ambrus, 2001).

A cigány kisebbség társadalmi integrációjának sikerességét a vonatkozó szakirodalmi munkák egybehangzó álláspontja szerint alapvetően befolyásolja, hogy az milyen életkorban kezdődik meg. A cigány gyermekek jelentős része a szüleitől nem kapja meg az iskola zökkenőmentes megkezdéséhez elégséges szocializációt, ezért különöse fontos lenne a cigány gyermekek körében az óvoda látogatás idejének minimum három évre növelése. Elsődleges probléma, hogy a roma családok időkezelése eltér a nem romákétól, ami leginkább abban nyilvánul meg, hogy nincs szigorú napirendjük. A cigány gyermekek az iskolapadban való huzamosabb ideig tartó ülést is büntetésként élik meg. A kisgyermekkel jól tenni számukra annyit jelent, hogy mindazt, amit megkívánnak, azonnal meg kell adni nekik, ami később fegyelmezési problémákhoz vezet az iskolában. Általános tapasztalatnak tekinthető, hogy a pedagógusoknak a cigány gyermekek fegyelmezésével kapcsolatos problémái megszorozódnak a felső tagozatra. A gyermekek zárkózottságát és kezelhetetlenségét több szerző szerint az okozza, hogy a cigány gyermekeknek nincs serdülőkora, 11–12 évesen azonnal egyfajta *kicsinyített felnőttkorba* lépnek, családi körben egyértelműen felnőttek ismerik el őket. Emiatt számukra kedvezőbb lenne a 6+6 osztályos iskolarendszer (Babusik, 2003; Hegedűs, 1987; Radó, 1997; Várnagy, 1978).

A kisebbségi csoportok gyakran szélsőségesen elfogultan szemlélik saját történelmüket, társadalmi és politikai státuszukat és feltételeiket. A szülőkből felelevenednek saját kudarcaik, ezért sok esetben megideologizálják társadalmi integrációjuk sikertelenségét, elnézőek a gyermekek iskolai kudarcaival szemben. Az iskola a szemükben mindig „gázdzó” intézmény marad. Az iskolával kapcsolatos tipikus attitűd a szülők részéről való félelem, hogy a gyermeküket ellenük nevelik. Ezért szükség van egy külön kapcsolattartó személyre, aki csak a cigány származású gyermekek előmenetelével foglalkozik és a szülők is megbíznak benne (Forray, 1998; Raicsné Horváth – Hajdú, 1997; Szokolczai, 1982).

A szegregáció egyik legtipikusabb megjelenése formája a cigány és nem cigány származású tanulók iskolán belüli elkülönítése, amire alapvetően az oktatás hatékonyságának növelése érdekében kerülhetett sor. Egyes szerzők úgy vélik, ha a szegregáció megfelelő pedagógiai módszerekkel párosul, akkor nem ártalmas, míg mások szerint

az elkülönítettség a különbözés, a másság érzetét erősíti csak meg. A másik felmerülő kérdés az általános iskolai oktatással kapcsolatban, hogy a cigány gyermekek a létszámarányosnál sokkal többen járnak értelmi fogyatékosok részére létrehozott osztályokba. Valószínűtlen, hogy a romáknak több mint a fele mentálisan visszamaradott legyen, sokkal inkább magyarázható a pedagógusok előítéletességével. A középiskolához elengedhetetlenek az általános iskolai sikerek (Zolnay, 2006).

A diplomával, érettségivel rendelkezők részaránya mesze elmarad az össznépeséssel összevetve, ráadásul az is tipikus, hogy a szakmunkást sikeresen elvégzők nagyobb arányban tanulnak ki olyan piacképtelen szakmákat, amelyekre évek óta nem mutatkozik piaci igény. A szülők teljes mértékben tájékozatlanok a pályaválasztást illetően. A gyerekek előtt sok esetben egyáltalán nincs pozitív példa, mert nincs a környezetükben olyan, aki elvégezte volna a középiskolát és azt követően sikeres karriert futott volna be. Köszönhető ez annak is, hogy az ilyen személyek többsége teljesen kiszakad eredeti közegéből. A cigányok számára nincs összefüggés az iskolai és a társadalmi sikerek között (Babusik, 2003).

2.5.4. Megélhetési lehetőségek, foglalkoztatási problémák

A *megélhetési lehetőségek* között mára már a tradicionális cigánymesterségekkel a zenélésen kívül gyakorlatilag nem számolhatunk. A megélhetés biztosítása a cigányság számára (is) az első-, vagy a második gazdaságban való bekapcsolódásból és/vagy a törvényekkel szemben álló bűnözésből, lopásból lehetséges. Minél kedvezőtlenebbek a gazdasági-társadalmi körülmények az adott térségben, az utóbbi kategória annál inkább előtérbe kerülhet. A primer gazdaságba való bekapcsolódás lehetőségei, a munkaerő árának megfelelő értékesítése Északkelet-Magyarország egészében korlátozott. A migráció kiváltó oka gyakran éppen a munkahelyek hiánya volt korábban, mára azonban ez háttérbe szorult a lakáshoz jutás lehetőségéhez képest, mivel a cigányság számára nyújtható megélhetési lehetőségek szempontjából a területi különbségek általában jóval kisebbek, mint a lakáslehetőségek terén. Az alacsony ingatlanárakkal jellemezhető települések többsége nem bővelkedik munkahelyekben, az első gazdaságba való bekapcsolódásra csak ingázással nyílik lehetőség, amelyet azonban a perifériális helyzetű településeken a közlekedési kapcsolatok alacsony szintje akadályoz (Kertesi, 1994).

A *munkaerőpiac aktuális viszonyai* nagymértékben befolyásolják az integráció sikerességét. A gazdasági fellendülés időszaka kedvez az asszimilációnak annak köszönhetően, hogy megnőnek a feljebbjutás esélyei. A recesszió periódusában jelentős mérték-

ben csökken a kitörési lehetőségek száma, nagyobb kockázattal jár az egyén számára. A rendszerváltást követő időszakra jellemző, hogy a cigányság egy jelentős része soha nem is került be, vagy az utóbbi időben kikerült az első gazdaság munkaerőforgalmából, vagy munkavállalása bizonytalan, rapszodikus volt. A nők alacsony szintű foglalkoztatottságában a tradícióknak és a munkalehetőségek hiányának egyaránt szerep jutott. Bár ez utóbbival kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy több olyan kezdeményezés is sikertelennek bizonyult, ami a szabad női munkaerőre épített. A jobb gazdasági pozícióban lévő népesebb településeken gyakoribbak a seftelők, üzletelők, feketén dolgozók, a háztartásban, családi gazdaságokban alkalmi munkát végzők. A gazdaság első vagy második szintjébe a munkaerejük iránti kereslet hiánya vagy saját hibájukból integrálódni nem tudók számára a megélhetés viszonylag alacsony színvonalon való biztosításához is a törvények megszegésén keresztül vezet az út (Babusik, 2002).

A kedvezőtlen gazdasági helyzetű térségekben, településeken, illetve településrészekben élő cigányok nagy részének elsődleges legális bevételi forrását már évtizedes távlatban is az önkormányzatok által rendszeresen, illetve rászorultságtól függően esetenként nyújtott pénzügyi segélyek, támogatások jelentik (Dupcsik, 1997).

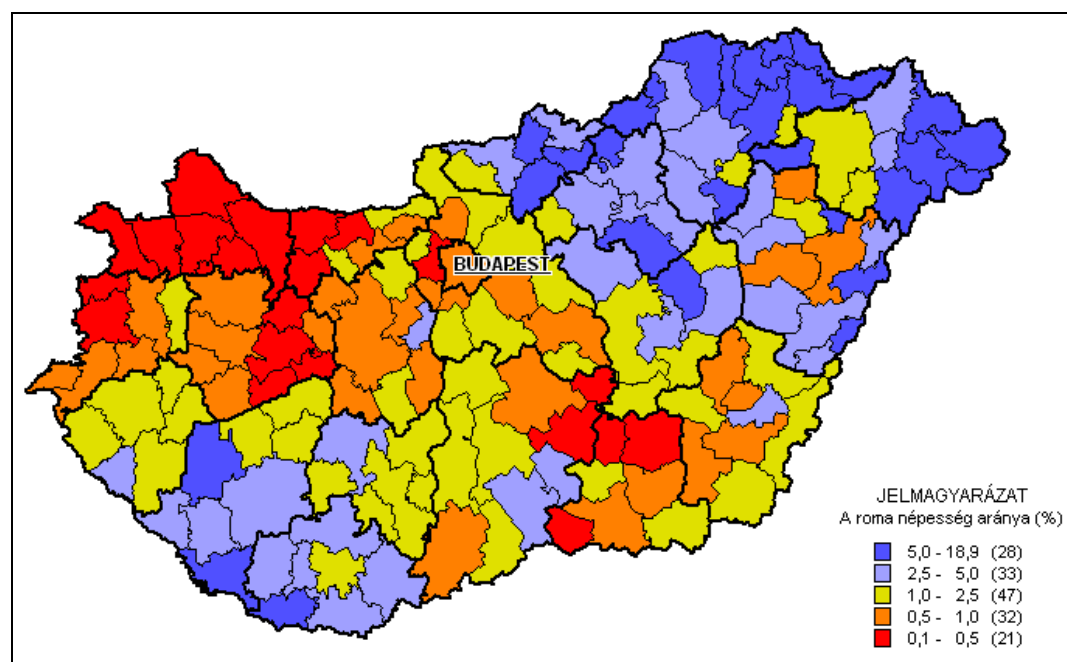
Északkelet-Magyarország *munkanélküliségi problémáinak* tárgyalásánál kikerülhetetlen a roma etnikum foglalkoztatási sajátosságainak, a meglévő konfliktusoknak a részletezése. Jellemző, hogy korábbi empirikus vizsgálataink során az igazán komoly problémák gyakran csak „jegyzőkönyvön kívül” kerültek ténylegesen előtérbe. A roma etnikum arányára vonatkozó relatíve pontos és megbízható adatok semmilyen forrásból nem állnak rendelkezésre. A 2001-es népszámlálás alkalmával ugyanis a megelőzőhöz hasonlóan minden bizonnyal továbbra is csak a tényleges adatok töredéke jelenhetett meg az etnikai hovatartozás felvállalásának alacsony szintje miatt. Az adatokból azonban így is nagyon jól látszik, hogy az Észak-alföldi régió területén belül a Hajdúság területére a roma etnikum alacsonyabb arányú jelenléte jellemző, *Hajdúhadházt* leszámítva, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a Hajdúság mezővárosaiban nem jelentkeznek a gyakran a cigány kisebbség nagyarányú jelenlétével együtt jelentkező társadalmi problémák. *Hajdúböszörmény önállóan alkot egy munkaügyi kirendeltséget, a városra a környező, városok által dominált kirendeltségeknél* (Debreceni, Hajdúnánási, Hajdúszoboszlói) *nagyobb arányú a roma etnikum jelenléte, azonban alacsonyabb, mint Hajdú-Bihar megye belső és külső perifériális térségeiben* (1. ábra) (Balcsók, 2005).

A statisztikai mutatók alapján a legmagasabb részarányokat a régióban egyértelműen az 1000 fő alatti községek mutatják, ahol döntően a nagyobb volumenű beköltözések

növelték meg ilyen mértékben a roma etnikum létszámát és össznépessegen belüli arányát. Az Alföld északkeleti, határ menti sávjában tíz százalék körülire tehető a romák részaránya, amely arányszám minden bizonnyal tovább emelkedik a jövőben a jellemző népesedési folyamatok, illetőleg az előregedő falvakba irányuló migráció következtében (Baranyi – Balcsók – Dancs – Mező, 1999; Baranyi, 2004).

1. ábra

A roma etnikum aránya a teljes népességen belül a munkaügyi kistérségekben, 2001

Forrás: KSH Népszámlálási adatai alapján saját szerkesztés.

A magas és növekvő népességszám, illetve a közismert társadalmi problémák miatt nem mellékes az a kérdés, hogy a roma etnikum milyen szerepet tölt be a térség munkaerőpiacán. *A munkaügyi kirendeltségek a személyiségi jogok védelme érdekében nem gyűjthetnek adatokat a munkanélküliek etnikai hovatartozásáról, ezért pontos adatok sem a roma munkanélküliség mértékéről, sem egyéb jellemzőiről (a munkanélküliség időtartama, képzettségi viszonyok stb.) nem állnak rendelkezésre.* A régió hátrányos helyzetű térségeiben a kirendeltség-vezetők mértékadónak tekinthető becslései alapján az a jellemző kép tárul a szemünk elé, hogy *a roma etnikum mintegy 70–80%-a tartósan kiszorult a legális munkaerőpiacról, és vajmi kevés esélye van arra nézve, hogy visszakerüljön oda.* A tartósan munkanélküliek több mint kétharmadát ők adják, és a nagyon valószínű feltevések alapján a látens munkanélkülieken belül is ők vannak többségben (Balcsók, 2005).

A kialakult helyzetnek számos oka van. A legkézenfekvőbb azonnal nyilvánvalóvá válik, ha megvizsgáljuk a *roma etnikum iskolai végzettségét*. Az ugyancsak becsléseken alapuló adatok tanúsága szerint a képzettségi szintjük elszomorító képet mutat, és nagyrészt emiatt rendelkezik Hajdú-Bihar is az országosnál jóval rosszabb mutatókkal akkor, ha a 8 általánost (vagy még annyit sem) végzetek arányát vesszük figyelembe. A régióban alapvető fontosságúak a cigány etnikum számára indított felzárkóztató programok, amelyek lehetőséget biztosítanak az alapfokú képzettség, majd erre építve valamilyen szakképzettség megszerzésére – a tapasztalatok azonban nagyon ellentmondásosak.

Az általánosítás vagy akár a térségi vizsgálatok nem adhatnak reális képet, mert esetenként *egy adott településen belül is komoly különbségek tapasztalhatók a roma közösségek hozzáállásában és életvitelében*. Összességében mégis a nagyon sok tennivalót emelték ki a legtöbben, mert a finoman szólva is hiányos végzettség miatt *a romák nagy tömegei igen nehezen mobilizálhatók*. Gyakorlatilag mindegyik családot sújtja a munkanélküliség, így *a gyermekek iskoláztatását sokszor akkor is képtelenek finanszírozni, ha a megfelelő akarat egyébként meg is lenne hozzá* (Gordos, 1997).

A *segélyekre való tartós berendezkedés* általánosnak tekinthető, mint ahogyan a folyamatos számolgatás is, amely általában arra az eredményre vezetett, hogy a legtöbb esetben a szóba jöhető minimálbéres állással a felmerülő utazási, ruházkodási és egyéb járulékos kiadások miatt többet veszítettek volna. A megélhetést befolyásoló egyéni érdekek mellett azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a *negatív előítélet, a diszkrimináció igenis megnyilvánul velük szemben a munkaerőpiacon*. A megállapítás tényszerű igazolása ugyanakkor meglehetősen komoly akadályokba ütközik, mivel egyrészt a munkaadók a legtöbb esetben csupán szóban közlik a munkaközvetítőkkal, hogy a roma munkaerőt eleve elutasítják, illetve ha ezt nem is teszik meg, számos indokot (nem megfelelő öltözködés stb.) találhatnak az alkalmazás megtagadására. Az eleve szűkös elhelyezkedési lehetőségek és a diszkrimináció együttes hatásai miatt sok településen nem is maradt kitörési lehetőség, szinte *törvényszerűvé válik a segélyekre alapozott életvitel*.

A helyzetkép tehát nagyon sokszínű, és nem mentes az ellentmondásoktól sem. Ennek pedig az a legfőbb oka, hogy magára a roma etnikumra ugyanez jellemző: *roma és roma nem egyforma*. A munkához való hozzáállásukat alapvetően befolyásolja a szociális környezet, amely nagymértékben függ a földrajzi elhelyezkedéstől, a történelmi hagyományoktól és a területen élő romák munkához (és általában az életvitelhez) kapcsolódó attitűdjeitől. Bármelyik hozzáállást vesszük is figyelembe akár a romák, akár a potenciális munkáltatók részéről, az kétségteljes tény, hogy már a mai viszonyok mellett

is óriási problémákat okoz a nagy létszámú állástalan roma népesség. A vállalkozások oldaláról vizsgálva a foglalkoztatás kérdését, legértékesebb sikereket a szakirodalmi példák alapján akkor érték el, amikor a cigányokat alkalmazó vállalkozás vezetője, tulajdonosa maga is cigány származású volt (Kertesi, 1994).

A cigány családokban általános jelenség a nagyobb gyermekszám, amelynek jelentős hatása lehet a szülők gazdasági aktivitására, több gyermeknél fokozottan előtérbe kerülhet az utánuk járó támogatásoknak a megélhetésben betöltött szerepe. Empirikus vizsgálatok tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a gyermekek megjelenésével a munkavállalók aránya összességében növekszik. Ez elsősorban a férfiaknak köszönhető, mivel a nők már az első gyermek megszületését követően látványosan kivonulnak a munkaerőpiacról és a háztartásban helyezkednek el. A gyermekek számának további növekedése azonban már a férfiak körében is növeli a nyilvános munkaerőpiacról való távolmaradás mértékét (Janky, 1999).

2.6. Összegzés

A cigány népesség mozgásainak alakulásában a központi intézkedések közvetlen hatása, a kistérségi érdekegyeztetések érvényesülése ma kevésbé játszik szerepet. Elsődleges a már meglévő gravitációs hatás, a lakáshoz jutás, a helyi társadalom befogadó és védekező-készségének, az együttélés már kialakult formáinak, a két etnikum közötti kapcsolatoknak, a cigányság belső differenciálódásának meghatározó szerepe. A gazdasági munkamegosztás rendjébe való integrálódás lehetőségei oly mértékben beszűkültek, hogy a cigány népességet vonzó hatásokról az esetek többségében nem lehet beszélni.

A cigányság mozgásait determináló fenti tényezők tartalmukban és hatásukban is változtak. Így a lakásvásárlási kedvezmények megszűnésével a lakáshoz jutás lehetőségei között felértékelődött az önkényes lakásfoglalás lehetősége. Az önkormányzatok felállásával általánosan erősödött a helyi társadalom védekezése, a cigány lakosok bevándorlásával szembeni ellenállása. A munkalehetőségek beszűkülésével, a szociális segélyezés helyben, mindenki számára látható és érezhető módon való megvalósulásával, a nem cigány népesség körében is megfigyelhető rohamos szegényedéssel pedig megváltoztak az együttélés keretei, általánosan csökkent a tolerancia, és nőtt a két etnikum szemben állása. A jelzett általános folyamatok azonban településenként más és más módon csapódtak le, így megmaradt a területi sokszínűség (Horváth – Landau – Szalai, 2000).

A migráció iránya az utóbbi években eltérést mutat a cigányság korábbi vándorlási irányaihoz és a nem cigány lakosság népességmozgásaihoz képest. Míg ez utóbbira a

közel múltig az „aprófalú/településrész → körzetközpont → kisváros → térségből ki” irányú, esetenként több lépcsőfokot is átugró lánc volt, a cigányság inkább a „nagyobb település → kisváros → körzetközpont → aprófalú/településrész” úton mozog és érezhetően egyre inkább eltolódik a vidéki települések irányába. A lakáshoz jutás feltételeinek megváltozása indította el ezt az eltolódást a kisebb, üres házakkal igen, de ellenálló-képességgel már kevésbé rendelkező települések/településrészek felé, ahol a legkönnyebb lakást szerezni – még akár foglалással is. Megindult ezzel, illetve folytatódott a cigányság számának térségen belüli területi kiegyenlítődése, ami az össznépeségen belüli arányokat tekintve épphogy erős polarizációt hozott magával. Egyes térségek elcigányosodását vonja maga után, míg más településeken csökken a cigány népesség száma, ami együtt járhat a szegregációhoz kapcsolódó társadalmi problémák megszűntetésével (Mészáros – Fóti, 1996; Kemény, 1999).

Mindezek alapján a társadalomtól legnagyobb segítségre a viszonylag jobb körülmények között élő, az integrálódás útján már komolyabb eredményeket elérő cigány családok szorulnak. Az utóbbi években időszakban ők veszítették a legtöbbet – a már kiépített egzisztenciájukat és a hitet, hogy ki lehet kapaszkodni a „cigánysorsból”. Talpon maradásuk, újbóli talpra állásuk stratégiai fontosságú lehet a problémakör megoldása szempontjából (Kemény – Janky, 2003).

A *munkalehetőségek biztosítása* a problémák megoldásának egyik legfontosabb feltétele, de önmagában ez sem old meg semmit. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kérdőíves vizsgálat tapasztalatai alapján a megkérdezettek kevesebb, mint fele vállalna csak munkát feltehetően, ha lehetősége lenne rá. Ők elsősorban a korábban már munkával rendelkező, az azzal járó életmódhoz hozzászokott cigány lakosok köréből kerülnek ki (G. Fekete, 2005).

A cigány népesség számának és arányának magas volta, sajátos életfelfogása az agresszivitás fokozódásával, az általuk lakott lakások állagának teljes leromlásával, a települések költségvetését egyre inkább az elviselhetőség határáig terhelő szociális segélyigénnyel, a szociális segélyezés rendszerének látható eredménytelenségével párhuzamosan a saját életkörülményeiben is egyre romló, egyre nehezebben megélő nem cigány lakosságot irritálja. Egyelőre önmagában, később a befektetőket elriasztó, a területi fejlődést akadályozó volta miatt. Mindez valamiféle lépések megtételére ösztönöz. A „lépéskényszer” leginkább a települések önkormányzatait, polgármestereit szorítja, hiszen ezek a problémák náluk csapódnak le.

A jövőre irányuló lehetséges forgatókönyveket tekintve a helyi társadalmak által tervezhető lépésekből ötféle következmény származtatható, amelyek közül négy jelentős negatív hatásokkal járhat a települések/településrészek társadalmi struktúrájára nézve. Az *egyik* ezek közül a teljes bezárkózás, a konfliktusok „távolságtartással” való kerülése, ami előbb-utóbb a településrész „elszakadásához” vezet. A *második* szerint ennél is komolyabb problémákat vethet fel a cigányság betelepülésének erőszakos megakadályozása, a már ott élők erőszakos elűzése, ami egy beláthatatlan erőszakhullámot indíthat el. A *harmadik* forgatókönyv szerint, ami az adott helyzetbe való belenyugvást, az események passzív szemléletét feltételezi, hosszútávon a településrész és környezete teljes elértéktelenedéséhez, a konfliktusok kiéleződéséhez vezet. A *negyedik* változat a nem cigány lakosok erősödő elvándorlását, a maradók asszimilációját, többséggé váló cigányságba olvadását foglalja magában. Az *ötödik*, legkedvezőbb lehetőség, amely a térség lakossága előtt állhat, ha mindkét fél részéről az együttélés új módjának, a falu életében vállalható szerepeknek a megtalálása, felvállalása következik be – természetesen azokkal, akik erre hajlandók, illetve képesek. Ez utóbbi, hosszú távon eredményt hozó megoldásnak a kidolgozása egyre sürgetőbb. Hozzá általános recept nem adható, a cigányság helyi társadalomban betölthető/betöltendő szerepének megtalálása településenként, területenként másként érhető. Minden településnek, mikrorégióknak magának kell megtalálnia a megoldáshoz vezető utat (*Baranyi – G. Fekete – Koncz, 2003*).

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

A vonatkozó szakirodalom áttekintésével az előzőekben vázlatos képet rajzoltunk néhány olyan, főként a cigány etnikum, illetve a mélyszegénységben élők társadalmi befogadásával, migrációjával, az őket érintő szegregációs jelenségekkel stb. kapcsolatos folyamatról, amelyek alapvetően meghatározták a hajdúböszörményi szőlőskertek mai arculatát és társadalomszerkezetét.

A következő fejezetekben a Hajdúböszörményre, illetve azon belül a szőlőskertekre jellemző sajátosságokat kívánjuk röviden összefoglalni, a Nagy-Bocskai és a Lorántffy-kert esetében ezen felül dűlőszinten bemutatni az ott található ingatlanok aktuális állapotát is. A város ugyanakkor annyira egyedi tér- és településszerkezeti adottságokkal rendelkezik, hogy azok ismertetése nélkül a szegregátumok kialakulása, az azokra érvényes tendenciák, illetve a kutatási eredmények nem értelmezhetők megfelelően, így mindenekelőtt erre kerül majd sor egy külön fejezetben.

Mivel a területi-társadalmi szegregáció erőteljesen összekapcsolódik a cigány etnikummal, ezért a helyi cigányság településen belüli helyzetének és belső társadalmi tagozódásának pontosabb megismerése érdekében *empirikus vizsgálatokat végeztünk* a városban. A munka alapját egy *prominens személyek körében elvégzett interjú vizsgálat* képezte. A *több tucatnyi megkérdezett* úgy lett kiválasztva, hogy pontos képet kaphassunk a település minden egyes szegregátumáról, szociális, oktatási, ingatlanpiaci szempontból egyaránt, ezért *a cigánysághoz kapcsolódó társadalmi kérdések valamely elemével napi szinten foglalkozó oktatási, szociális szakemberektől* kapott információk begyűjtése mellett kíváncsiak voltunk a szegregátumok által érintett *településrészek önkormányzati képviselőinek a véleményére* is.

A szegregátumok ingatlanpiaci viszonyait szemléletesen bemutató leírásokat az *önkormányzattól kapott háttéranyagok feldolgozásával egészítettük ki*. Mindezeket a Nagy-Bocskai-kert, illetve a Lorántffy-kert terepbejáráson alapuló részletes ingatlanfelmérése teszi még teljesebbé, utóbbi esetében a teljes kertségre, míg előbbinél négy dűlő valamennyi telkére kiterjedően. A felmérés (elsősorban a személyiségi jogokra vonatkozó jogszabályok, illetve a „gazdátlan” telkek miatt) a külső állapotok leírására korlátozódott, de a tulajdonosi viszonyokkal kiegészülve hasznos információkat szolgáltat az érintett területek lakásviszonyairól, ezen keresztül az életkörülményekről.

A primer adatgyűjtés mellett természetesen szekunder adatfeldolgozást is végeztünk munkánk során. A demográfiai, gazdasági, szociális és egyéb adatok összegyűjtésére felhasznált

források közül külön ki kell emelnünk a TeIR (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer) és a KSH T-Star adatbázisait, valamint a Hajdúböszörmény Város Önkormányzata által a rendelkezésünkre bocsátott különböző adatforrásokat és dokumentumokat (népesség-nyilvántartási adatok, Integrált Városfejlesztési Stratégia, témaspecifikus önkormányzati jelentések, dokumentumok és egyéb irattári anyagok stb.).

3.1. A kutatás előzményei

A hajdúböszörményi szőlőskertek a népességszám dinamikus emelkedésével, illetve a társadalmi problémák fokozódó megjelenésével egyre inkább a várossal foglalkozó kutatók érdeklődésének homlokterébe kerültek, bár kialakulásukkal és sajátosságaikkal kapcsolatban már korábban is jelentek meg magas színvonalú elemzések. A társadalmi problémák fokozódásával együtt járt az önkormányzat nagyobb szerepvállalása is, és mindezt nemcsak a fejlesztési koncepciókban (főként a település szegregátumait külön kiemelő, antiszegregációs tervvel kiegészített Integrált Városfejlesztési Stratégia) való terjedelmesebb megjelenés bizonyítja, hanem a szőlőskerteket érintő gyakorlati intézkedések is (Bencsik, 1975; Szendrey, 1973; Tóth, 1996).

Munkánk közvetlen előzményeként azonban három kutatást jelölhetünk meg, mert bár egyik sem kifejezetten a szőlőskertekre koncentrált, azonban rengeteg hasznos információval szolgálnak a közelmúltban és a jelenben ott zajló társadalmi folyamatok háttéréről. A legkorábbi ezek közül egy 2001-ben lefolytatott egészségszociológiai felmérés volt, amelyben a lakosság egészségi állapota és az ellátórendszer igénybevételi jellemzői mellett külön blokkot képviselt a háztartások szociális helyzetének vizsgálata. Habár a kutatásnak nem volt közvetlen célkitűzése a területi sajátosságok kimutatása, mégis jól elkülöníthetővé tette a városban kialakuló szegregátumokat (Czibere – Fónai – Pataki – Zolnai, 2002).

Az elemző munka adatbázisát a 2001. augusztusi lakossági adatfelvétel szolgáltatta, amely a lakosság egészségi állapotának és az ellátórendszerhez való viszonyának a vizsgálatát foglalta magában. Az ekkor használt kérdőív tartalmazott egy, a háztartásokra és a háztartások szociális helyzetére vonatkozó blokkot. Ennek az adatai alkalmassak a város szociálisan hátrányos helyzetű csoportjainak a jellemzésére, azok szociodemográfiai körülhatárolására. A munka során kialakított minták a következők voltak:

- 503 fős lakossági minta. A mintaválasztás egységei háztartások voltak, háztartásonként egy fő, a háztartásfő, vagy házastársa/élettársa megkérdezésével. Mivel a minta-

választás egységei nem személyek voltak, a mintaválasztás eredményeként a mintába kerültek nemek szerinti összetétele torzult.

- 1850 fős ellátotti minta, ellátási típusonkénti almintákkal. Az almintákat részben az ellátások körzetenkénti megoszlásával alakították ki. A mintába háztartásokat választottak, a háztartásokból az ellátási típusok megoszlásának megfelelő módon kvóta szerinti kiválasztással kerültek a megkérdezettek.

A munkában a *hátrányos helyzet* néhány jellemző vonását elemezték, ennek jellemző mutatóiként a következő változókat fogadták el:

- a háztartásfő általános iskolai és be nem fejezett általános iskolai végzettségét,
- a háztartásfő inaktív státuszát,
- a háztartásfő munkanélküli státuszát,
- a háztartásnagyságot,
- a szegénységi küszöb alatti háztartási jövedelmet.

A 2001-es adatfelvétel során nem vizsgálták a megkérdezettek etnikai hovatartozását, és a kutatás sajátosságai miatt a város térszerkezetét sem, ugyanakkor az alkalmazott módszerek számos következtetés levonására adtak alapot.

A megkezdett munka „folytatásaként” tekinthetünk a Fónai Mihály, Balogh Éva és Juhász György szerzői hármasság által a hajdúböszörményi városi egészségtervhez elkészített kutatásra. Ebben az anyagban már kiemelt prioritást kapott a városban élő cigány népesség életkörülményeinek szociálgeográfiai vizsgálata, amelyben a 2001-es adatfelvételnél alkalmazott módszerek alapján, háztartásonként (a „háztartásfők” válaszaira alapozva) készült el a lakossági kérdőíves felmérés (*Fónai – Balogh – Juhász*, 2004).

A város roma közösségének vizsgálatára irányuló kérdőívezésre és interjúkra 2004. során került sor, ennek eredményeit összehasonlító módon közzétették a 2001-es lakossági adatfelvétel eredményeivel. Saját kutatásunk szempontjából ez már több okból is közvetlen előzménynek tekinthető. Egyrészt a kutatás során kifejezetten a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek életkörülményeit állították a fókuszba, és a szerzők vélekedése szerint sikerült is bevonniuk a helyi társadalom legrosszabb körülmények között élő tagjainak számító cigány népesség csaknem teljes egészét. Másfelől a korábbiakkal szemben itt már kifejezetten törekedtek a Hajdúböszörményben lévő szegregátumok lehatárolására, és ezek egyik fontos elemeként különítették el Bodaszőlőt és a szőlőkerteket, utalva azok társadalmi-demográfiai folyamataira.

Az 1990-es évek utolsó harmadára eső gyors és egyben szelektív benépesülést, illetve az ezekből fakadó problémákat Tóth Antal is kiemeli doktori disszertációjában, amely ugyan Hajdú-Bihar megye egészét tekintve elemzi a bűnözés térbeli aspektusait, azonban Hajdúböszörmény részletes kriminálszociológiai vizsgálata a dolgozat fontos és terjedelmes tartalmi egysége (Tóth, 2007).

A szerző külön kiemeli, hogy a Debrecenből és az ország egyéb, elmaradott térségeiből (pl. Cserhát) a megélhetési nehézségek enyhítése érdekében ide érkező, marginalizálódott, zömében szociális segélyezésre szoruló, illetve cigány származású népesség a statisztikai adatok alapján is kimutathatóan rontotta a szőlőskertek, közvetve pedig az egész város közbiztonsági helyzetét. A szőlőskertekben az elemzés szerint dinamikusán emelkedett a bűncselekmények elkövetésének gyakorisága, és az itt élő lakosság arányában a város egészéhez viszonyítva kimondottan magas az egy éven belül felderített bűnesetek száma – vagyis egyértelműen a bűnügyileg „fertőzött” területnek számít.

A bűncselekmények között az egyes elkövetési módokat tekintve is jellemző sajátosságokat mutatnak a szőlőskertek: a leggyakoribb bűnténynek számító lopásokat, valamint a betöréses lopásokat és a testi sértéseket tekintve jelentős felülreprezentáltság mutatható ki. Az állandó rendőri jelenlét hiánya (ez gyakorlatilag megoldhatatlan) azonban csak az egyik tényező, az egyes elkövetési formákat sokkal inkább meghatározzák a társadalmi viszonyok és életkörülmények (pl. lakatlan ingatlanok, elhagyott gazdasági épületek, a mélyszegénységből eredő konfliktusok és „megélhetési bűnözési formák” stb.) – és ez saját kutatásunk szempontjából is kiemelendő.

Látható tehát, hogy a társadalmi és térbeli szegregációs jelenségeket több olyan korábbi kutatás is feltárta már Hajdúböszörményben, amelyek különböző megközelítéseket alkalmaztak, és jellegükből adódóan alapvetően nem, vagy csak részben törekedtek ezek beazonosítására. Az előzőeket figyelembe véve nem meglepő, hogy az említett vizsgálatok minden esetben külön kiemelik a szőlőskerteket, megemlítve a hirtelen népességnövekedés okait, összetevőit és továbbgyűrűző hatásait, a társadalmi szerkezet és a lakókörnyezet gyakorlatilag teljes átalakulását.

3.2. Az empirikus vizsgálatok leírása

A kutatás célkitűzéseire igazodva saját vizsgálataink lebonyolításához a társadalomtudományi kutatásokban igen gyakran alkalmazott módszereket használtunk fel: az egyéni mélyinterjúkat, a félig strukturált interjúkat, illetve a fókuszcsoportos megbeszéléseket. A választást elsősorban az indokolta, hogy ezek a megoldások a városról, illetve a szőlős-

kertekről elérhető statisztikai adatok által is jelzett társadalmi folyamatok mellett feltáráshatóvá teszik a mögöttes információkat, megmutatják az ehhez kapcsolódó jelenségek szubjektív megélését, lehetőség nyílik a közvélemény bizonyos szintű reprezentációjára, illetve más módon össze nem gyűjthető ismereteket szolgáltatnak.

A fentebbi módszerek hátránya, hogy (a fókuszcsoporthozos interjúkat kivéve) csak kis létszámot érintve alkalmazhatók, ezzel összefüggésben időigényes a lebonyolításuk, és mivel személyes élményeket, véleményeket gyűjthetünk velük össze, így az objektivitás és a térszerűség nem minden esetben jellemző. Ez a hátrány azonban egyben előny is, mivel amint az előzőekben már utaltunk rá, ezáltal mód nyílik a helyi társadalom értékítélete, viselkedése mögött álló, statisztikailag kimutathatatlan tényezők feltárására. Szintén előnyös vonás a relatíve könnyű lebonyolíthatóság, illetve a flexibilitás, amely egyben alkalmassá teszi a módszereket a nehezen számszerűsíthető, időben változó jelenségek vizsgálatára.

A mintegy félszáz interjúalany legnagyobb része mindezek figyelembevételével került kiválasztásra: a szőlőskertek korábbi és jelenlegi viszonyait funkciójukból adódóan jól ismerő, de tevékenységüket tekintve széles spektrumon mozgó személyekkel folytattuk le a beszélgetéseket. Az egyes szakterületekért (szociális ellátás, oktatás, ingatlankezelés stb.) felelős önkormányzati tisztviselők, képviselőtestületi tagok mellett mezőőr, védőnő, pedagógus, ingatlanpiaci szolgáltatásban érdekelt vállalkozó, különböző civil szervezetek vezetői, egyházi tisztségviselők vagy épp a szőlőskertekben tulajdonnal rendelkező magánemberek is bekerültek a mintába.

A társadalmi reprezentációt igyekeztünk javítani azzal is, hogy bizonyos, leginkább épp a szőlőskertekben uralkodó állapotok miatt összehívott lakossági fórumokat fókuszcsoporthozos interjúk készítésére használtuk fel. A három alkalommal lefolytatott beszélgetések (illetve a fórumok hangulatát tovább folytatva esetenként inkább viták) résztvevőinek létszáma szinte minden alkalommal 50 és 80 fő között mozgott, éppen a témában való érintettség miatt.

A dolgozat egyik fontos célkitűzése a hajdúböszörményi lakáspiari sajátosságok vizsgálata, mivel a szegregációs tendenciák bemutatása elképzelhetetlen a lakáskörülmények részletes ismertetése nélkül. A szőlőskertek lakáscélra használt ingatlanjainak jelenlegi állapotát, illetve a város, azon belül a közvetlen vizsgálati terület ingatlanpiaci folyamatait két módszer alkalmazásával igyekeztünk felmérni.

Az egyik kézenfekvő megoldás a lakáspiari hirdetések szisztematikus vizsgálata az internetes oldalakon, illetve a Hajdúböszörményben elérhető médiaanyagokban. A városban megjelenő Szuperinfó és Hajdú Info hirdetési újságokban, valamint ezek és egyéb hirdető weboldalait három különböző hónapban vizsgáltuk, kifejezetten a szőlőskertekre koncentrálva –

de mint a tapasztalatok alapján kiderült, sokkal eredményesebb volt a helyi ingatlanértékesítőkkel felvenni a kapcsolatot annak ellenére is, hogy sok tekintetben szerettek az általánosítás szintjén maradni. A befektetett munka kevés hozadéka mégsem tekinthető kudarcnak, mert ahogyan arra előzetesen is lehetett számítani, egyértelműen kiderült, hogy a szőlőskerti ingatlanok eladásakor nem az internettel rendelkező, a hirdetési újságokat rendszeresen átböngésző rétegek számítanak célközönségnek.

A másik, nem kevésbé időigényes, ám jóval hatékonyabb módszer maguknak a szőlőskerti ingatlanoknak az állapotfelmérését célozta meg, bár ahogyan az előzőekben említettük, ez a külső adottságok rendszerezett összeírásában merült ki, a belső tér aktuális viszonyairól nem nyújtott információt. A felmérés személyes (mezőőri segítséggel történő) terepbejárás során zajlott le, 2008. május és augusztus között, több ütemben.

A teljes Lorántffy-kert, illetve a Nagy-Bocskai-kert négy dűlője (az 1.-4. dűlők) került be a vizsgálatokba, összesen 1147 darab telket érintve. Az egyes telkek állapotának szemrevételezése előtt a földhivatali és önkormányzati nyilvántartások alapján megvizsgáltuk az egyes telkek tulajdonviszonyait, a tulajdonosok száma mellett a használat jogcímét is beleértve. Ezt követően a közvetlen felmérés során azt vizsgáltuk, van-e egyáltalán lakhatásra alkalmas ingatlan az adott telken, ha igen, akkor azt lakják-e, és több szempont figyelembevételével döntöttük el azt, hogy gondozott vagy gondozatlan-e a telek. A gondozottság fokának megállapításához többek között olyan jól beazonosítható jegyeket használtunk fel, mint a kommunális hulladék, az építési törmelék, vagy éppen a parlagfű jelenléte vagy hiánya, valamint a kerítés megléte (illetve inkább nem létezése) is bekerült a szempontok közé.

Az alapvető cél tehát a telkek, illetve az azokon található ingatlanok aktuális állapotának felmérése volt, és a fentebbi szempontok alkalmazásával annak eldöntése, hogy az adott környezetben gondozottnak minősíthetők-e. Mindezek alapján nem pusztán a szőlőskertekben zajló társadalmi folyamatoknak a lakókörnyezetre gyakorolt (jól látható) hatásait próbáltuk megragadni, hanem azt reméltük, hogy akár a szőlőskerteken belül is tetten érhetővé válnak a térbeli szegregáció jegyei, és akár az is kimutathatóvá válik, van-e különbség a „régik” és az „újjonnan beköltözött” tulajdonosok habitusa között.

3.3. Az elemzésben használt módszerek

A másodlagos elemzéseket egyrészt a rendelkezésre álló statisztikai és egyéb adatok rendszerezése és feldolgozása, másrészt az empirikus vizsgálatokból származó információk értékelő, tematikusan rendezett összefoglalását követően végeztük el. Az elkészített interjúkat egyrészt

terjedelmi korlátok miatt nem közöljük részletesen, másfelől több esetben is felmerült az anonimitás és a teljes beazonosíthatatlanság igénye, ezért még inkább arra törekedtünk, hogy csak a legfontosabb konzekvenciákat jelenítsük meg a feldolgozás során.

Véleményünk szerint az elemzés értéke ennek ellenére sem csökken, mivel jól megragadhatók maradtak azok a csomópontok, amelyek leginkább foglalkoztatják a városban élőket. Az elemző fejezetekben ezért nem az interjúk egyes kérdései, kérdéscsoportjai mentén történt meg a beszélgetések során szerzett tapasztalatok beépítése, hanem három nagyobb blokk (a szegregátumok lehatárolása, a társadalmi konfliktusok és az elkülönülés, illetőleg a hátrányos helyzetű (nagyobb részt cigány, vagy annak tekintett) lakosság életkörülményei) köré csoportosítva, illetve a várható tendenciák, valamint a javaslatok, konzekvenciák között feltüntetve. Az elemző fejezetekben mindebből következően nem a szó szerinti idézetek megtartására, hanem sokkal inkább az elhangzottak adott szempontokat követő tartalmi összefoglalására törekedtünk.

Az ingatlanpiaci viszonyok elemzése során a „mintavétel” sajátosságai miatt (lásd fentebb) csak minimális mértékű leíró statisztikai elemzésre nyílt módunk, ugyanakkor a beszerzett információk kiváló alkalmat nyújtottak a térinformatikai feldolgozásra. A vizsgálati területre vonatkozóan ezért dűlönként is elkészítettük a tematikus térképeket, azonban terjedelmi korlátok miatt általában csak az összegző kartogramok jelennek meg a dolgozatban. Az ábrázoláshoz szükséges alaptérképeket Hajdúböszörmény Város Önkormányzata bocsátotta rendelkezésünkre, azonban az eredeti AutoCad formátumot át kellett alakítanunk az általunk használt Mapinfo szoftver által kezelhetőre –gyakorlatilag új alaptérképeket előállítva, majd azokat adatokkal feltöltve.

Az eredmények könnyebb érthetősége és szemléltethetősége érdekében ahol csak mód nyílt rá, ott táblázat, illetve ábra és/vagy térkép formájában is közöltük. Az ily módon nyert eredmények alapján igazoltuk vagy éppen cáfoltuk a témafelvetésben felállított kiinduló hipotéziseinket. Az alaphipotéziseink bizonyítására tett kísérletek, elemzések során gyakran akadtunk olyan összefüggésekre is, amelyeket előzőleg nem vártunk, ugyanakkor megértésükhöz és magyarázatukhoz rengeteg segítséget adtak a személyes tapasztalatok, illetve háttérinformációk.

A vizsgálatok során kapott adatokat a relatíve kis elemszám, illetőleg a kevés változó miatt a Microsoft Office Excel 2003 program segítségével dolgoztuk fel és értékeltük, a diagramokat szintén ezzel a szoftverrel készítettük el. A térinformatikai ábrázolásokhoz a Mapinfo Professional 6.5 nevű GIS szoftvert használtuk, míg a térképek végső formájának kialakításához segítségünkre volt a Gimp for Windows 2.8.2. típusú képszerkesztő program.

4. EREDMÉNYEK

4.1. Hajdúböszörmény településszerkezeti sajátosságai és társadalmi folyamatai az ezredforduló után

A lakóhely (főként, ha az egyben származási hely is) megváltozása mindig komoly változást hoz az érintettek életébe, legyen szó akár önkéntes elhatározásról vagy kényszerű döntésről, és ideiglenes vagy éppen végleges megoldásról. Mindezt figyelembe véve egyáltalán nem mellékes, hogy milyen külső és belső tényezők, motivációk állnak a migráció hátterében. A többi tényezőtől elvonatkoztatva a jelenlegi kutatás szempontjából az egyik legfontosabb kérdés, hogy milyen szempontok alapján kerül kiválasztásra az új lakóhely, miért éppen az adott helység válik céltelepüléssé.

Hajdúböszörmény esetében több olyan tényező is létezik, amely nem csupán a városba irányuló migráció alakulásában játszik szerepet, hanem abban is, hogy a beköltözések melyik településrészekre koncentrálódnak. Külön ki kell emelni ezek közül az egyedinek minősíthető térszerkezeti pozíciót és településszerkezeti sajátosságokat, illetve meghatározó szerepe van a város gazdasági-társadalmi adottságainak is.

4.1.1. Településszerkezeti sajátosságok

A megye második, egyben a régió negyedik legnépesebb városának *térszerkezeti pozícióját* alapvetően meghatározza az a tény, hogy Hajdúböszörmény környékét alacsony településsűrűség jellemzi, mert a környező jelentősebb népességszámú egykori mezővárosok relatíve magas népességszámmal és igen kiterjedt külterülettel rendelkeznek. A településszerkezetben betöltött helyzet és szerepkör másik meghatározó tényezője Debrecen közelsége, amelynek a szuburbanizációs zónájához tartozó, igen gyors ütemben fejlődő Józsa mindössze tíz kilométerre fekszik a várostól. Az északkeletre (Hajdúhadház és Téglás) és délnyugatra (Balmazújváros) elhelyezkedő kisvárosok ugyanakkor más térszerkezeti vonalak mentén helyezkednek el, és elsősorban szintén a regionális központtal van intenzív kapcsolatuk.

Az előzőekben leírtaknak megfelelően intenzívebb kapcsolatok inkább a Debrecentől távol eső, a nagyváros által gyakorlatilag „leárnýékolt”, a megyehatár mentén elhelyezkedő településekkel alakulhattak ki Hajdúnánás és Hajdúdorog irányában, ami a kistérség lehatárolásánál is meghatározó szempont volt. A várostól nyugatra és északnyugatra a Hortobágy

területe található igen ritka településhálózattal, a legközelebbi Görbeháza több mint 25 kilométerre található, ami megnehezíti a kapcsolatok intenzívebbé válását, ráadásul Polgárnak és térségének széleskörű és szoros kapcsolatai vannak Tiszaújvárossal.

A szorosabb vonzáskörzethez tartozik ugyanakkor a kistérség másik két városi rangú települése, *Hajdúnánás és Hajdúdorog*, amelyek azonban több tekintetben nincsenek rászorulva Hajdúböszörmény városi többletfunkcióira, a különféle intézményi és egyéb szolgáltatások sok esetben inkább kiegészítik egymást. A kistérségi szintű közigazgatási funkciók viszont egyértelműen Hajdúböszörményhez kötődnek (pl. földhivatal, ÁNTSZ, rendőrkapitányság, bíróság) több esetben túlmutatva a kistérség három településén. A kiskereskedelemben is egyértelmű a város fölénye a kistérség másik két településével szemben, és az egészségügyi szolgáltatások (főként a járóbeteg-ellátás) szintén Hajdúböszörményhez kötődnek.

A sajátos *földrajzi fekvés* eredményeként tehát ellentmondásos a város térszerkezeti és hierarchikus pozíciója is. A mérleg egyik oldalán az a tény áll, hogy Hajdúböszörmény az ország 36. legnépesebb városa, a fővároson és a megyeszékhelyeken kívül tehát csak 14 népesebb közepes méretű város létezik. Az Észak-alföldi régióban ráadásul hiányzik egy erős középvárosi hálózat, a 74,5 ezer fős Szolnok és a 31,6 ezer fős Hajdúböszörmény között népességszámban egyetlen város sincs. Másfelől viszont (jórészt Debrecen túlzott központi szerepkörére és közelségére visszavezethetően) a városi funkciók jelenléte és az ellátott vonzáskörzet nagysága alapján a XX. század elején még középvárosként jellemezhető Hajdúböszörmény ma nem felel meg teljes mértékben a kisvárosoktól elvárt regionális szerepkörnek sem, ami egyértelműen a korlátozott kiterjedésű vonzáskörzet következménye (2. ábra) (Beluszky, 2003).

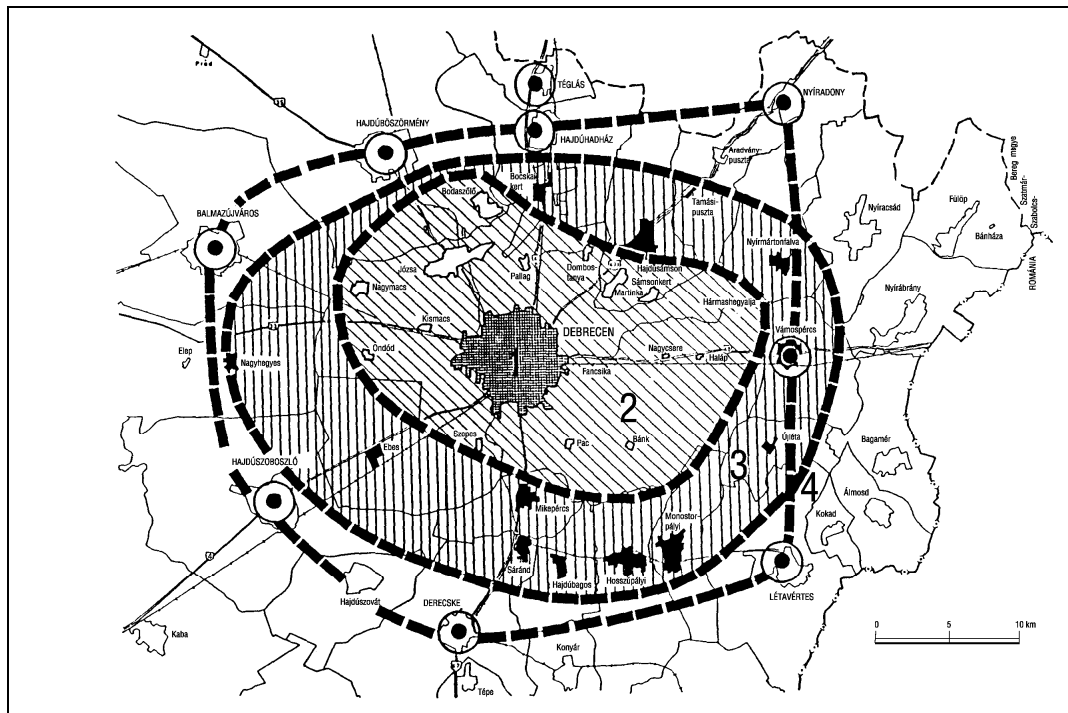
A *településhálózati sajátosságok* mellett maga a különleges értéket képviselő városszerkezet is erőteljesen befolyásolja a funkciókat: Hajdúböszörmény igen kiterjedt határának köszönhetően tulajdonképpen a vonzáskörzethez kell sorolni az egyébként közigazgatásilag a városhoz tartozó Bodaszőlőt, Hajdúvidet és Pródot is. A rendelkezésre álló adatokból egyértelműen kiderül, hogy a történelmi településszerkezet kiemelkedő hatással van a városba irányuló (főként roma) migráció alakulására és térbeli megjelenésére (3. ábra).

A város *alaprajza* az egyik klasszikus példája az egykori kétbeltelkes, vagy más néven ólastelkes települési szerkezetnek, amelynek jellemzője volt, hogy minden beltelekhez tartozott egy kert. A településforma kialakulásának időpontja nem tisztázott, már az ide betelepített hajdúk is örökölték ezt a struktúrát, azonban a hajdúvárosok mindegyikére jellemzővé vált a kettőstelek-birtoklás. A sík térszínen fejlődő település

lakói a kerek forma megőrzésére törekedtek, és mivel ennek semmilyen természeti akadálya nem volt, a központtól kifelé gyűrűsen bővült a város területe. A település legbelső magja vár hiányában egy jellegzetes templomerőd volt, falmaradványai ma is megtalálhatók a Bocskai-téren, amelynek szűkebb környezete a ma is megközelítőleg a település mértani középpontjában elhelyezkedő városközpontot alkotja (Mendöl, 1936).

2. ábra

A debreceni településeggyüttes szerkezeti felépítése

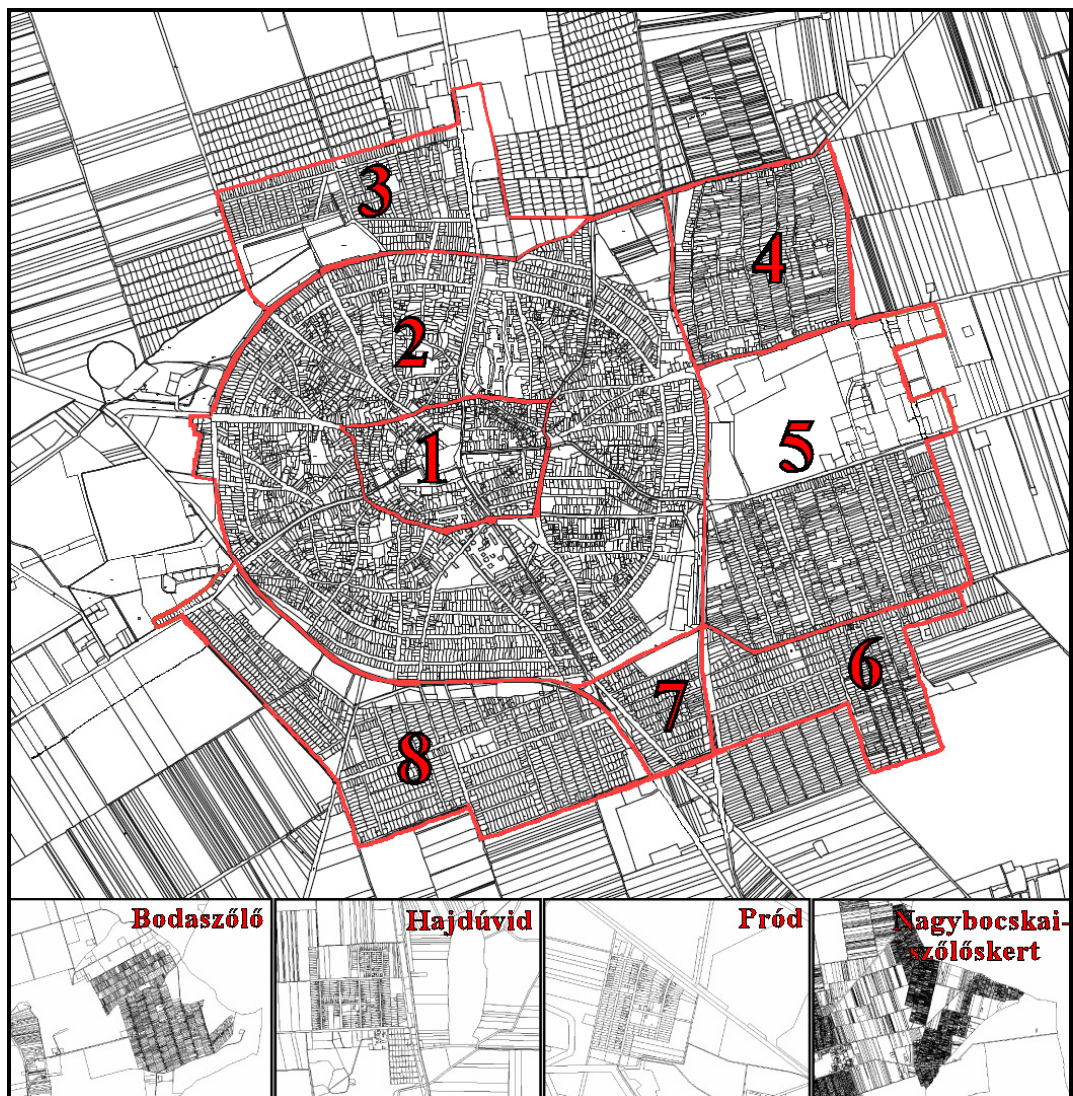
Jelmagyarázat: 1. központi belterület, 2. szuburbanizációs terület, 3. belső agglomerációs övezet, 4. bolygóvárosi gyűrű

Forrás: Süli-Zakar, 1996.

A későbbiekben a város lakosságszámának gyors növekedése miatt az Árokalja és a nagy kiterjedésű kertek benépesüléséhez, a városterület bővülése 1797 után már szabályozott körülmények között zajlott. Felbomlott a kétbeltelkes elrendeződés, a beltelkek és a kertek függetlenedtek egymástól, és az utóbbiak a város szerves részévé váltak. A nagyméretű kertek feltárását zugokkal és zsákutcákkal oldották meg, amely a mai településszerkezetnek is egyik jellegzetességét adja. Így a város arculatát egyszerre határozzák meg a szabályosan futó körutak és sugárutak, illetve az azok között elhelyezkedő zegzugos utcahálózat (Szendrey, 1973).

3. ábra

Hajdúböszörmény településszerkezete és városrészei

Jelmagyarázat:

Városrészek (piros számmal és határral jelölve):

1. Belváros; 2. Kiskörúton kívül eső terület; 3. Északi-Lucernás; 4. Vénkert; 5. Középkert;
6. Zaboskert; 7. Kis-Böszörmény; 8. Déli-Lucernás (továbbá a városközponttól elkülönült három belterület és a legjelentősebb külterületi lakott hely, a Nagybockai-szőlőskert).

A város alaprajzának alakulását a továbbiakban jelentős mértékben befolyásolta a XVIII. században a kertészeti kultúrák elterjedése révén a szőlőskertek létrehozása a korábbi belső legelő területén a várostól keletre, a homokos talajú, már a Nyírséghez tartozó térségben. A kertségek kiépülésének kezdete a következő dátumokhoz köthető: Vénkert (az Újfehértó és Téglás irányába mutató utak között) – 1715, Nadrágoskert (a

város északkeleti részén) – 1791, Zaboskert (a város délkeleti részén) – 1794 és Középkert (a Hadházi úttól délre, a Zaboskerttől északra).

Az 1840-es évektől kezdődően már a külső szőlőskertek kialakítása kezdődött meg, amelyek az előzőekkel ellentétben nem váltak a település belterületévé. A lakóházak építését 1895-től engedélyezték a Középkert területén, amit a Vénkert követett. Ugyancsak a XX. század első évtizedeire tehető az ún. Kisböszörmény településrész betelepülése, ahol napszámosok és nincstelen agrárproletárok szegényes otthonai épültek fel a vasútvonal mellett a város délkeleti részén, de a Zaboskerttől nyugatra (Bencsik, 1975).

Az 1930-as években a város északi és déli részein volt *telekosztás*, amelyek beépülésére a II. világháborút követően nyílt lehetőség. A Déli-Lucernás és Északi-Lucernás településrészek kialakításában már jelentősebb szerepet kapott a mérnöki tervezés, ami ma is megmutatkozik az egymást derékszögben keresztező rendezett utcavonalakban. A külső és belső migráció területi irányultságát a mai napig meghatározza, hogy a város cigánytelepének felszámolását követően a cigánycsaládokat a Déli-Lucernás területén (Bolyi J. u., Liszt F. u.) telepítették le (nem meglepő módon ez a városrész küzd azóta is a legsúlyosabb szociális problémákkal a városon belül). Mindeközben természetesen a város más részei is bővültek területileg, azonban új városrész kialakítására nem került sor. Az egykori hajdútelepülés legkülső vonalát túllépve az ún. Nagykörúton kívül szinte szimmetrikusan gyakorlatilag egy újabb körgyűrű épült a városhoz.

A II. világháborút követően nem volt cél a város területének további növelése, inkább a *belső területek jobb kihasználtságára*, zártabb beépítésére, vagyis a horizontális helyett a vertikális terjeszkedésre törekedtek. Ennek megfelelően 1957-től kezdődően többszintes lakóépületek megépítését tervezték el a város alacsony beépítettségű, falusias, de a városcentrumhoz közel eső területein, ami jelentős változást okozott a város egyedülálló településszerkezetében. Még az 1950-es évek végén épült az első többszintes lakótömb a Baltház D. u. és a Szoboszlói u. sarkán. Ezt követően 1965-ig a Kosuth L. utcán, majd 1965 és 1980 között a Szoboszlói, József A., Mester és Munkácsy M. utcákon épültek bérlakások. Az 1980-as években a Györössy-kert területén, valamint az Attila és Désány I. utcákon adtak át újabb tömböket.

Az *építkezések* természetesen meghatározták az akkori és részben a jelenlegi migrációs tendenciákat, de fontosabb vonatkozásuk, hogy néhány évtized alatt többet változtattak a városképen, mint az azt megelőző két évszázad együttléve. Szemmel látható következmény például az is, hogy a város legmagasabb vertikális szintje a városmagból átkerült a

belső lakóöv peremére. Komoly szemléletváltozást tükröz, hogy a rendszerváltást követően ugyanakkor már nem épültek újabb emeletes bérlakások, társasházak is gyakorlatilag csak családok összefogásával az egykori szőlőskertek területén jöttek létre.

A *lakóövezetek átformálódása* mellett az 1950-es és 1960-as évektől kezdődően az ipartelepítés szintén nagy hatással volt a településszerkezet átalakulására. A nagy helyigényű üzemeket az egykori szőlőskertek és a régi belsőség határa közötti szabadon maradt, valaha belső legelőként funkcionáló területen helyezték el, kialakítva a Keleti iparterületet. A város nyugati részén szintén már ekkor tervbe vették egy jelentősebb ipari övezet létrehozását (a Külső Újvárosi út mentén), amelynek beépítésére azonban napjainkig csak nagyon szerény mértékben került sor.

A *migráció és a települési szegregáció* tekintetében a város belső szerkezetén (főként a lakótelepek elhelyezkedése stb.) kívül igen jelentős szerepet játszanak a belterületi lakott helyek, illetve még inkább a külterületen elhelyezkedő kertségek. Mivel az ezekbe irányuló bevándorlás alapvetően a halmozottan hátrányos helyzetű, underclass rétegek körében jellemző, ezért a migrációs célterületek egyben a szociális problémák kiemelkedő gyűjtőhelyévé válnak, országos szinten is egyedülálló kihívások elé állítva az önkormányzatot és szakintézményeit.

A központi belterületről nagyobb távolságra elhelyezkedő szőlőskertekre nagyon laza *településszerkezet* jellemző, a város külterületéhez tartoznak. A legjelentősebb, és egyben mind a migráció, mind a szegregálódás szempontjából a legnagyobb problémákat felvető közöttük a Nagy-Bocskai szőlőskert, amelynek népességszáma meghaladja a félezer főt. A második legnépesebb a Kis-Bocskai szőlőskert mintegy 110 fővel, amelynek így is önmagában annyi lakosa van, mint a Báthory, Batthyány, Kossuth és Petőfi szőlőskerteknek, valamint a Homok kertnek együttvéve.

A *népességnövekedés* a külterületi részekben csak kismértékben vezethető vissza a hajdúböszörményből kiköltöző, rossz szociális helyzetben lévő családok túlélési szándékára, sokkal nagyobb arányú a más településekről (Hajdúhadháztól, de akár Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből) való beköltözés. A felmérések alapján igen kedvezőtlen tendenciaként jelentkezik, hogy a megtelepedett családok túlnyomó többsége gyökeret lát szik verni, azaz a szőlőskertből való továbbszállás aránya alacsony, alatta marad a beköltözők számánál, jelentős szociális terhet róva a helyi önkormányzatra, és hozzájárulva a problémák folyamatos újratermelődéséhez.

Hajdúböszörményhez tartozik továbbá a város központi belterületétől teljesen elkülönülten *három belterületi lakott hely: Bodaszőlő, Hajdúvid és Pród*. Közülük Bodaszőlő a

legnépesebb (1668 fő), amely a központi belterülettől DK-re elterülő település, eredetileg szintén szőlőskert volt. Lakossága folyamatos növekedést mutat, a kertségekbe való kiköltözés révén a korábbi gazdasági vagy üdülő épületek lassan lakóházakká alakulnak át. Hajdúvid (871 lakos) a Hajdúböszörmény–Tiszavasvári összekötő úttal és a Debrecen–Tiszalöki vasútvonallal kapcsolódik Hajdúböszörményhez. Tipikus szocialista falu, a település helyét 1950-ben jelölték ki, egy lakásépítő iroda tervezte és építette. A leginkább mezőgazdasággal foglalkozó lakosság az elmúlt évtizedekben több intézményt kapott, amelyek egy részének működését beszüntették gazdasági és demográfiai változások miatt. A legkisebb belterületi lakott hely a 262 lakosú Pród a 35. számú főút mentén, amely leginkább halászatáról ismert és előregedő népességi struktúra jellemzi.

A térbelileg is elkülönülő belterületi lakott helyek és a szőlőskertek mellett a roma népesség migrációs és szegregációs folyamatai, illetve az ezzel együtt járó problémák a város belterületén a Déli-Lucernás városrészben mutatkoznak meg leginkább. A demográfiai mutatók önmagukban kedvezőnek tekinthetők, ami azonban az elszegényedett, többszörösen hátrányos helyzetben lévő, jelentős százalékban a cigány kisebbség soraiból kikerülő családok magasabb gyermekvállalási hajlandóságára vezethető vissza. Az aktív korosztályon belül 57,1% a legfeljebb az általános iskola nyolc osztályát végzettek aránya, míg diplomával a 25 év feletti népesség mindössze 1,6%-a rendelkezik. Az alacsony komfort fokozatú lakások aránya 44,2%, ami a legmagasabb a város központi belterületén.

A statisztikai adatok és az Önkormányzat felmérései alapján a *foglalkoztatottság mennyiségi és minőségi paraméterei* messze kedvezőtlenebbek a városi átlagnál, a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya 47,2%. A rendszeres szociális segélyben részesülők aránya több mint kétszeresen haladja meg az átlagos értéket. A legsúlyosabb problémák az Erkel Ferenc, Móra Ferenc és Szabó Antal utcák mentén, valamint Móricz Zsigmond és Porcsalmy Gyula, illetve a Balassy Bálint és Bíró Lajos utcák közötti területen jelentkeznek.

4.1.2. A roma népesség integrációját leginkább meghatározó társadalmi folyamatok

A *demográfiai jellemzőket* tekintve, Hajdúböszörmény *lakónépessége* 31 620 fő volt 2010. december 31-én, ezzel Hajdú-Bihar megye második, az Észak-alföldi régió negyedik, illetve az ország 36. legnépesebb településeként tartható számon. A város történelmi múltjából adódóan a nagy határú alföldi települések közé tartozik, 370,8 km²-es területénél csak Budapest, Hódmezővásárhely, illetve Debrecen rendelkezik nagyobb kiterjedéssel. Jellemző, hogy a 174 kistérség közül kereken 50 volt kisebb területű, 71

pedig kisebb népességű 2010. év végén. A nagy kiterjedés következtében a $85,3 \text{ fő/km}^2$ -es *népsűrűség* jelentősen elmarad az országos átlagtól ($107,3 \text{ fő/km}^2$), azonban a településszerkezeti sajátosságok miatt hozzávetőlegesen megegyezik az Észak-alföldi régió középértékével, és alig kisebb Hajdú-Bihar megye $86,9 \text{ fő/km}^2$ -es mutatójától.

A város *népességszámának alakulása* jelentősen eltér az ország egészétől, illetve az Észak-alföldi régióra és Hajdú-Bihar megyére jellemzőtől is, mégpedig kedvező irányba. Magyarország népessége 1981 óta folyamatosan csökken, az 1980-as népszámlálás alkalmával rögzített 10 709 ezer főről 2010 végére 9986 ezerre redukálódott. Az ország egészére jellemző, több mint 720 ezer fő, azaz közel 7%-os (ez szinte pontosan megegyezik a régió esetében megfigyelhetővel, Hajdú-Biharban viszont csak -2,1%-os ez a mutató) tényleges fogyással szemben Hajdúböszörmény népességszáma gyakorlatilag stagnált a vizsgált időintervallumban. Az 1980-as 32 177 főhöz képest 2010 végén mindössze 557 fővel (-1,7%) volt alacsonyabb a városban élők száma (4. ábra).

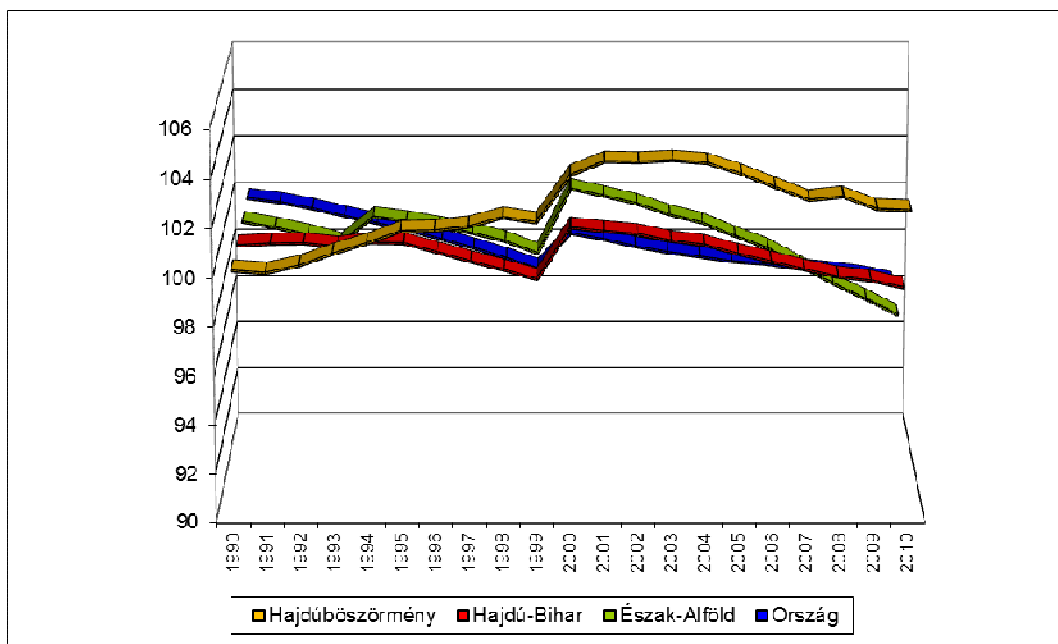
A relatív stabilitás mögött természetesen kisebb-nagyobb ingadozások húzódnak meg: a város lélekszáma – akkori kategória szerint a jelenlévő népessége – 1960-ban volt a legmagasabb (33 685 fő), azonban a következő népszámláláskor már drasztikus csökkenést mutatott, 30 969 főre esett vissza 1970-re. A nyolcvanas évek elejére aztán ismét meghaladta a 32 ezer főt, 1990-re viszont újra 31 ezer alá csökkent, azóta 2003-ig hullámozó tendenciát mutatva enyhén emelkedett, az elmúlt évek pedig általában mérsékelt fogyás jellemző, bár 2009-ben 157 fővel esett vissza a népességszám.

A népesség növekedése vagy éppen csökkenése két tényező, a *természetes szaporodás/fogyás*, illetőleg a *vándorlási különbözet* alakulásának függvénye. Az ország egészére jellemző kedvezőtlen demográfiai folyamatok összességében számos tényezőre vezethetők vissza, azonban az egyik legszembetűnőbb ezek közül az évtizedek óta jellemző természetes fogyás. A *halálozások száma* 1981 óta folyamatosan meghaladja az élveszületéseket, és bár a folyamatosan gyorsuló ütem 2003-ra megtört, azonban évről évre továbbra is jelentős mértékű, és ismét fokozódó népességfogyás regisztrálható.

Az Észak-alföldi régió ugyanakkor a rendszeres magyarországi népszámlálások kezdete (1870) óta kitűnik az országos átlagot meghaladó, magas természetes szaporodással, és a keletkező népesedési tartalékok miatt az 1980-as évtizedtől meginduló népességfogyás mérsékeltabb értékekkel jut kifejezésre. Jól jelzi ezt, hogy a születéseket felülmúló halálozások az Észak-alföldi régióban csak az 1990-es évtizedtől válnak jellemzővé, a demográfiai olló nyílása 1992-ben kezdődött meg, bő évtizedes késéssel az országos helyzethez viszonyítva.

4. ábra

A népességszám alakulása 1990 és 2010 között (1990. évi adat=100%)

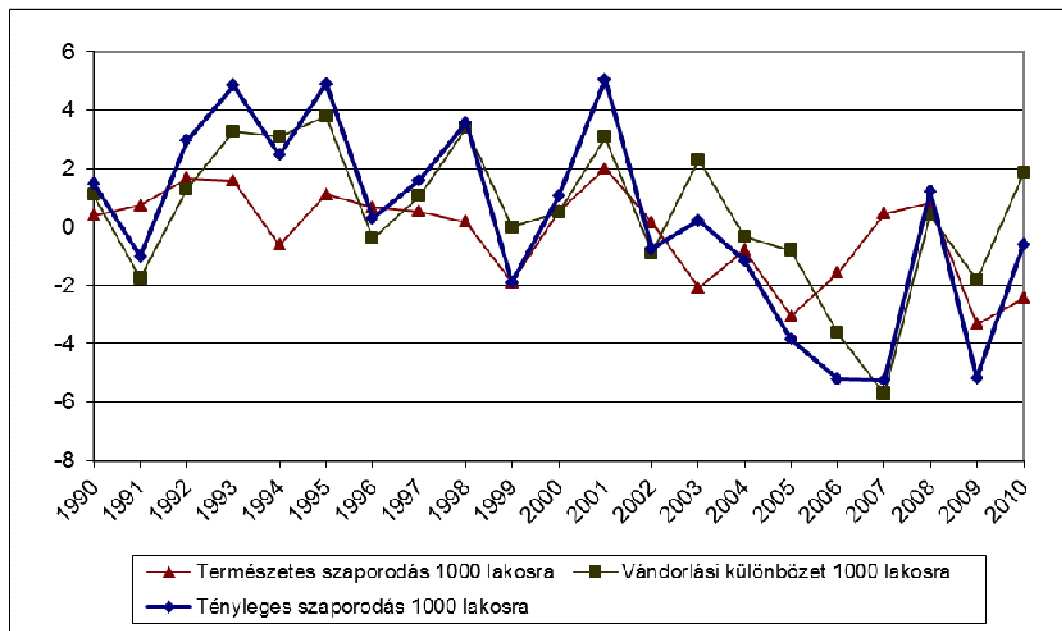
Forrás: KSH T-Star adatbázis alapján saját szerkesztés.

A természetes szaporodási mutatók a fentebbieknek megfelelően Hajdú-Böszörményben is jóval kedvezőbben alakultak az országos átlagnál, sőt a régióra jellemzőknél is. Az élveszületések abszolút és ezer lakosra jutó száma meglehetősen hullámzóan alakult az 1990–2010 közötti időszakban, és összességében jelentős, de az átlagosnál jóval kisebb csökkenés volt kimutatható. A halálozások száma ugyancsak ingadozó tendenciát mutatott, azonban az időszak végére az utolsó két évben megfigyelhető emelkedés ellenére is jelentős csökkenés volt jellemző az induló értékhez képest. Ez különösen annak fényében tekinthető nagyon kedvező vonásnak, hogy az országos középértéknél jobb (igaz, annál lassabban csökkenő) régiós mutatónál is nagyobb mérséklődés jellemző a városra (5. ábra).

A természetes szaporodás a születési és halálozási mutatók ingadozó tendenciájából adódóan ugyancsak hullámzó tendenciát mutat Hajdú-Böszörményben. 1993-ig a születésszám meghaladta a halálozásokét, sőt, az 1994-es és 1999-es átmeneti visszaeséseket kivéve egészen 2002-ig pozitív maradt a szaporodási mutató. A 2003–2006 közötti időszakban ugyanakkor az országos tendenciáknak megfelelően (eltérő, a -0,81-től a -3,06 ezrelékig terjedő, de az országos átlagnál mindig kisebb mértékben) minden évben a népesség természetes fogyása volt kimutatható. Ez a trend 2007–2008 között átmenetileg megtorpant, azonban az elmúlt két évben újra csökkenésbe fordult át a mutató (6. ábra).

5. ábra

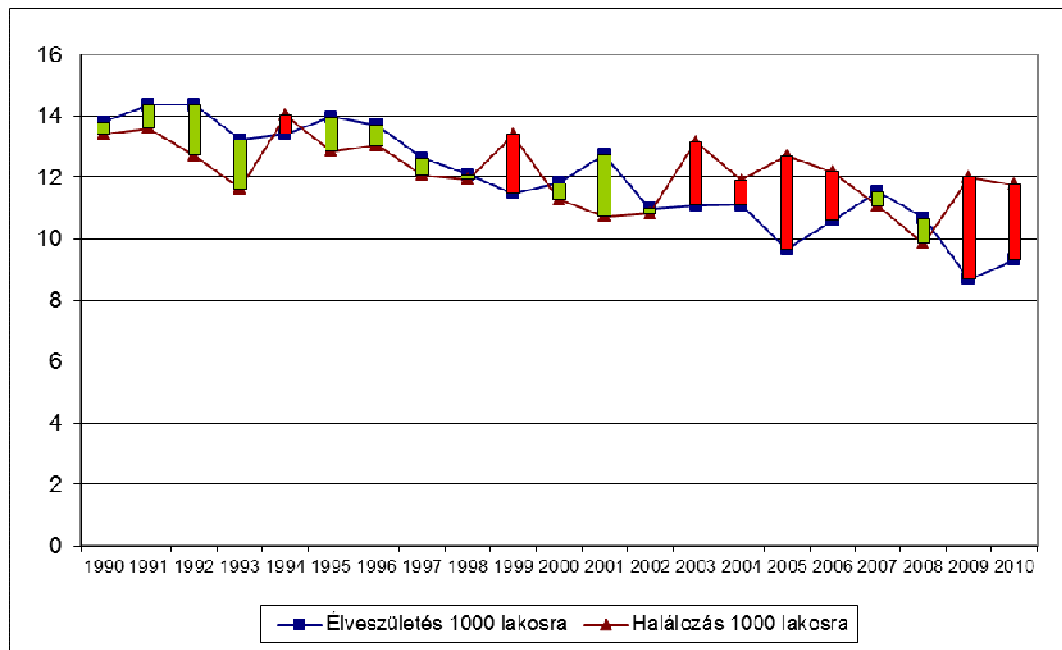
A tényleges szaporodás, a természetes szaporodás és a vándorlási különbözet alakulása, 1990–2010

Forrás: KSH T-Star adatbázis alapján saját szerkesztés.

6. ábra

Az elveszületések és a halálozások alakulása 1000 lakosra vetítve, 1990–2010

Forrás: KSH T-Star adatbázis alapján saját szerkesztés.

A tényleges *népességszám* alakulását azonban nemcsak a természetes reprodukció, hanem a migrációs folyamatok is alapvetően befolyásolják. Az Észak-alföldi régió a természetes népmozgalom kedvező, majd mérsékeltebb romlást tükröző értékeivel pozitív, az utóbbi fél évszázad magas elvándorlási volumeneit tekintve viszont negatív értelemben tűnik ki az ország egészéből.

A *vándorlási veszteségek* különösen az 1950-es évektől rögzültek, amikor a szocialista gazdaságpolitika meghirdette az agrár országból ipari országgá válás programját, és az Alföld összefüggő agrártérségeiből masszív elvándorlás (ez az 1960-as évtizedben volt legnagyobb mértékű) indult meg az ipari beruházások kitüntetett területei felé. A folyamat nagyságrendjére jellemző, hogy az Alföld csak az 1960-as évtized alatt negyedmillió vándorlási veszteséget szenvedett el, amelynek kétharmadát az Észak-Alföld adta. Noha a vándorlások intenzitása napjaink felé haladva csökken, és a negatív mérlegek is nagy változékonyságot mutatnak, továbbra is ez a régió jellemezhető a legnagyobb migrációs erózióval.

Az 1970-es és 1980-as évtizedekben Hajdúböszörmény is igen komoly, és fokozódó vándorlási veszteséget könyvelhetett el, amelyet a természetes szaporodás egyre kevésbé, majd egyáltalán nem tudott ellensúlyozni. A rendszerváltást követően azonban a regionális tendenciával szemben a város – erősen hullámzó mértékben ugyan, de – egészen a legutóbbi évekig néhány kivételtől eltekintve pozitív vándorlási mutatókkal rendelkezett.

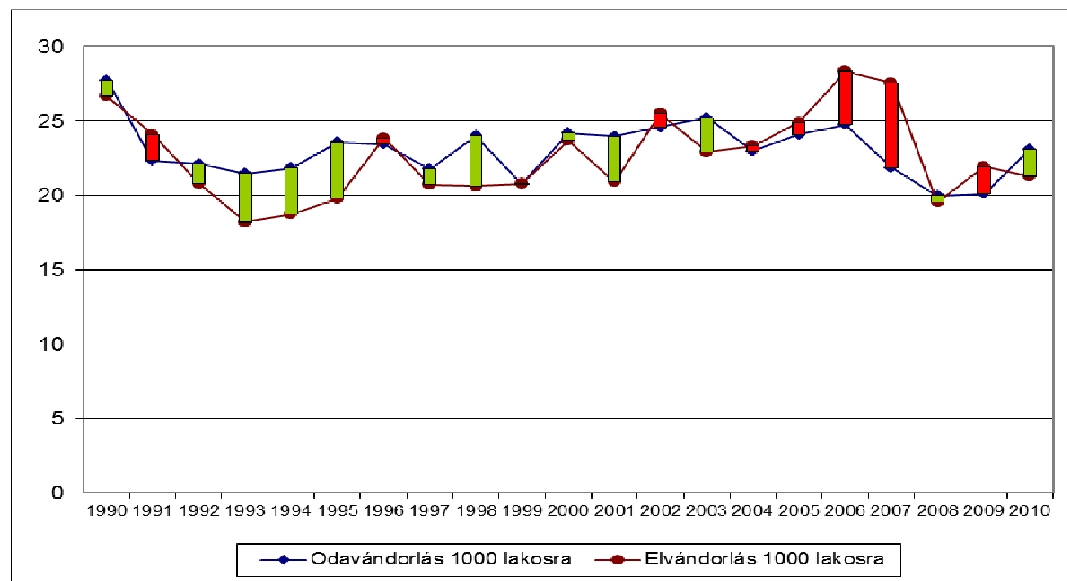
A 2004-es esztendő azonban fordulópontot jelentett ebből a szempontból, és azóta csaknem folyamatos, ráadásul a korábbi évekhez képest jóval erőteljesebb ütemű elvándorlás jellemezte a települést. Az időnként (így 2008-ban és 2010-ben is) pozitívba forduló vándorlási egyenleg az 1990-es évek tendenciájával ellentétben már nem elegendő a népességszám növelésére, legfeljebb csak a szinten tartására. További kedvezőtlen tényező, hogy ez a folyamat egyben társadalmi eróziót, azaz a lakosság összetételének kedvezőtlenebbé válását vonja maga után. Az Önkormányzat rendelkezésére álló szakértői anyagok alapján kijelenthető, hogy a képzett, főként diplomás csoportok tartós elvándorlása jelentős méreteket ölt: becslések szerint a felsőoktatási tanulmányaikat más városokban folytatók kétharmada nem tér vissza Hajdúböszörménybe, vagyis a város nem képes megtartani magasan képzett lakóit (7. ábra).

A *népességszám alakulását* tekintve az előző évtizedre jellemző, látszólag kedvező folyamat megítélését tovább árnyalja és egyben nagyon összetetté teszi annak vizsgálata, hogy tulajdonképpen miből is származik a gyarapodás. Hajdúböszörmény ugyanis ebben az időszakban vonzó migrációs központtá vált az alacsonyan képzett, hátrányos

helyzetű rétegek számára: a kilencvenes évek utolsó harmadában gyors betelepedés indult meg a város közigazgatási területén található Bodaszőlőre és a szőlőskertekbe. A főként Debrecenből, de Észak-Magyarországról is fellépő jelentős, szinte kezelhetetlen migráció miatt, számottevő létszámú roma és nem roma, hátrányos helyzetű – alacsony iskolázott, munkanélküli, a szegénységi csapdával küzdő – család költözött a városba, különösen annak külterületeire.

7. ábra

Odavándorlás és elvándorlás alakulása 1000 lakosra vetítve, 1990–2008

Forrás: KSH T-Star adatbázis alapján saját szerkesztés.

A lakónépesség strukturális szerkezetét megvizsgálva kiderül, hogy a nemek arányát tekintve hosszabb távon is enyhe nőtöbbség mutatható ki Hajdúböszörményben. A 2010. decemberi adatok alapján ezer férfira 1047 nő jutott, amely alacsonyabb mind a regionális (1087 fő), mind az országos átlagértéknél (1106 nő ezer férfira). Az Észak-alföldi régió és Hajdú-Bihar megye korfája a férfi-nő arány tekintetében az ország egészéhez hasonlóan születéskor férfitöbbséget mutat, amely a 35–39 éves korcsoportig tart ki, utána megfordul az arány.

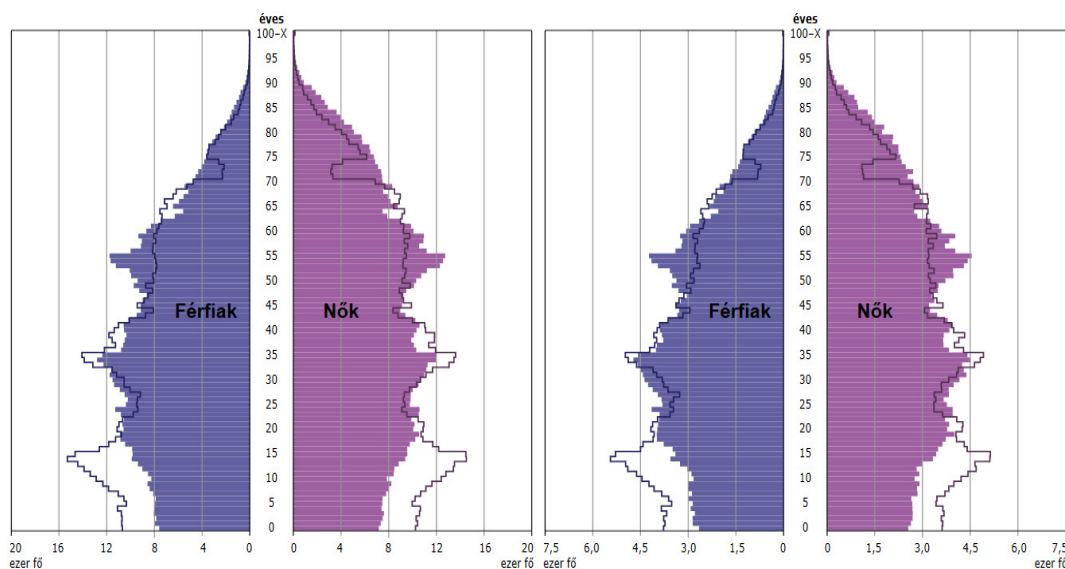
A 40 év feletti, magasabb korcsoportokban a nőfölény akkora, hogy az össznépességben is nőtöbbséget eredményez. A 75 év feletti korcsoportokban legalább, vagy több mint kétszer annyi a nő, mint a férfi. A jelenlegi struktúra számos tényezőre vezethető vissza, de leginkább annak a következménye, hogy egyrészt az Észak-Alföldről a korábbi évtizedek tartós munkaerő elvándorlása főként a férfiakat érintette, másrészt a

férfi lakosság országosan rosszabb halandósága ugyancsak tartóssá teszik a nők nemi fölényét, amit csak a kedvező élveszületési arányok ellensúlyoznak valamelyest.

A hajdúböszörményi lakónépesség *korcsoportok és nemek szerinti megoszlása* természet-szerűleg szinte teljes egészében megegyezik az Észak-Alföldével, és a struktúrát kialakító tényezők is azonosak. Mindez azt eredményezi, hogy a fiatalabb korosztályoknál itt is enyhe férfitöbbség jelentkezik (leginkább a 30–34 éves korosztály esetében), amit bőven meghalad a 40 év fölötti korcsoportok jelentősebb (leginkább a 70–74 éves korosztályban kicsúcsosodó, még a világháborús veszteségekre is visszavezethető) nőtöbbség (8. és 9. ábra).

8. ábra

*Az Észak-alföldi régió (balra) és Hajdú-Bihar megye (jobbra) korfája (1990, 2010)**

*: a kontúrvonal az 1990-es adatokat jelöli.

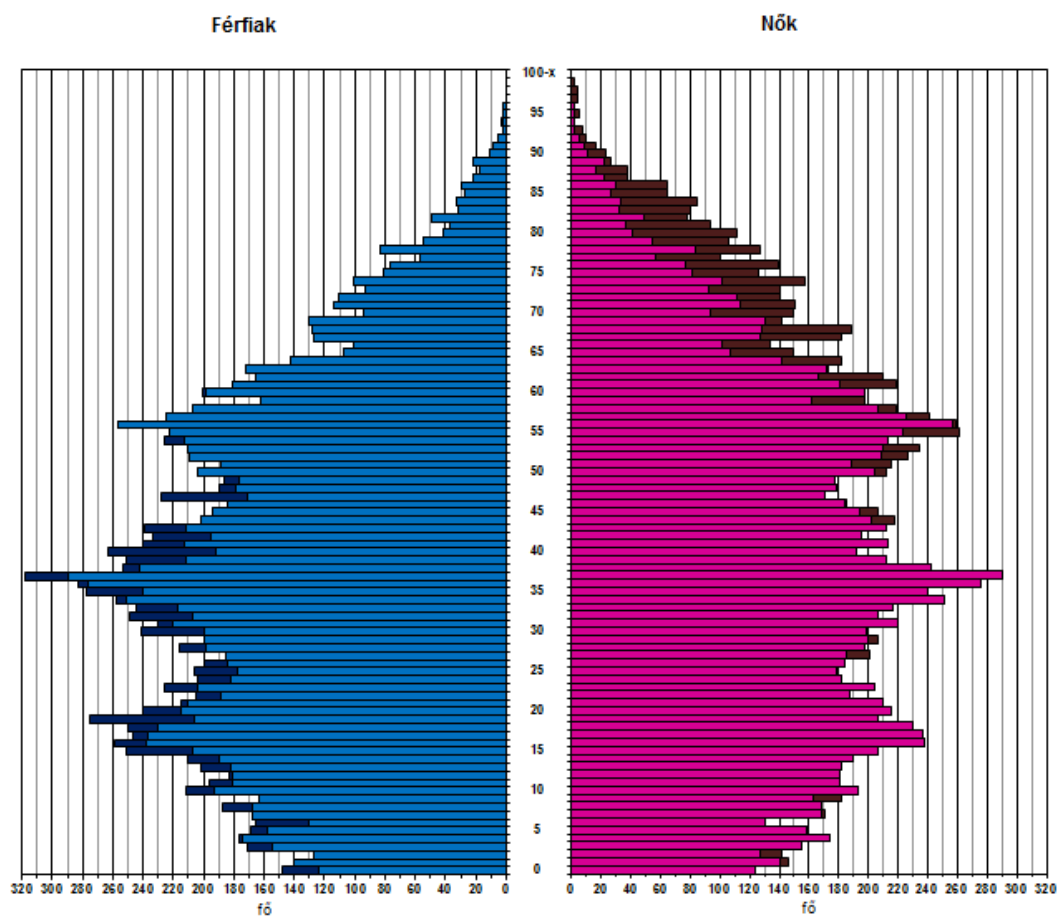
Forrás: KSH interaktív korfák (<http://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/terulet.html>) alapján saját szerkesztés.

A *korszerkezet* időbeli változását tekintve kijelenthető, hogy az ország egészére jellemző trendnek megfelelően a fiatal korcsoportok csökkenése és az idősök növekedése mutatható ki. Az országos folyamatokkal egyezően évről évre kevesebb az élveszületések száma, így a korfa urna alakot vesz fel. Ez ugyanakkor a településtől független korjelenség: későbbre tolódott a házassodási kor, illetve az első gyermek vállalásának életkora az anya részéről. Mindemellett csökken a házassodási hajlandóság, a házasságkötések száma szinte évről évre kevesebb, miközben a válásoké ingadozva ugyan, de növekedett, az utóbbi években pedig stagnál, bár 2010-ben jelentősen csök-

kent. Hajdúböszörményben 1990-ben még 6,9 házasságkötés jutott ezer lakosra (ez valamivel magasabb volt az országos átlagnál), miközben 2010-ben mindössze 3,6 – ami már jelentősen elmaradt a 4,2 ezrelékes országos átlagtól. A válások ezer lakosra jutó száma 1990-ben 2,3 volt, és ez az érték számottevő hullámlás mellett, a megelőző évek csökkenő tendenciájának következtében 1,8 ezrelékes szintet mutatott 2010-ben.

9. ábra

Hajdúböszörmény korfája, 2011

Forrás: Hajdúböszörmény Város Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztály Okmányirodájának adatai alapján saját szerkesztés.

A népesség korstruktúrája a fentebbiek ellenére összességében még mindig jóval kedvezőbb az országos átlagnál: a 15 éven aluli gyermekkorúak 17,6%-os részesedése 2,9%-ponttal magasabb az országos középértéknél, és valamelyest kedvezőbb az észak-alföldinél is (16,5%). A korszerkezetet tovább javítja, hogy a 60 éven felüli időskorúak 19,2%-os részaránya alacsonyabb mind a regionális (19,5%), mind pedig a magyaror-

szági középértéknél (21,7%). A gyermekkorúak és időskorúak kedvező arányai a korszerkezetben már utalnak arra, hogy az öregedési index értékei is jobbak az országos átlagnál (1,47). A régiós átlagnál is kedvezőbb index 1,09-os értéke azt mutatja, hogy a városban a gyermekkorúak utánpótlása még ellensúlyozza az öregedési ütemet.

A korstruktúra tehát az átlagosnál kedvezőbb természetes szaporodásnak (tkp. a mérsékeltbb ütemű fogyásnak), illetve a migrációban részt vevő társadalmi csoportok jellemző korszerkezetének következtében jóval fiatalosabb az országosnál. Ez egyrészt kedvező adottság, mert hosszabb távon az átlagosnál nagyobb potenciális munkaerőbázist eredményez. Másfelől ugyanakkor a vándorlási nyereség kedvezőtlen összetétele (az átlagosnál jóval kedvezőtlenebb szociális, jövedelmi és képzettségi viszonyokkal jellemezhető rétegek magas aránya) miatt már napjainkban is komoly megterhelést jelent a szociális ellátórendszereknek, és a jövőben tartani lehet a problémák újratermelődésétől.

A legutóbbi (vagyis a települési szinten elérhető adatokat szolgáltató 2001-es) népszámlálás adatai alapján a város lakónépességének *etnikai összetétele* gyakorlatilag homogénnek tekinthető. Az önklasszifikáción alapuló adatok szerint a magukat magyarnak vallók részaránya a régiós átlaggal megegyezően 95,7% volt, és a kisebbségek közül egyedül a saját bevallása szerint cigány/roma etnikumhoz tartozó 389 fő (az össznépesség 1,2%-a) képviselt kimutatható részesedést. A hivatalos adatok alapján tehát a cigányság részaránya a városban alig harmada az országos átlagnak, de a mértékadó becslések a valós létszámot és az összlakosságból való részesedést minden esetben a census adatainak többszörösére (akár három-négyszeresére) teszik.

A bizonytalanságok fő oka, hogy a vonatkozó jogszabályok miatt a cigányság létszámáról sem országosan, sem a város tekintetében nem állnak rendelkezésre megbízható adatok. A roma lakosság belső összetételére, a háztartások helyzetére, a szociális és az egészségügyi jellemzőkre vonatkozóan egyáltalán nincsenek statisztikai információk. Hajdúböszörményben azonban az Önkormányzat megbízásából az elmúlt években több, a romákat is érintő felmérést hajtottak végre, amelyek alapján feltételezhetően mintegy 250–300 háztartásban hozzávetőlegesen 1200 cigány él, akik a város lakosságának 3,7 százalékát teszik ki.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a város cigány közössége a felmérések alapján viszonylag szegregáltan, bár a nem cigányokkal térben keverten jelenik meg. Mindez azt jelenti, hogy a cigányokkal egy lakóövezetben a hasonló társadalmi státuszú nem cigányok élnek, akik körében a vegyes házasságok és együttélés miatt jelentős az etnikai önklasszifikáció bizonytalansága. A közigazgatási, közoktatási, szociális és egészség-

ségügyi szakemberek ismeretei alapján a város cigány közössége három, térben jól körülhatárolható, részben szegregált övezetben, illetve lakóközvetben koncentráldók.

Hajdúbösörmény délkeleti részén található az ún. „Déli Lucernás”, a város *cigány lakosságának* tradicionális lakóközvet, ahol a nem cigány lakosságtól viszonylag kevésbé elkülönülve és egy tömbben élnek. Ebben a közvetben található a város „cigány óvodája” és „cigány iskolája”, ahol a tanulók meghatározó aránya tartozik az etnikai kisebbséghez. A kilencvenes évek utolsó harmadában gyors betelepedés indult meg a város közigazgatási területén található Bodaszőlőre és a szőlőskertekbe, amely övezet a város és Bocskai kert között található.

A városban élő *cigány felnőttek iskolai végzettsége* megfelel a hazai cigány népesség mutatóinak: nagyon magas az általános iskolát be nem fejezők, az idősebb korcsoportokban pedig az egy osztály sem végzetek aránya. Legtipikusabb az általános iskolai végzettség. Ezek az iskolázottsági mutatók jelentős mértékben magyarázzák a városban is a cigány lakosság rossz foglalkoztatási mutatóit, ezzel összefüggésben pedig az alacsony jövedelmeket. A település vizsgált hátrányos helyzetű csoportjaiban nemcsak a háztartásfők, hanem a háztartástagok iskolai végzettsége is alacsony, azaz a családok újratermelik saját társadalmi hátrányaikat (Fónai – Balogh – Juhász, 2004).

A *foglalkoztatottságot és a munkanélküliséget* elemezve elmondható, hogy az elmúlt szűk két évtizedben a magyar *munkaerőpiacon lezajlott folyamatok* ismeretében aligha vitatható az a megállapítás, hogy a Hajdúbösörmény tágabb környezetét jelentő Északkelet-Magyarországon, ezen belül pedig Hajdú-Bihar megyében a munkanélküliek magas száma és aránya már hosszú évek óta elhúzódó igen súlyos problémákat okoz a gazdaság és a társadalom normális működésében.

Az adatgyűjtési nehézségek (pl. a gazdaságilag aktív, vagy a foglalkoztatott népességről csak a népszámlálások alkalmával állnak rendelkezésre települési szintű információk) miatt a tényleges *foglalkoztatási-munkanélküliségi helyzetet* nem lehet egzakt módon felvázolni. Az viszont bizonyosra vehető, hogy a munkaerő-piaci sajátosságok alapvetően meghatározzák egy település, így a város lakosságának szociális, egészségi és mentális állapotát, mivel a permanens foglalkoztatási problémák az itt élő emberek szinte mindegyikét érintő, állandóan meglévő feszültségek forrásai.

A *munkaerőpiac* (amelynek a szocializmus évtizedeiben a létezését sem ismerték el) a rendszerváltást követően igen rövid idő drasztikus változásokon ment át, és a kezdeti várakozásokkal ellentétben nem átmeneti, hanem rendkívül tartós problémák jellemezték és jellemzik a működését. Az igen számottevő gazdasági recesszió hatásaként több,

egyenként is komoly gondokat okozó folyamat indult meg: a foglalkoztatottak számának és arányának hirtelen csökkenésével párhuzamosan drasztikusan megemelkedtek a munkanélküliekre, illetve az inaktív népességre vonatkozó értékek.

A legutóbbi két népszámlálás (1990 és 2001) között eltelt időszakban az ország egészét tekintve kimutathatóak voltak ezek a tendenciák, ugyanakkor a kezdetektől fogva igen jelentős területi különbségek érhetők tetten. Az Észak-alföldi régió öröklött adottságait, illetve a piacorientáció-váltást követően még kedvezőtlenebbé váló fekvését és makrogazdasági szerepkörét figyelembe véve nem meglepő, hogy itt az átlagosnál jóval nagyobb volt a visszaesés mértéke. A hagyományosan elmaradott, kevés munkaalkalmat kínáló, eleve munkaerő-felesleggel rendelkező falusi térségek képtelenek voltak felvenni a közeli és távolabbi városokból visszaáramló munkaerőt, emiatt nem egy térségben kritikussá vált a munkaerő-piaci helyzet.

Hajdúböszörmény munkaerő-piaci folyamatai természetesen nem függetleníthetők a regionális tendenciáktól, a rendelkezésre álló adatok tanúsága alapján azonban az átlagosnál kedvezőbbek a város foglalkoztatási-munkanélküliségi pozíciói. Az aktivitási ráta – vagyis a gazdaságilag aktív népességnek (ezt a kategóriát az adott időpontban foglalkoztatottak és az aktívan munkát kereső munkanélküliek együttesen alkotják) a teljes népességhez viszonyított aránya – a 2001-es népszámlálás időpontjában mérhető 60,4%-os értéke ennek megfelelően alacsonyabb volt ugyan az országos középértéknél (63,9%), ugyanakkor meghaladta az Észak-Alföldét (57,7%).

A *foglalkoztatottsági ráta* (azaz a foglalkoztatottak részaránya a mindenkor munkavállalási korú népességben belül) esetében gyakorlatilag ugyanez volt a helyzet: Hajdúböszörményben 55,1%-os érték volt regisztrálható, köztes helyet biztosítva a regionális (50,8%), illetve az országos (60,6%) között. Az Észak-alföldi régióhoz képest jóval kedvezőbben alakuló mutató háttérében az áll, hogy a rendszerváltást követő évtizedben a foglalkoztatottak létszáma sokkal kisebb mértékben csökkent a városban (mintegy 20%-kal, szemben a régió 26%-os értékével), mint annak tágabb vagy akár szűkebb környezetében.

A *foglalkoztatottak derékhadát* az országos átlagnak megfelelően a 40–49 éves korcsoport alkotta, és ugyancsak jellemzően alacsony, az országos átlagnál is kisebb volt az 50 éves és idősebb korosztályok foglalkoztatási aránya (14,7% az összes foglalkoztatottból, szemben a 18,4%-os országos középértékkel). Az *iskolai végzettséget* tekintve az 1990-es évtizedben lezajlott jelentős csökkenés ellenére továbbra is a szakmunkás/szakiskolai végzettséggel rendelkezők vannak a legnagyobb számban a foglalkoztatottak között (35,2%, ez 6,5 százalékponttal haladja meg az országos átlagot). Jel-

lemző ugyanakkor, hogy a képzettséggel nem rendelkező, alacsony végzettségű munkavállalók aránya (29,1%) magasabb, míg a diplomások aránya (11,6%) alacsonyabb a magyarországi középértéknél.

A relatíve alacsony *foglalkoztatottsági ráta* mellett további kedvezőtlen tényező a tradicionális struktúra, noha az ország egészéhez hasonlóan az Észak-Alföldön és Hajdúböszörményben is tovább folytatódott a primer és szekunder ágazatok térvesztése a szolgáltató szektorral szemben. A természeti adottságok ismeretében nem meglepő, hogy a *mezőgazdaságban* főfoglalkozásként munkát vállalók aránya csaknem két és félszer magasabb az országos átlagnál (12,9%), de az országban második legmagasabb regionális középértéknek is 1,6 szerese. Az *iparban* és az *építőiparban* foglalkoztatottak részesedése (43,1%) az összességében folyamatosan csökkenő tendencia ellenére ugyancsak meghaladja a nagyjából egyforma mind a regionális, mind az országos átlagot (32,9%).

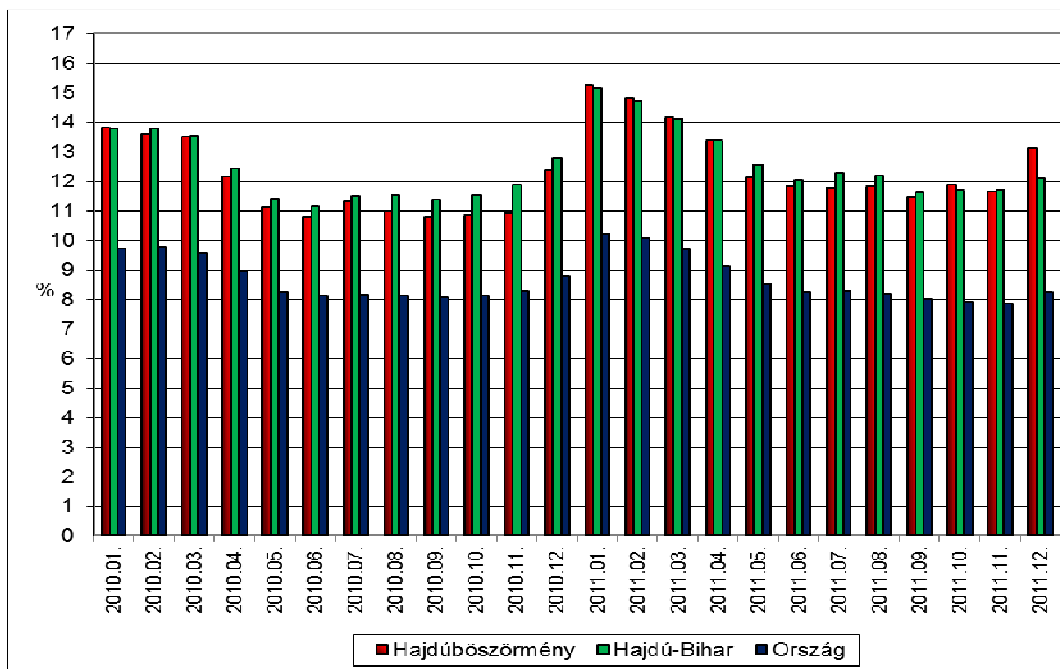
A *szolgáltatási jellegű ágazatok* foglalkoztatási szerepét tekintve a város jóval elmarad a magyarországi átlagtól, mindössze 44% a 61,6 százalékkal szemben. Noha az arányszám fokozatosan növekvő, és maga az ágazat meglehetősen munkaigényes, mégis kevés új munkalehetőséget teremtett, a hazai cégek zöme ugyanis legfeljebb a családtagokat foglalkoztató egyéni/mikrovállalkozás.

A *foglalkoztatottak számának és arányának* drasztikus visszaesésével párhuzamosan az 1990-es évek elején váratlan és igen nagyarányú emelkedést követően tömegessé vált a csak 1989 óta kezelni próbált (és alig két évvel korábban elismert) munkanélküliség. A *regisztrált munkanélküliek* (2004 novembere óta álláskereső) száma az 1990-es évek eleje és 2003 között hullámzó trendet mutatva bár, de jelentős mértékben csökkent (az 1993-as 2328 főről a fentebbi intervallum végéig 1123 főre), az utóbbi években viszont ismét meredek emelkedést mutatott.

A 2011 végén a regiszterben szereplő 2752 főnyi álláskeresőnek a munkavállalási korú népességhez viszonyított aránya alapján számított *munkanélküliségi mutató értéke* 13,12% volt. Ez az érték 1,6-szerese az országos átlagnak, és még kedvezőtlenebb a kép, ha figyelembe vesszük, hogy korábban a megyei átlagnál a téli hónapokat leszámítva kedvezőbb mutató az utóbbi évben zömmel a hajdú-bihari középértéknek megfelelő vagy annál magasabb volt. A diagram jól mutatja a munkanélküliség éves hullámzását is, amelyet több más tényező mellett a mezőgazdasági (idény)munkák, illetve a közfoglalkoztatási munkaerőigények határoznak meg (10. ábra).

10. ábra

A munkanélküliség alakulása havi bontásban, 2010–2011

Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatai alapján saját szerkesztés.

Az országos átlaghoz mérten magas munkanélküliség mellett további problémák forrása, hogy igen *kedvezőtlenek a munkanélküliség minőségi jellemzői* is. Noha a korszerkezet több év átlagában összességében megfelel az országos átlagnak, a pályakezdő állás keresők arányát tekintve az országon belül évtizedes távlatban is az Észak-Alföld rendelkezik a legrosszabb mutatókkal. Nem volt ez másként 2010-ben sem, az éves átlagos létszámok alapján regisztrált 11,6%-os érték jelentősen meghaladta az országos átlagot.

A Hajdú-Böszörményre jellemző 11,7%-os érték valamelyest még ennél is magasabb, ebből következően a megye egészéhez (11,2%) viszonyítva is kedvezőtlenebb. A pályakezdők magasabb aránya mind a régió, mind pedig a város esetében nyilvánvalóan szoros összefüggést mutat a demográfiai folyamatokkal, a gazdasági teljesítőképességgel, illetve az annál jóval fejlettebb közép- és felsőfokú oktatási hálózat együttes munkaerő-piaci hatásaival.

A régóta az országosnál magasabb szinten állandósult munkanélküliségből eredeztethetően a *12 hónapnál hosszabb ideje folyamatosan állást keresők* összes regisztrált-hoz viszonyított aránya a városban (36,8%), illetve a megyében (32,8%) is meghaladja az 28,3%-os országos középértéket, és igen kedvezőtlennek mondható az a tendencia, hogy az érintettek létszáma és részaránya évről évre emelkedik.

A *nemek közötti esélyegyenlőség* szempontjából legalább ennyire előnytelen, hogy a nők és a férfiak aránya relatíve kiegyenlített az álláskeresők között (a regiszterben szereplők 46,7%-a nő – ez valamelyest alacsonyabb a megyei és országos átlagnál), ám ez csak látszólag kedvező adottság. A fentebb említett „minőségi mutatók” tekintetében ugyanis a gyengébbik nem mindig rosszabb helyzetben van, mint a férfiak: a pályakezdő álláskeresők és a tartósan munkanélküliek körében mindig felülreprezentáltak, utóbbi esetben a létszámuk meg is haladja a férfiakét.

A városra nézve, illetve a *munkanélküliség csökkentésének lehetőségeit* tekintve kedvező adottság ugyanakkor, hogy a munkaügyi szervezet nyilvántartásában szereplő regisztrált álláskeresők iskolai végzettség szerinti összetétele valamivel kedvezőbb képet mutat a regionális átlagnál, és hozzávetőlegesen megfelel a megyei összképnek. A legnehezebb helyzetben szakképzettség híján a legfeljebb általános iskolát befejezett (a regisztráltak 38%-a), vagy még idáig sem jutó (4,1%) álláskeresők vannak, de részesedésük nem éri el a régiós középértékeket (38,6%, illetve 6,6%). A diplomás álláskeresők aránya viszont a korábbi évekkel ellentétben már alacsonyabb a városban (3,5%, szemben a megye 4,5%-ával), és ugyanez mondható el az 5,2%-os országos átlaghoz viszonyítva is.

Mindezek alapján Hajdúböszörményben (elméletileg) *munkahelyteremtés* szempontjából a regionálistól kedvezőbb összetételű, a szakképzettséggel rendelkezők magasabb arányával jellemezhető potenciális munkaerőbázis áll rendelkezésre. Nem szabad azonban megfeledkezni a tartóssá váló munkanélküliség igen kedvezőtlen hatásairól, illetve a nők és a pályakezdők egyre hátrányosabbá váló pozícióiról, így a helyi foglalkoztatáspolitikai eszközöket leginkább ezekre a célcsoportokra célszerű koncentrálni.

A *munkahelyek számának drasztikus csökkenése*, illetve a munkanélküliség hirtelen fel-futása együttes hatásaként egy további, a regionális és helyi munkaerőpiac szempontjából igen kedvezőtlen folyamat indult meg és gyorsult fel a rendszerváltást követően, nevezetesen számottevően megnőtt a gazdaságilag inaktívák száma és részaránya. A létbiztonságot fenyegető tartós munkanélküliség elől sokan menekültek a szerény, de legalább biztos megélhetést jelentő inaktivitásba. Ráadásul a leszázalékolások magas száma mellett a kedvezőtlen iskolai végzettség, a diszkrimináció és számos egyéb tényező együttes eredőjeként a régióban és a városban az országos átlagot meghaladó roma népesség jelentős része veszítette el minden kapcsolatát az elsődleges munkaerőpiaccal (vagy soha nem is került kapcsolatba azzal), és vált inaktívvá vagy passzív munkanélkülivé.

A kedvezőtlen tendenciákat jól mutatja, hogy Hajdúböszörményben az *inaktív keresők létszáma* és teljes népességen belüli részaránya dinamikusan emelkedett az 1990–

2001 közötti időszakban. A csaknem másfélszeres növekedés eredményeként az inaktív keresők részaránya 30,9%-os szintre ugrott, de pozitív jelenség, hogy az országosnál gyorsabb ütemű emelkedés ellenére sem éri el a Magyarország, illetve az Észak-Alföld egészére jellemző átlagértékeket (32,4%, illetőleg 33,8%). A *jövedelmi viszonyok*, ezen keresztül az *életszínvonal alakulására* nézve ugyanakkor kedvezőtlen hatást gyakorol, hogy a 2001-es census időpontjában a Hajdúböszörményben található háztartások 42,1%-ában egyáltalán nem volt foglalkoztatott személy – és bár ez az arány kedvezőbb az észak-alföldinél (46,5%), de valamelyest magasabb a 40,9%-os országos átlagnál.

Hajdúböszörmény *foglalkoztatási és munkanélküliségi helyzetéről* tehát összességében kijelenthető, hogy a város csaknem minden tekintetben köztes pozíciót foglal el az általánosan kedvezőtlenebb regionális, illetve a minden esetben kedvezőbb országos átlagértékek között. Ez annak ellenére is így van, hogy az elmúlt években a település nem volt képes csökkenteni lemaradását az ország fejlettebb térségeihez képest, sőt, a maga és a tágabb környezetét jelentő régió relatív helyzete a legtöbb tekintetben inkább romló tendenciát mutatott.

A *roma népesség foglalkoztatottsági és munkanélküliségi helyzetét* tekintve ugyanakkor Kelet-Magyarország egészéhez hasonlóan a városban is igen elkeserítő képe jellemző, munkához juttatásuk gyakorlatilag szinte csak az önkormányzat és a munkaügyi szervezet által indított közfoglalkoztatási programok keretében valósítható meg. Ennek háttérében elsősorban az igen kedvezőtlen iskolázottsági mutatók állnak: a tizenéves tankötelezettségüket betöltők között nagyon sokan még a negyedik osztályig sem jutattak el.

Ráadásul a szegénységi és munkanélküliségi csapdába kerülő rétegek esetében a probléma nemcsak hogy újratermelődik, de öngerjesztő folyamatként évről évre több potenciális munkavállalót érint. Mindezeknek megfelelően a helyi szociális ellátórendszer számára a jövőben is komoly megterhelést jelent majd a munkanélküliség, illetve az azzal együtt járó kedvezőtlen gazdasági-társadalmi problémák kezelése, ami megfelelő külső támogatás hiányában megvalósíthatatlannak tűnik.

Hajdúböszörményben a segélyezési adatok, az ingatlangazdálkodási koncepció, az egyes településrészekről készült tanulmányok, kimutatások, illetve az érintett képviselőkkel, civil szervezetekkel, folytatott interjúk és a KSH 2001. évi népszámlálási adatai alapján *tíz szegregált terület található*. Ezek közül mindössze négy helyezkedik el a város központi belterületén, azon belül is három a 35. számú főútvonal által a városról „leválasztott” Déli-Lucernás területén, egy pedig a Győrössy-kert területén. Kis népességszámuk ellenére a város mindhárom, a központi belterülettől elkülönült belterületi lakott helye rendelkezik szegregátummal, Bodaszőlő kettővel is (Rákóczi kert, Loránt-

ffy kert). Két további szegregátum alakult ki az utóbbi években a külterületi szőlőskertek területén, amelyek eredetileg nem állandó lakóhelyként épültek ki.

A *magas cigány népességarány* jellemezhető településeken egyszerre mutat extrém magas értékeket a legfeljebb általános iskolai végzettségűek és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya – az utóbbi a Győrössy-kert, Hajdúvid és Pród esetében sokkal kevésbé jellemző, mint a többi szegregátumban. Az álláskereső aránya a településrész összlakosságához viszonyítva Pródon és Bodaszőlőn is meghaladja a 10%-ot. Az álláskereső belső szerkezetét vizsgálva az tapasztalható, hogy Bodaszőlőn kifejezetten magas (31%) a tartós munkanélküliek aránya. Hajdúvid mutatói kedvezőbbek, ami a helyi munkalehetőségek mellett a magasabb mobilitási készséggel is magyarázható. A tartós munkanélküliek mintegy harmada a város központi belterületén kívül eső lakott településrészekre koncentrálódik, ahol alapvető mobilitási problémák is felmerülnek. A külső településrészek helyzetén a helyiek egybehangzó véleménye szerint a képzettségüknek megfelelő munkahelyek létrehozása tudna érdemben segíteni.

4.1.3. Összegzés

Hajdúböszörmény *térszerkezeti pozíciója* mindent együttevén nem nevezhető kedvezőtlennek, annak ellenére sem, hogy közvetlenül nem az Észak-alföldi régió fő fejlődési tengelye mentén fekszik, mivel regionális jelentőségű másodrendű főútvonal nyomvonalán helyezkedik el, és különösen jól megközelíthető a régióközpontból. A népes, mezővárosi múlttal rendelkező települések sajátossága, hogy központi funkcióik elsősorban saját népességük ellátására alakultak ki, a vonzott falusi jellegű települések száma nagyon alacsony. Hajdúböszörmény vonzáskörzete szorosabban véve a város közigazgatási határárain belül elhelyezkedő lakott helyekre terjed ki, amelyek jelentős távolságra fekszenek a központi belterülettől.

A régió más népesebb, mezővárosi településszerkezettel rendelkező városaihoz hasonlóan a regionális átlagnál kedvezőbb *gazdasági-társadalmi pozícióval* jellemezhető. A népesedési folyamatok és a lakosság korstruktúrája összességében egyáltalán nem a degradálódás irányába mutat, azonban a migráció számszerű értékelése mellett fontos minőségi szempontok figyelembe vétele, hiszen minden település magasan kvalifikált munkaerő vonzására és megtartására törekszik.

A legjelentősebb *belső problémákat* alapvetően a különálló településrészek jelentik, amelyeken a rendszerváltást követő változások olyan negatív gazdasági-társadalmi fo-

lyamatokat indítottak el, amelyek a korábbi helyzetet jelentősen súlyosbítva gyakorlatilag belső periféria területekké változtatták azokat. A szelektív el- és bevándorlás, a területi egységek viszonylagos elzártsága, és az önálló arculat hiánya az elmúlt években ezeken a településrészeken lehetőséget adott az alacsony társadalmi státuszú személyek beköltözésére a leromlott állagú, elhagyott ingatlanokba.

Szintén sajátos helyzetben vannak a város nyírségi részén elhelyezkedő *egykori szőlőskertek*, amelyeknek korábban nem a lakófunkció volt az elsődleges szerepkörük. Az utóbbi években egyre kisebb érdeklődés mutatkozott országszerte a mezőgazdasági területen elhelyezkedő hétvégi házak iránt, amelyek kiürülése és ezzel párhuzamos elértéktelenedése ugyancsak hozzájárult a halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi csoportok célzott migrációjához.

Összességében tehát elmondható, hogy Hajdúböszörmény térszerkezeti pozíciója (jó megközelíthetőség), és a környezeténél kedvezőbb gazdasági-társadalmi adottságai elősegítik a migrációs célpont szerepkört. Az önmagában nagyon előnyös adottságot azonban erősen árnyalja az a tény, hogy jórészt a sajátos településszerkezetre visszavezethetően a beköltözések koncentrált és nehezen kezelhető, az erőteljes szegregáció jeleit mutató társadalmi válsággócokat alakítottak ki. Az érintett településrészeken a problémák újratermelődése, illetve a kedvezőtlen összetételű migráció további fennmaradása miatt hathatós intézkedések hiányában csak súlyosbodhat a közelebbi és főként a távolabbi jövőben.

4.2. A szegregáció empirikus vizsgálata Hajdúböszörményben az ingatlanpiaci folyamatok figyelembevételével

4.2.1. A lakásállomány főbb jellemzői

Hajdúböszörmény *lakásállománya* 2010. december 31-re, az elmúlt másfél évtizedre jellemző növekedési folyamatnak köszönhetően *12 419 darabra emelkedett az önkormányzat nyilvántartása alapján*. Az utolsó tíz éves időszakban is, amikor a népességszám alakulása kedvezőtlenebbé vált, *évi átlagban 130 lakás épült, aminek köszönhetően évente átlagosan mintegy százszal emelkedett a lakások száma*, s a 100 lakásra jutó népességszám 2001 és 2010 között 280 főről 255 főre csökkent. A változások követik az országos trendeket, azonban a 100 lakosra jutó lakosok száma továbbra is magasabb a regionális és az országos átlagnál.

Az évente átadott lakások száma az elmúlt 15 évben igen hullámszerű, a gazdasági válságot megelőzően jelentősebb hullámvölgy 2001–2002-ben, illetve 2006-ban volt ta-

pasztalható, amikor 91, 95, illetve 70 lakást adtak át, míg 2007-ben és 2008-ban már 193 darab volt ez a szám. A globális recesszió következtében azonban 2009-ben már csupán 90 darab új lakás épült, és az ingatlanpiac tartósan kedvezőtlen folyamatainak eredményeként 2010-ben mindössze 36 új lakást adtak át a városban, ami kiemelkedően a legalacsonyabb érték a vizsgált időszakban.

A minőséget tekintve ugyanakkor érezhető javulás következett be. napjainkban a lakások nagyobb részt gázvezeték bekötésével és fürdőszobával kerülnek átadásra a városban, s örvendetesen *megemelkedett az új lakások körében a közcsatornával ellátottak aránya* (2010-ben 69%). Az újonnan átadott lakások átlagos területe 2010-ben 118,3 m² volt, a legnagyobb arányban négy vagy több szobával rendelkeztek (döntő hányadban családi házas formában készültek), az egyszobás lakások részesedése kifejezetten alacsony (mindössze egy darab) volt.

A megszűnt lakások száma 2001 és 2010 között 9 és 59 darab között változott, ebből az utolsó két év produkálta a legalacsonyabb értékeket (kilenc, illetve tíz darab). A gazdasági szervezetek értékesítés céljából 2010-ben mindössze öt lakást adtak át (két évvel korábban még 21 darabot), saját használatra pedig 31 (két évvel korábban 147) készült el. Az önkormányzat 65 épületben 191 lakásbérleményt tartott fenn. Az önkormányzat bérbeadási bevételeiből, amelyek összesen 127,087 millió Ft-ot tettek ki, a korábbi éveknek megfelelően 15,5%-kal részesedett a lakbér. A lakóházak javítási költségei a korábbi években hétmillió Ft környékén mozogtak, a 2010-es esztendőről azonban nem állt rendelkezésre adat.

A lakásállomány minőségi paraméterire vonatkozóan részletesebb adatok csak a 2001. évi népszámlálás révén állnak rendelkezésre, amikor még csak 11 453 volt a lakások száma, ezek közül 10 744 volt lakott. A 29 négyzetméternél kisebb alapterületű lakások aránya 3,1%-ot tett ki, ami alapján véve elenyésző részesedés, azonban közel kétszeresen haladja meg az észak-alföldi értéket. Ez részben rámutat arra, hogy a helyi alacsony státuszú társadalmi rétegek egy jelentős része nagyon kisméretű, lakásnak nem feltétlenül nevezhető lakóalkalmatlanságokban húzza meg magát. Másrészt viszont meg kell jegyezni azt is, hogy a kisméretű garzonlakások elsősorban a népesebb városokban elterjedtek. A 30–39 m² alapterületű lakások aránya 5,8% volt, míg a 40–49 m²-es lakásoké 9,6%, amelyek kevéssel tértek el a regionális és országos értékektől. Az 50–59 m²-es lakások már nagyobb részarányt képviseltek 21,1%-kal, 3–5 százalékponttal meghaladva a regionális, illetve országos értékeket. A 60–79 m²-es lakások részaránya országsszerte mintegy egynegyed részarányt képvisel, amitől Hajdúböszörményben (23,5%) sem mutatható ki jelentősebb eltérés. A 80–99 m²-es lakások aránya (19,9%) a regionális átlagnál alacsonyabb, de az országost meg-

haladja, míg a kifejezetten nagy, 100 m² feletti alapterületű lakások részaránya mindkettőnél alacsonyabb (16,9%) – ugyanakkor a lakásépítési statisztikák alapján az utóbbi években elsősorban ilyenek épültek.

A lakások szobaszámában nem jelentős, de egyértelmű különbség mutatkozik az országos átlag és Hajdúböszörmény között. Az egyszobás (14,5%) és kétszobás (47%) lakások is magasabb arányt képviselnek, míg a három (26,3%) és annál több lakásosak (12,2%) 3–4 százalékponttal alacsonyabbat. Vagyis *elterjedtebbek az alacsony szobaszámmal bíró lakások*.

A lakások építési idejét tekintve a teljes lakásállomány 12,4%-a épült 1919 előtt, ami 1,6 százalékponttal elmarad az országos átlagtól, azonban a régióban kifejezetten magas értéknek számít, rámutatva a ma is lakható évszázados polgári házak meglétére. A két világháború közötti időszakból (1920–1944) kevesebb (8,2%) olyan lakás maradt fenn, amely máig használható lenne, s ugyanúgy alacsonyabb országos és regionális összevetésben az 1941 és 1959 között épült lakások aránya (8,3%). Az 1960-as években épült lakások aránya még 2001-ben is magasabb volt, mint az 1990-es években épülteké (13,7% és 13,1%). *Jelenleg a legnagyobb arányt az 1980-as években épült lakások (24,4%) képviselik*, majd az 1970-es évek következnek (19,9%). Ez utóbbi két évtized volt a lakótelepi társasházak építésének fő időszaka is. Országos összevetésben is kifejezetten magasnak számít az 1980-as és 1990-es években felépült lakások aránya, az utóbbi esetében közel kétszeres részesedéssel.

A 2001. évi Népszámlálás idején a lakásállomány 34,2%-a számított összkomfortosnak, ami messze elmarad az országos átlagtól (49,8%). A komfortos lakások aránya (35,1%) meghaladta az országos értéket (30,1%), azonban a komfortos és összkomfortos lakások együttes részesedése még mindig alacsonyabb. A félkomfortos lakások aránya (6,0%) csak kevéssel volt átlag feletti. A problémát a *komfort nélküli lakások magas aránya* (18%) adja, ami hét százalékponttal magasabb az országos átlagnál, az Észak-Alföldön azonban nem kirívóan magas érték. Szintén átlag feletti a *szükség lakások* részesedése (6,8%), ami ugyancsak a halmozottan hátrányos helyzetű rétegek magasabb arányára utal.

A lakó- és üdülőházak összesített száma 10 161 db, amelyek 98,2%-a földszintes. Ez az érték magasabb az országos átlagnál, azonban az alföldi értékeket meghaladja, rámutatva a város mezővárosi jellegére, amelynek területén az elmúlt évtizedekben is alacsonyabb számban épültek emeletes lakóépületek. *Az egy lakásos, önálló családi házak aránya ennek megfelelően 97,4%-ot ér el, ami még a regionális átlagos is meghaladja*. A társasházak mindegyik méretkategóriája átlag alatti részarányt képvisel, a legnagyobb jelentősége egyértelműen a tizenegynél több lakást magába foglaló tömböknek van

(1,14%), ami a lakások számánál már többszörös részesedést jelent. A 2–3, illetve 4–10 lakásos épületek aránya mindössze 0,9 és 0,6% volt.

A lakások és lakott üdülők 98,14%-a volt természetes személy tulajdonában, 1,58%-a az önkormányzat tulajdonában, a maradék 0,3% pedig egyéb kategóriát képviselt. A lakásállomány 89,4%-a központi belterületen, 7,3%-a egyéb belterületen, 3,3% pedig külterületen helyezkedett el.

4.2.2. A szőlőskertek lakáskörülményei és demográfiai jellemzői

Noha mind az egyéb belterületi, mind pedig a külterületi lakásállomány relatíve kis részarányt képvisel, a cigány és egyéb alacsony státuszú népesség migrációja, illetve szegregációja szempontjából kiemelt jelentőséggel és egyben sajátos jellemvonásokkal bír. A fentebb említett rétegek által lakott önkormányzati *bérlakások ugyanis a város térszerkezetében jól körülhatárolhatóan találhatók, részben ezek alkotják a Déli-Lucernás cigány lakóövezetét, míg Bodaszőlőn, illetve a külterületi szőlőskertekben szintén kiemelkedően magas (60–70%) a cigány etnikumhoz tartozók aránya és létszáma.*

Mindez természetesen alapvetően kihat a jövedelmi viszonyokra, és jelentősen befolyásolja a lakáskörülményeket is. A Déli-Lucernás szegregátumként lehatárolható lakótömbjeiben élők 62%-a nem rendelkezett rendszeres jövedelemmel a legutóbbi népszámlálás idején, miközben a városi átlag nem érte el a 48%-ot sem. A Kis-Bocskai-kertben élők körében valamivel alacsonyabb, a városi átlagot azonban még mindig számottevően meghaladó érték jellemző (53%), míg a Rákóczi- és a Lorántffy-kertben ugyanez az arány már megközelíti, illetve kevéssel meg is haladja a 70%-ot. A kiemelkedően legrosszabb mutatóval a Nagy-Bocskai-kert rendelkezik: az itt élők társadalmi státuszát híven tükrözi az a tény, hogy csaknem nyolctizedük nem rendelkezik rendszeres munkajövedelemmel.

A jövedelmi viszonyok alapján nem meglepő, hogy a fentebb említett szegregátumokra az átlagosnál *alacsonyabb alapterületű és komfortfokozatú lakások dominanciája* jellemző. A Déli-Lucernás szegregátumként lehatárolható 214 lakásának (a város lakásállományának 1,9%-a) a lakótelepi jelleg miatt magasabb a felszereltsége, mint a többi szegregálódó városrészben, de az alacsony komfortfokozatba sorolható lakóegységek aránya itt is közel 60%-os, vagyis a városi átlag csaknem kétszerese.

A Kis-Bocskai-kertben ugyanakkor még ennél is lényegesen rosszabb a helyzet: a 44 lakás több mint háromnegyede tartozik az alacsony komfortfokozatú kategóriába. A hasonló lakásszámmal rendelkező Rákóczi-kert esetében ez az érték már közel 85%, míg a 158 la-

kást magába foglaló Nagy-Bocskai-kertben, valamint az 52 lakóegységet számláló Lorántffy-kertben már a lakások legalább kilenczede (91,1%, illetve 92,3%) tartozik a legkedvezőtlenebb életkörülményeket biztosító ingatlanok közé. Az elképesztően magas részarányokat magyarázza az a tény, hogy *sok esetben alapvetően gazdasági célra épített, a legalapvetőbb infrastruktúrával sem felszerelt ingatlanok funkcionálnak lakóhelyként.*

Az alacsony komfortfokozat eleve komoly problémákat vet fel az *egészséges és élhető lakókörnyezet* kialakíthatóságát tekintve, de a szőlőskertek ingatlanjainak fentebb már említett eredeti funkciói miatt további gondokat okoz a szűkös élettér. A város lakásainak átlagos alapterülete 83 m². A korábbi vizsgálatok alapján a *Hajdúböszörményben élő cigányság lakásainak alapterülete ugyanakkor csak 63,3 m²*, azaz egynegyedével kisebb, mint a városi átlag – és ebbe a Déli-Lucernás lakótömbjeiben lévő átlagos méretűnek minősíthetők is beletartoznak. A településen a két leggyakoribb lakásméretet a 41–60 m²-es (ami a panellakások jellemző mérete), illetve a 86–100 m² közé eső alapterülettel rendelkező ingatlanok képviselik. Ezzel szemben a cigány háztartásokban a 30 m² alatti és a 41–60 m²-es lakások a leggyakoribbak, és a legnagyobb problémákkal és feszültségekkel terhelt szőlőskertek az előbbi kategória abszolút túlsúlyával jellemezhetők (Fónai – Balogh – Juhász, 2004).

A jelenre és még inkább a jövőre nézve igen súlyos problémákat vet fel az a statisztikai adatokkal is jól alátámasztható tény, hogy *a lakáviszonyok igen szoros kölcsönhatásban állnak a migrációs folyamatokkal.* A szőlőskerti ingatlanokban a rendszerváltás idején még alig több mint száz ember élt, de ez a szám két évtized alatt csaknem folyamatos emelkedést mutatva a tízszeresére emelkedett (11. ábra).

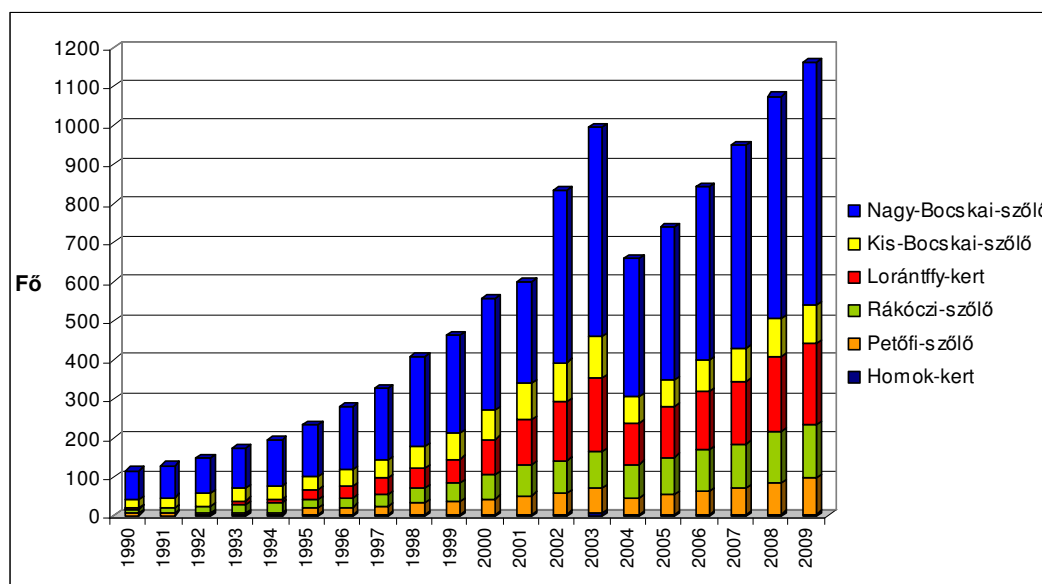
Az ábra adataiból jól leolvasható, hogy az *igazán dinamikus növekedés az 1990-es évtized közepén indult meg, és azóta* (a 2004-es évben kimutatható, részben a statisztikai adatgyűjtés, illetve másrészt a szabályozási háttér megváltozására visszavezethető csökkenést leszámítva) is *töretlennek minősíthető.* A szőlőskerti szegregátumok népességszámának növekedésében tehát kimutathatóan nagy szerepet játszott a „Bokros-csomag”, mivel a szegényebb társadalmi rétegek a drasztikus megszorító intézkedések nyomán növekvő arányban kényszerültek a számukra fenntarthatatlanná váló belterületi ingatlanokból a kertségek jóval olcsóbb (és az alacsony komfortfokozat miatt egyben alacsonyabb rezsijú), de *lakhatásra egyre kevésbé alkalmas épületeibe.*

A migráció tehát ebben az időszakban még etnikai hovatartozástól többé-kevésbé független, *gazdasági/megélhetési okokra visszavezethető folyamat* volt, azonban az egyre élesedő *társadalmi feszültségek*, illetve a városrészek rohamosan csökkenő presztízse komoly táptalajt teremtettek a *minél olcsóbb ingatlanokat kereső*, zömében Észak-

Magyarországról és Debrecenből érkező cigány családok betelepülésének. Az érintett társadalmi csoportokra – ez alatt nem pusztán a cigány etnikumot kell érteni, a megélhetési kényszer miatt „bevált” mintákat követő, a mélyszegénységig csúszó szinte valamennyi családra igaz a megállapítás – jellemző természetes szaporodási mutatók eredményeként a népességszám a nagyobb kertésekben már a *jelentős belső utánpótlás* révén is emelkedett, és egyben jelentősen átalakította a korszerkezetet is (lásd alább).

11. ábra

A szőlőskertek népességszámának alakulása 1990–2011 között

Forrás: Hajdúböszörmény Város Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztály Okmányirodájának adatai alapján saját szerkesztés.

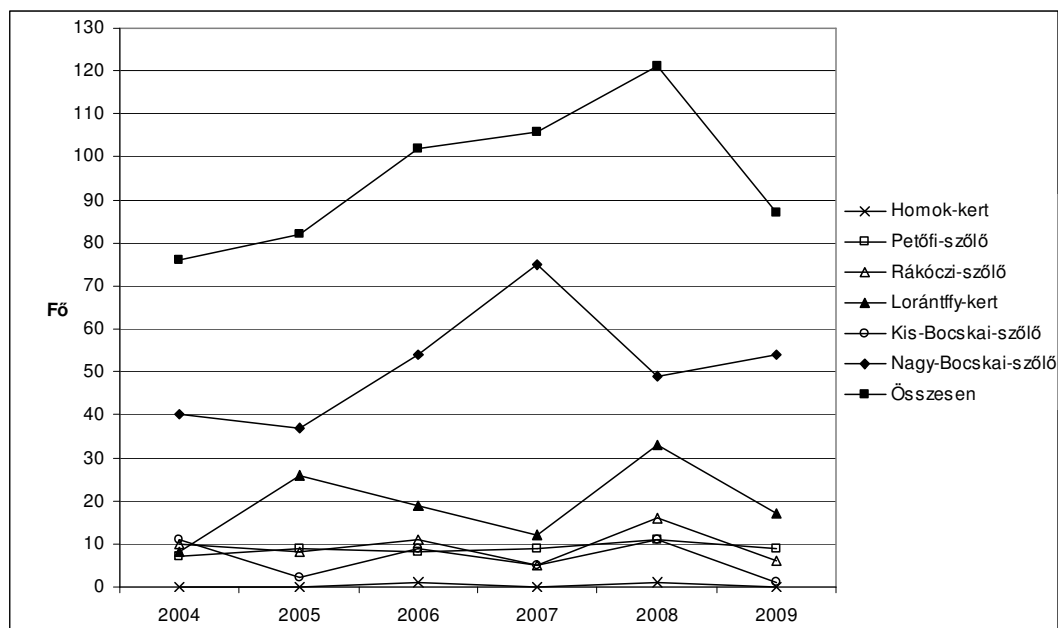
Az 1990–2009 közötti időszakban a lakosságszámot tekintve a Nagy-Bocskai-kert (73 főről 624 főre) és a Lorántffy-kert (2 főről 210 főre) produkálta a legnagyobb növekedést, míg arányait tekintve a Petőfi-szőlő (18,2-szeres emelkedés), illetve a Rákóczi-szőlő (11,4-szeres emelkedés) áll az első helyen. A folyamatos lakosságszám-emelkedést jelzi az a tény is, hogy a Homok-kert és a Kis-Bocskai-kert kivételével valamennyi városrész 2009-ben érte el a népességmaximumát.

A szőlőskertekbe a 2004 és 2009 között irányuló migráció alakulását bemutató ábra adataiból kiderül, hogy a *beköltözők száma* ingadozva ugyan, de összességében évről évre *emelkedő tendenciát mutat*. A 2009-es esztendő esetében bekövetkező látványos visszaesés hátterében az áll, hogy az itt feltüntetett adat csak az év első kilenc hónapját foglalja magában, vagyis a végleges, éves értéknél minden bizonnyal alacsonyabb szín-

tet mutat. A vizsgált időszakban mindösszesen 76–121 fő között ingadózó betelepülés természetesen a legnépesebb településrészekbe irányul, vagyis a *Nagy-Bocskai-szőlőskertbe* (37–75 fő), illetve a *Lorántffy-kertbe* (8–33 fő). A többi kertségbe maximum 16 fő költözött, de a Homok-kertbe pl. öt év alatt mindössze két fő, és a többi esetben is a tíz fő alatti értékek dominálnak (12. ábra).

12. ábra

*A szőlőskertekbe beköltözők számának alakulása 2004–2009 között**

*: A 2009-es adatok a január-szeptember közötti időszakra vonatkoznak.

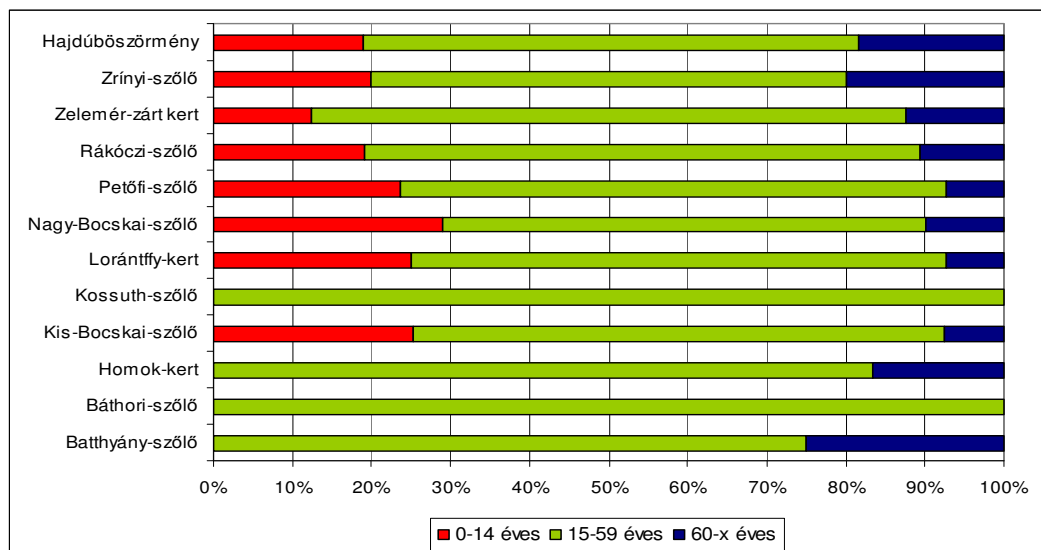
Forrás: Hajdúböszörmény Város Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztály Okmányirodájának adatai alapján saját szerkesztés.

Bár a beköltözők etnikai hovatartozásáról a személyiségi jogok védelme miatt nem lehet közvetlenül adatokat gyűjteni, de a népesség korcsoportok szerinti megoszlása alapján már a statisztikai adatokból is feltételezhető a cigány etnikum átlagosnál magasabb aránya. A 2004-ből származó adatok alapján a népességszámukat leginkább gyarapító városrészekben a *fiatal* (15 éves kor alatti) *korosztályok részaránya jóval magasabb a hajdúböszörményi átlagnál* – legnagyobbbrészt vélhetően a cigány etnikumra jellemző gyermekvállalási-demográfiai sajátosságokra visszavezethetően. Az idős korosztályok (a 60 éven felüliek) aránya egyetlen érintett kertségben sem haladja meg a fiatalokét – a Lorántffy-kertben pl. csaknem négyszer annyi fiatalkorú él, mint idős –, vagyis az *öregedési*

index (az idős és fiatal népesség össznépességén belüli részarányának hányadosa) messze az országos átlag alatt marad, és ez még a város korszerkezetében is jelentkezik (13. ábra).

13. ábra

A szőlőskertekben élő népesség korszerkezete 2004 végén

Forrás: Hajdúböszörmény Város Polgármesteri Hivatal Hatósági Osztály Okmányirodájának adatai alapján saját szerkesztés.

Az átlagosnál jóval kedvezőtlenebb lakáskörülmények, illetve az előzőekben felvázolt demográfiai folyamatok magukban hordozták a fokozatosan növekvő társadalmi feszültségek területi koncentrációjának veszélyét. A cigány háztartások létszáma több mint másfélszerese a városi átlagértéknek, vagyis a cigányság esetében nagyon magas laksűrűség jellemző, ami a megélhetési lehetőségeket figyelembe véve a helyi szintű családpolitika, gyermekvédelmi politika és lakáspolitiká számára eleve nehezen kezelhető szociális problémákat eredményez.

A legtöbb helyen jellemző túlszűfolttság, amelynek a sokgyermekes fiatal családok nagy száma mellett leggyakrabban az összeköltözések állnak a háttérben (a fiatalok visszaköltöznek a szülőkhöz). Ennek általában kettős célja van: egyrészt, hogy az idősödő, többnyire semmilyen ellátásban nem részesülő szülők is élhessenek a gyerekeik számára juttatott állami szociális támogatásokból, másrészt gazdaságosabbnak tartanak egy háztartást fenntartani, mint kettőt, vagyis az összeköltözéstől a megélhetési költségek csökkenését remélik. Az összeköltözéseknek van egy másik aspektusa is, amely a településen élő hátrányos helyzetű, többnyire cigány lakosság sajátja, hogy a család, amelyben egyetlen kereső sem maradt, kölcsönöket vesz fel, eladósodik, majd a tör-

lesztés és a megélhetés együttes finanszírozásának biztosítása érdekében eladogatja (ha van) még értékesíthető vagyontárgyait, legvégső esetben a házat is.

A zsúfoltság azonban számos súlyos problémával jár mind a költöző, mind a befogadó család tagjai számára, hiszen lehetetlen megteremteni a tanuláshoz, a pihenéshez, a gyógyuláshoz stb. szükséges intim teret, amely ezekben a családokban rendkívül sok konfliktus okozója. Az ilyen családok számára a leszakadási folyamat valószínűleg lezárult, kirekesztődésük tartós, majdhogynem végleges lesz, amelyet láthatóan – helyi összefogás nélkül – a szociális ellátórendszer egymaga önerőből felszámolni nem tud.

A lakás- és életkörülményekből fakadó szociális feszültségek számos formában törnek a felszínre, ahogyan azt az ellátórendszerre háruló feladatok is mutatják. A folyamatos beköltözések eredményeként a szőlőskertekben és Bodaszőlőn a gondozási eseteik száma gyorsan emelkedő tendenciát mutatott. Az iskolai hiányzás, a családi konfliktusok és különböző szabálysértések elkövetése, illetve a kiskorú gyermekek elhanyagolása egyre komolyabb gondokat okoz, de ide sorolhatók a lakhatási és anyagi jellegű problémák, illetve a higiénés gondok és esetenként a szülői együttműködés hiánya is.

A túlszűfoltagságból és a mélyszegénységből eredő szociális problémák, az infrastrukturális hiányosságok, illetve a lakó- és táji környezet leromlása a városrészek további elértéktelenedéséhez vezetnek. Az ingatlanok forgalmi értéke a töredékére esik, és jellemző módon már a hirdetésekben is „lakáscélra alkalmas gazdasági épületek” jelennek meg, a közművesítettség fokának megjelölésével. Az internetes adatgyűjtés és a személyes, illetve fókuszcsoportos interjúk alapján kijelenthető, hogy a szőlőskerti ingatlanok mélyen a belterületre jellemző árak alatt értékesíthetők, és gyakorlatilag csak az újonnan beköltöző családok biztosítják a „felvevőpiacot”.

4.2.3. Az interjúk vizsgálatok tapasztalatai

4.2.3.1. A szegregátumok lehatárolása és azok migrációs tendenciái

A 35. számú főúttól délnyugatra fekvő, s részben éppen a főútvonal miatt városszerkezetileg jól elkülöníthető *Déli-Lucernás városrész a cigány etnikum tradicionális lakóterületének számát* Hajdúböszörményben, a városrészen belül is külön kiemelendők a Móra, Erkel és Bólyai utcák, illetve az azokból nyíló kisebb utcák. *A városi cigány lakosság mintegy 80 százaléka a fentebb lehatárolt lakóövezetben él, többségében önkormányzati tulajdonú sorházakban. A nagyszámú roma/cigány származású lakos jelenléte kontraszelektációs folyamatok következménye:* „Innen aki tudott, elköltözött”, az így üresen maradt ingatlanokat, családi házakat alacsony státuszú, eleve szegénységben-mélyszegénységben élő társadalmi csoportok

vették meg, így alakult ki a szegregátum. A Bólyai utcán több ilyen sorház is található. Ahol csak egy-egy ilyen sorház van, mint például a Mészáros Lőrinc utcán, a Bíró Lajos utcán és a Liszt Ferenc utcán, ott kedvezőbb helyzetről számoltak be a megkérdezettek.

A Zaboskertben, ahol új osztású telkek találhatók, a cigány lakosok saját maguk építkeztek, innen azonban zömében visszakerültek a Bólyai utcára, tovább erősítve a szegregációs folyamatokat. A Déli-Lucernás területén élő cigány népeességről általában kijelenthető, hogy csak családi okokból hagyják el a települést, s ugyanez mondható el az újonnan betelepülők esetében is. A Déli-Lucernásban „jól elvannak maguknak a cigányok”, azonban az oda került, vagy közéjük ékelődő lakosság szenved tőlük. Az ilyen formában érintett lakosság többsége idős, nyugdíjas, akik „beszorultak” a szegregátum területére (ez érinti a Liszt Ferenc utcát, a Bíró Lajos utcát és a Martinovics utcát). Olyan idős emberekről van szó, akik önerőből nem tudtak elköltözni a településről, s akiket a családtagjaik sem tudtak, vagy nem akartak magukhoz venni.

Az ingatlanok fokozatos elértéktelenedése miatt mára ezek a lakások gyakorlatilag piacképtelenné váltak. A helyi viszonyok mindennapos konfliktusokkal terheltek, alapvetően a csapatokba verődött fiatalokkal vannak komoly gondok (a gyermekkorúak és az idősebb, 16–18 éves korosztály is beleértendő ebbe a körbe). „Valamit feltétlenül tenni kellene velük, mert nagy tömegben vannak jelen.” Egyre gyakrabban fordul elő, hogy a környező utcákban élőket zaklatják, ennek fényében hosszabb távon a helyzet további romlása prognosztizálható.

A helyi cigány társadalmon belül szilárd hierarchikus rend uralkodik. „Van, aki jobban él, de elsősorban uzsorakamatból.” Nem költöznek be a városba, mert egymás között érzik jól magukat, az erre az életmódra alapozó csoport erőfölényét itt tudja közvetlenül érvényre juttatni. Tudják, hogy nem fogadnák őket szívesen más városrészekben, így gyakorlatilag „egymás szegénységéből húznak hasznot”. Az életkörülményekben aránylag nagy különbségek vannak, ami leginkább abban nyilvánul meg, hogy akiknek saját házuk van, azok sokkal jobb feltételek között élnek, mint akik az önkormányzati tulajdonú, komfort nélküli sorházakban laknak.

A Déli-Lucernás cigány lakosság által leginkább érintett területei alapvetően két jól elkülönülő részre oszthatók fel, az ún. 200-as és a 300-as városrészre. A területi elkülönülés meghatározó a városrészben élő cigányság életvitelére nézve is, ami egyes társadalmi mérőszámok esetében statisztikailag is kimutatható. Komoly különbség mutatkozik a 200-as területén élő romungrók, valamint a 300-asban élő oláh cigányok életvitelére és életkörülményei között. „A 200-as az más” – ott is vannak önkormányzati sorházak, de alapvetően más

felfogásúak az ott élők, az alkalmazkodóképességük is sokkal jobb. A *munkanélküliség* mindkét városrészben komoly problémaként jelentkezik, azonban a 200-as közvetlen szomszédságában elhelyezkedő *Lápa Kft. munkalehetőséget biztosít elsősorban a közelben lakók számára*. Külön kiemelendő, hogy a raklapokat gyártó üzemben 98%-ban cigány származású munkavállalók dolgoznak, s nem feltétlenül betanított munkásként, *többségüknek faipari gépmunkás papírja van*. Az itt élőkön erősen érződik az állandó, vagy akárcsak alkalmoszerű munkavégzést biztosító munkahely megléte.

A szegregátumok között gyakorlatilag nincs népességmozgás, mivel nincsenek meg a lakhatási feltételek, azaz *nincsenek beköltözhető lakóingatlanok vagy szabad telkek*. Az önkormányzat sem akarja bővíteni a szegregátumok területét, hiszen azzal hozzájárulna a probléma nagyságának növekedéséhez, esélyt adva a további bevándorlásra. A bővítésre lehetőséget kínáló üres telkeket a Déli-Lucernás szomszédságában a TESCO és LIDL áruházak foglalják el, ami egy kereskedelmi zóna kiépülését vetíti előre. *Kizárólag „vegyes” házasság (egymástól elkülönülő cigány csoportok tagjai között) esetén települnek be új lakók a területre*.

A 300-as és a 200-as településrész között nem csak ingatlanpiaci okok miatt elképzelhetetlen a migráció vagy a lakosság cserélődése, az is hozzájárul ehhez, hogy *az igen eltérő adottságú szegregátumok között erős ellentétek feszülnek*. A 200-as és a 300-as településrész közötti életkörülménybeli különbségek érzékeltetésére helyismerettel rendelkező szakembereket kértünk meg, hogy egy tízes skálán értékeljék az életkörülményeket és a megélhetést. A skálán a 300-as jelentette a legalacsonyabb fokozatot, ehhez képest a 200-ast hetessel minősítették. Más a helyzet, ha a szőlőskerteket is bele vesszük az összehasonlításba. Amennyiben a *Nagy-Bocskai szőlőskert és Bodaszőlő szőlőskerti része* kapja a legalacsonyabb pontszámot, abban az esetben a 300-as már négy, míg a 200-as nyolc pontot érdemel. A 200-as szegregátumokban csak cigányok élnek mélyszegénységben, a nem a cigány etnikumhoz tartozó lakosok nem igazán, akárcsak a szőlőskertekben. A 300-asban két szegregátum is van, mivel a Mészáros Lőrinc utca környékén is kialakult egy kisebb kompakt terület. Az óvodai támogatási kérelmek alapján a környezetükben élők a cigánysághoz hasonlóan szociálisan ugyancsak hátrányos helyzetűek, illetve időskorúak.

A Déli-Lucernásban jól érzékelhetők az ingatlanok árán a rendkívül rossz környezeti viszonyokkal jellemezhető, zömében cigány lakossággal rendelkező szegregátumok hatásai. A Kolozsvár utcától kezdődően a Bólyai, Erkel, Móra, Liszt Ferenc utcákon keresztül, illetve ezek közvetlen szomszédságában egyértelműen *eladhatatlanok voltak az ingatlanok már a globális recessziót megelőzően is*. „Pedig itt szép házak is vannak, például a gyógy-

szertár”, azonban gyakorlatilag egyáltalán nem volt és ma sincs ingatlanforgalom. A szűkebb értelemben vett „telepen” kívül még további négy-öt utcát érintenek „a cigánysággal kapcsolatban felmerülő problémák”, illetve az ingatlanok kifejezetten alacsony ára. Egyes vélemények szerint „szerencse, hogy a 35-ös főút demarkációs vonalként tud funkcionálni” – az ingatlanok árában megnyilvánuló negatív hatás tekintetében is.

A Déli-Lucernás esetében nem lehet érdemi migrációról beszélni. A 300-asba nem jellemező a bevándorlás, ha mégis volt, az településen belül zajlott le, de gyakorlatilag elhanyagolható létszámot érintett. A megkérdezettek mindössze a Mészáros Lőrinc utcáról említettek két családot, mert felszámolták az ottani lakóingatlanokat. Ide bevándorlás nem volt, a 200-asban is *a magas gyermeklétszám miatt nőtt meg a népesség. A két szegregátum között még az érdemi párbeszéd is csak az elmúlt 2–3 évben indult meg,* migrációról egyáltalán nem lehet beszélni, esetleg házasságkötés révén települnek át az egyikből a másik szegregátumba.

A cigány szegregátumok kialakulása és „külső forrásból” (pl. Debrecen, Hajdúhadház, Bököny, Ózd, Szerencs) történő folyamatos „töltődése” a Hajdúböszörmény külterületéhez tartozó szőlőskertekben jellemző. A Nagy-Bocskai szőlőskertet részben a *Hajdúböszörmény belvárosából kiköltözők* töltötték fel, akik nem tudták fizetni a lakbért, lelakták a házakat. Másrészt a Petőfi utcáról, a Bethlen sarokról áttelepítették őket a városrész rehabilitációja során, így gyakorlatilag megszűntek a kisebb belvárosi, cigányok lakta szegregátumok.

Az érintettek – bár lehetőségük lett volna rá – véletlenül sem költöztek a Déli-Lucernás területére, ami több indokkal is magyarázható. Egyrészt itt olcsóbb az ingatlan, így saját tulajdonra tehettek szert. Másrészt az erős mentalitásbeli különbségek miatt sem indokolták, hogy a lakótelepet válasszák. Egy ilyen költözésnél tipikus, hogy *a nagyobb családok együtt vándorolnak,* nem szeretnek szétszórtnan letelepülni, így jelentős helyigénnyel kell számolni.

A rendszerváltozás után az elszegényedett társadalmi rétegek körében elterjedté vált a hétvégi kertekbe való kitelepülés. Az első hullám még az 1990-es évek elejére volt jellemző. *Hozzávetőlegesen ebben az időszakban dolgoztak ki egy önkormányzati koncepciót, amely révén az elszegényedett embereknek lak(hat)ást próbáltak biztosítani.* A célkitűzésnek megfelelően komoly munkálatok zajlottak a szőlőskertek gondozása, állapotfenntartása érdekében. Az önkormányzat úgy próbálta megoldani a helyzetet, hogy lakáshoz jutást segítő támogatást biztosított abban az esetben is, ha ezeken a település-

részeken vettek *megüresedett hétvégi házakat vagy pajtákat*, ami a később beinduló folyamatokat figyelembe véve alapvető hibának bizonyult.

Az első kitelepülők a hajdúböszörményi elszegényedett cigány valamint nem cigány lakónépesség köréből vegyesen kerültek ki. A városvezetés a későbbiekben felismerte, hogy a kitelepülési folyamat problémákat okoz, hiszen infrastrukturális hátterét tekintve a városnak ez a része nem tekinthető lakóövezetnek, jó részét tekintve egyáltalán lakhatásra alkalmas területnek. Miután a káros folyamatok teljesen nyilvánvalóvá váltak, hatályon kívül helyezték a kitelepülést támogató rendeletet, ami erősen vissza is vetette a kivándorlást.

Bodaszőlőn a belvárosból kitelepített cigányok (Petőfi utca, Bethlen utcasarok) jelentek meg először a belváros rekonstrukciója kapcsán fentebb már említett intézkedések hatására. Ezután egy második hullámban már Debrecenből, Hajdúhadházzal és Ózdról érkeztek ide a jelentős részben cigány származású lakosok. Nagyon olcsón lehetett a településrészen ingatlanhoz jutni, így első körben azok költöztek ki, akik valamilyen okból kifolyólag (pl. válás) el kellett, hogy hagyják korábbi lakhelyüket.

A későbbiekben egyre több cigány került ki elsősorban a Lorántffy-kertbe, mivel „bagóért vették meg a telkeket, amelyeken legtöbbször nem is volt lakóingatlan, csak pajták és sufnik”. Ezzel párhuzamosan a körülöttük lévő területeket is lefoglalták és lefoglalják ma is. A betelepültek között területi elkülönülés nincs, az azonban az interjúzásba bevontak széles körének egybehangzó véleménye alapján egyértelműen kijelenthető, hogy *összességében sokkal több probléma van velük, mint a Déli-Lucernásban élőkkel*, s hogy a távolabbról érkező „hadházi és a dorogi cigányokkal sokkal több baj van, a böszörményiek kezelhetőek”.

Az újabb betelepülési hullám az ezredforduló tájékán kezdődött, amikor már az ország távolabbi területeiről (Kazincbarcika, Ózd), valamint nagyobb létszámban Hajdúhadházzal és Debrecenből is érkeztek cigány családok. Az alapvető okok (felsorolásszerűen) a következők voltak: az „uzsorázás” csapdájába kerülés, az erkölcsi és büntetőjogi ellehetetlenedés, a munkahelyek megszűnése, illetve az eladósodás – egyszóval az érintettek nem láttak lehetőséget a megélhetésre az eredeti lakókörnyezetükben.

Túl magas igényeik eleve nem voltak, és mivel „a villany be volt vezetve és a legalapvetőbb lakhatási feltételek adottak voltak”, így letelepültek itt. Bodaszőlőre – amely földrajzi pozíciója alapján akár a debreceni agglomeráció prosperáló alvótelepülése lehetne – tehát végeredményben elsősorban a Debrecenből valamilyen okból kiköltöző cigányok települtek be legnagyobb arányban. Ez a vizsgált időszakban körülbelül *200–350 főt érintett családos-tul-gyermekestül*. A Nagy-Bocskai szőlőskertbe még többen költöztek be, és a nyilvántartási

bizonytalanságok miatt eléggé nehezen becsülhető meg a létszámuk. Pontosan megmondani gyakorlatilag lehetetlen, mert nem lakásként vannak nyilvántartva a pajták és egyéb gazdasági épületek, ahová beköltöztek. A bejelentkezések alapján 200–300 emberről van szó, de a valószínűségben ennél lényegesen nagyobb létszámról beszélhetünk.

A már említett lakásvásárlási támogatás után hosszabb távon súlyos következményekkel járt, hogy bevezették az áramot erre a külterületi részre, mert ezt követően erőteljesebb vándorlás indult meg a szőlőskertek irányába. *Az önkormányzat 2000–2001-től kezdve küszködik tartósan ezzel a problémával*, s még ma is tartana a kontrollálhatatlan betelepülés, ha nem „kaptak volna észbe”. A konkrét konfliktuskezelés attól kezdve indult meg, amikor az ellentét éleződni kezdett a kint élő magyar lakosság és a betelepülők között.

A betelepülés az önkormányzat minden célzott fellépése ellenére 2002-ben érte el csúcspontját. Az okokat azonban a város határain kívül kell keresni: „zömében ekkor került ide a *debreceni cigánytelepek felszámolásával* korábbi lakhelyét elhagyó népesség, mert annak ellenére, hogy nagyvárosi környezetből költöztek ide, az igényeik nagyon alacsonyak voltak, egy pajta is megtette nekik”. Az önkormányzati tisztviselők véleménye szerint most is van utánpótlás Debrecenből és egyéb településekről, és leginkább az iskoláskorú gyermekek létszámán keresztül tudják számon tartani és figyelemmel kísérni a bevándorlást. Ez az utóbbi években is szinte folyamatos (lásd fentebb), azonban a 2002-es csúcshoz képest összességében kevésbé intenzív. Elsősorban a szőlőskertek vonzóak, azonban nem a teljes területet lakják be, hanem csak azokat a dűlőket, ahol van elektromos áram.

A mára kialakult helyzetnek számos megközelítése létezik, egyik interjúalanyunk például kiemelte a közigazgatás tehetetlenségét: „Többször is voltak előterjesztések az önkormányzatnál a mára kialakult, hosszú távon tarthatatlan helyzet felszámolására. Alapvető problémaként jelentkezett, hogy az illetékes hatóságok között érdemi együttműködésről nem beszélhetünk. Mindenki elmondta a véleményét az ügyről, azonban amikor már konkrét javaslatot kellett volna megfogalmazni, mindenki a másikra mutogatott.” Mindezek alapján nagyon lényeges eleme a konfliktuskezelésnek, hogy egy olyan személynek kell azt összefogni, aki látja a hivatal egészének a működését, valamint a hatóságokkal is valamilyen módon kapcsolatban áll. Erre legalkalmasabbnak a jegyzőt látták a megkérdezettek és maga az önkormányzat is, ezért a polgármester ösztökélésére a jegyző ezt a területet összefogva határozott lépéseket tesz az ügyben azóta is. Tevékenysége folytán intenzív kapcsolatban áll egyrészt az illetékes önkormányzati osztályokkal (különösen az okmányiroda lakhatási osztályával), másrészt az építési hatóság irányában erősítette meg azokat.

Az okmányiroda hetente jeleneti a szociális osztálynak a betelepülőket, a gyámhatóság pedig helyszíni szemle során ellenőrzi a lakhatási körülményeket. A fentieket kiegészítve az egyes osztályok között létezik egy formális és egy nagyon élénk informális információáramlás. Mindezek eredményeként mára elérték, hogy „aki kalandorságból érkezik ide”, és érzékeli, hogy kiemelten foglalkoznak vele a végrehajtó szervek, az inkább tovább áll. A korábban Hajdúhadház részét képező Bocskaikert példáját követték, ahol a „lumpen elemek” jelenléte a településen a mai napig elenyésző számú. Ott a település illetékes emberei ellenőrzik, hogy mennyire alkalmas a környezetbe való beilleszkedésre az a mélyszegénységben élő család vagy személy, aki le kíván telepedni a településen. Noha erőszakkal nem diszkriminálnak és senki ellen nem lépnek fel, mégis kiszűrhetővé válnak azok, akik valamilyen okból nem szívesen tartják a kapcsolatot a hatóságokkal, ezért inkább a távozást választják.

A Hajdúböszörményben 2003-ban beinduló esélyteremtő programban hivatalosan is felvázolták a Bocskaikertben már a gyakorlatban is alkalmazott konkrét megoldási javaslatot, azonban akkor csak részsikereket értek el – viszont „mára mindenki megértette, hogy szükség van erre”. Mostanra stabilizálódott a helyzet. *Ha nő is a betelepülő családok száma, csak azok maradnak itt tartósabban, akikben megvan a minimális szándék a beilleszkedésre. Sokan továbbra is problémának érzik viszont a már a szőlőskertekben élő cigány lakosság „negatív mentalitását”, ami kedvezőtlen hatással van az újonnan érkezett, integrálódni próbáló családok helyzetére-viselkedésére is.*

A terménylopás, a rongálás szinte mindennapos ezeken a külterületi lakott részekén és környékükön – „szamuráj kardtól kezdve itt játszott már minden”. Ennek eredményeképpen *a helyi ingatlanok drasztikusan leértékelődtek, ma már ingyenesen ajánlják fel a tulajdonosok az önkormányzat számára* (kb. 2–3 éve tendenciaszerű ez). Forgalmi értékük gyakorlatilag nincs. „Valamikor nagy forgalma volt ezeknek a zártkerteknek. Amikor a vételár először 10 000 forint körülire csökkent, akkor lettek figyelmesek a problémára az ingatlangazdálkodás szempontjából.”

A „spontán” beköltözési folyamatot erősítették fel szervezett keretek megteremtésével azok az ingatlanirodák, amelyek ráálltak a szőlőskerti ingatlanok kiközvetítésére (a vizsgálat idején is történt ilyen jellegű ingatlankeresés a Nagy-Bocskai szőlőskertben). A *kiajánlásra kerülő ingatlanok célcsoportja egyértelműen a cigány származású vagy alacsony státuszú lakosság. Vannak olyan helyi lakosok is, akiknek több ingatlanja van a külterületeken, és ezeket „szívességi lakáshasználat” címén elsősorban cigányoknak adják ki albérletbe, így adózni sem kell. Tehát magyar származású személyeké a tulajdonjog, egyes embereknek tízes nagyság-*

rendben vannak gazdasági épületeik. „Az albérleti díjakat minden esetben behajtják”, „a cigány embereket könnyű megijeszteni”. A gyermekekkel tartják őket sakkban, mivel ha egy 2x3 m-es alapterületű sufnyiban találja meg őket az illetékes hatóság, akkor elviszik a gyermekeket. Az önkormányzat próbálta felvenni a kapcsolatot ez ügyben az ingatlanirodákkal, azonban a tárgyalásoknak egyelőre nincs eredménye.

Többen megemlítették, hogy a helyi cigányok közül a rendszerváltozás előtt sokan dolgoztak, akik megpróbáltak beilleszkedni a többségi társadalomba. Ezekkel az emberekkel nyilván sokkal könnyebben lehet boldogulni most is. Meglátásuk szerint „a helyi” cigányság sokkal könnyebben és hatékonyabban kezelhető, mint a szőlőskertekben élők, az újonnan beköltözők”.

4.2.3.2. Konfliktus és elkülönülés

A halmozottan hátrányos helyzetben lévők és/vagy cigányok között az alapján, hogy betelepültek vagy „őshonosak”, elsősorban csak elkülönülésről beszélhetünk, konfliktusról nem, illetve ha mégis van, akkor nem ez a tényező határozza meg a viszonyok jellegét. Napi szinten nem ez okoz gondot, sokkal inkább *az uzsora intézménye miatt kerülnek felszínre a legjelentősebb ellentétek* – „nem a honnan jöttem kérdése ez, hanem anyagi indokoltsági”. *Mindez tehát elsősorban a pénzről szól, és nem a kulturális, szociális, vagy mentalitásbeli különbségekről. Az „uzsoráztatást” a korábban említett példákkal ellentétben nem magyar nemzetiségű emberek művelik, hanem a város belterületén élő cigány lakosságból kerülnek ki a hitelezők, akik a 200-asból és a 300-asból járnak ki a szőlőskertekbe uzsorakölcsönöket adni. Ez ma a legnagyobb konfliktusforrás a helyi cigány társadalmon belül. A szegregátumokon területén viszont egyáltalán nem jellemző a társadalmi elkülönülés (és a térbeli is csak nagyon ritkán – lásd később).*

A 200-as és a 300-as viszonya igen sajátos. *A 300-asban az oláh cigányok élnek, akik eredendően Szeged környékéről származnak, míg a 200-as körzetben a romungro cigányok telepedtek le, akik sokkal könnyebben illeszkedtek be a helyi társadalomba.* Korábban a mainál élesebb volt a 200-as és a 300-as szegregátum cigányai közötti elkülönülés, fokozottabb, mint a magyarok és a cigány etnikumhoz tartozók között a településen belül. Az utóbbi időben a megkérdezettek szerint ugyanakkor pozitív folyamat kezdődött – „haverkodnak egymással”. Egy-két éve oldódott a helyzet, azóta átjárnak egymáshoz. Minél sűrűbben találkoznak, annál inkább közelebb kerülnek egymáshoz nézeteikben is.

Összefoglalva elmondható tehát, hogy az Integrált Városfejlesztési Stratégiában a megadott kritériumok alapján lehatárolt szegregátumokon belül nem jellemző az elkülönülés, inkább egy-egy család vagy korábbi nemzetség által lakott utca, esetleg utca-rész különíthető el, ez alapján beszélhetünk kisebb csoportosulásokról (pl. Balogh-ék a Bólyai utcát, Púposék a Liszt F. utcát uralják). „Úgy tűnik kívülről, hogy akár a konfliktusok, akár az elkülönülés családi alapon jönnek létre.”

4.2.3.3. A hátrányos helyzetű és/vagy cigány családok életkörülményei

A lakóingatlanok komfortfokozatában meglévő, a korábbiakban a városi és külterületi szegregátumok között felvázolt óriási különbségek ellenére a belterületi településrészekben is áldatlan állapotok uralkodnak. „A Déli-Lucernásban, olyan életkörülmények vannak, ami döbbenetes.” A legkomolyabb higiéniai problémák az önkormányzati tulajdonú sorházakban vannak. Ezek közül az önkormányzat 1998–2000 táján két házat a Bíró Lajos és a Mészáros Lajos utcán az ott lakó cigányoknak ajándékozott, a többi mind a mai napig önkormányzati tulajdonban van. Amikor magkapták a lakásokat, akkor szembesültek az ingatlanokkal járó problémákkal, amelyekkel a mai napig sem tudtak megbirkózni (az önkormányzat közben egy épületet le is bontott). Jelenleg 22 önkormányzati tulajdonú lakás van ott. Az, hogy ki vagy kik laknak benne, gyakorlatilag követhetetlen, és ennek az lett az eredménye, hogy a Mészáros Lajos utcán még egy szegregátum alakult ki.

A sorházakba még a vezetékes ivóvíz sincs bekötve, nincs fürdőszoba és vécé sem.. Általában hat család lakik egy udvarban. A helyi állapotokról meglehetősen szélsőségesek a vélemények: „Az egyik helyről átköltöznek a másikba, hiába telepíti ki őket az önkormányzat.” „Szeretnek így élni”. „Nem lehet felszámolni ezeket a helyeket, nem lehet lebombázni és újat építeni nekik, nem is igazán igénylik”.

A 200-asban három sorház jellegű önkormányzati ingatlan található, ezek három-három lakásosak, komfort nélküliek. Általában 34 m²-esek és egyszobások, a vezetékes víz csak néhány éve lett bevezetve az udvarra. Most vannak napirenden olyan tervek, hogy az önkormányzat bevezeti a vizet a lakásokba. A lakóingatlanok és a környékük komfortfokozata és a higiéniai körülmények nagyon alacsonyak, még a rendszeres önkormányzati ellenőrzések ellenére is – főképpen a jelenleg is önkormányzati tulajdonú sorházakban.

„A legsúlyosabb probléma a mellékhelyiségek használatával kapcsolatban merül fel. Ez egy nagyon komoly gond, hiszen a széklet és vizelet közvetlen lakókörnyezetbe ürítése komoly fertőzésforrás”. Az önkormányzat csatorna- és latrinatisztítással, ezek folyamatos ellen-

őrzésével, az itt élők higiéniai felvilágosításával próbálja rendezni ezeket a „balkáni” állapotokat, egyelőre kevés sikerrel. A lakosság 95 százaléka egyébként saját tulajdonú ingatlanban lakik ezen a részen. Ezeknek a lakásoknak a nagy része komfortos, be van vezetve a víz, fűdűszoba és villany is van. A fűtés is megoldott, leggyakrabban vegyes tüzelés formájában. Nem sok helyen érhető el a vezetékes gáz, de ahol van, ott általában rákötnek.

A saját tulajdonú ingatlanokban „az átlagos cigány családokat jellemző körülmények” tapasztalhatók. Az általános higiéniai viszonyok mindkét szegregátumban a sorházak esetében a legkritikusabbak, gyakorlatilag minősíthetetlenek. „Az minden emberi képzeletet felülmúl. Arról nem lehet beszélni, azt látni kell”. „Az az udvar mindenkié, innentől kezdve senkié. WC nincs, az udvaron végzi el a dolgát apraja-nagyja”. „Borzasztóak a körülmények, víz van az udvaron, de azzal is problémák vannak mindig”. A saját tulajdonú ingatlanok egyébként legnagyobb arányban a 200-asban vannak jelen, az itt élők 90 százaléka a saját ingatlanjában él.

A szőlőskertekben még rosszabb a helyzet, mint a Déli-Lucernásban. Itt ugyanis a lakóingatlanok száma nagyon alacsony, sokan *pajtákban, sufnikban* élnek. „Az is felmerült kint Bodaszőlőn és a Nagy-Bocskában, hogy *kivonják a közműveket*, hogy ezzel megakadályozzák a további betelepülést”. Ez azonban drasztikusan csökkentené az egyébként is alacsony higiéniai feltételeket, és egyáltalán nem garantált, hogy elérné a várt eredményt.

Külön nehezíti a problémát, hogy az *orvosi ellátás mikéntje is komoly problémákat vet fel*, mivel nincs pontos házszám sem, amely lakcímként szerepelhetne. A fertőzések nem állnak meg a szegregátumok határainál, hiszen az ott élők bejárnak Hajdúböszörménybe, a gyermekek számára pedig eleve kötelező, hogy közösségbe járjanak. „Szinte uralhatatlanok a körülmények, mindent lepusztítanak maguk körül. A *lopás, betörés, fosztogatás mindennapos*. Döbbenetesen alacsony a higiéniai igényük. A saját tulajdonú ingatlanban sem gondozzák a kertet, nincs rá igényük.” Próbálnak megoldást találni a problémára önkormányzati szinten, de az érintettek „csak a mában gondolkodnak” – az interjúalany véleménye szerint ez egyébként minden szegregátumra igaz.

A gyermekek iskolalátogatását vizsgálva elmondható, hogy a cigány gyermekek a város több iskolája között oszlanak meg, ami részben célzott törekvések eredménye – „az önkormányzat szétszórta őket”. Ez a helyi lakosok többségének nem tetszik, mivel „terrorizálják iskolatársaikat”. „Öt-hat cigánygyerek már túl sok egy osztályban, egyrésről nem tudnak integrálódni, másrésről gyakorlatilag ellehetetlenítik a szakmai munkát”.

Az iskolalátogatottság a folyamatos ellenőrzéseknek köszönhetően relatíve jónak mondható. Az iskolába járás terén csak az alsó tagozatban lehet nagyobb eredményeket

elérni, a befejezetlen nyolc általános aránya nagyon magas, de ebben az esetben is javuló tendenciáról lehet beszámolni. A Déli-Lucernásban egyre több a nyolcadikos balagás is. Próbálnak programokat indítani a felnőtt cigány lakosság körében az iskola befejezésére, de nagyon nehéz motiválni őket. Az iskolai teljesítményük meglehetősen alacsony, de szociális, lakhatási, mentális körülményeik ismeretében ez nem meglepő. „Egy olyan cigány származású gyermek, aki négy-öt testvérével alszik egy ágyban, nincs író asztala sem, nem tud beintegrálódni egy osztályközösségbe és tanmenetbe, amely alapvető életkörülményekre építkezik”.

A 200-asban, ahol az alkalmi vagy állandó munkavállalás a legelterjedtebb, természetszerűleg a legmagasabb az iskolalátogatottság is, itt van relatíve a legkevesebb gond. Az iskolalátogatás gyakorlatilag megfelel a városi átlagnak, mindössze egy-két családdal van komolyabb gond, amelyeknél a gyermekek iskolalátogatása is problémásabb, de a családsegítőnek ezt azonnal jelentik. Az ellenőrzések hatására általában rövid időn belül megoldódik a probléma. Évi több mint 160 órás hiányzások is előfordulnak, de ez nem mondható általános jelenségnek. A magyar családokhoz hasonlóan a nagy többség rendszeren járattja az iskolába a gyerekeket. Az alsó tagozatban a legjobb a helyzet, mivel külön busz van, ami beviszi őket az iskolába. „Fegyelmezettek, minden reggel az anyukák kiviszik a buszhoz a gyerekeket. A felső tagozatban is sokan stabilan járnak, az idén is elég sokan elballagtak”.

Továbbtanulás céljából a helyi szakiskolák jöhetnek leginkább számításba, azokat látogatják valamely szakma elsajátítása érdekében. Ennél tovább általában nem jutnak, bár a gimnáziumban is vannak néhányan, de számuk elenyésző. Érdekes és napi aktualitással bír a Hajdúdorogon működő iskola tevékenysége, ahol a *felnőttképzés folyik*. A vizsgálat idején négy cigány asszony járt át. Elmondható, hogy aki belevág, az általában be is fejezi az iskolát. A végzés utáni elhelyezkedés azonban kérdéses, de általában munka mellett vállalják a tanulást. Ez azonban csak a cigányság egy nagyon szűk rétegére jellemző magatartás. Ők zömében a 200-asból kerülnek ki és *alapvető céljuk, hogy „kitörjenek ebből a közegből”*. A média hatása – a sokszor hangoztatott „élethosszig tanulás” – ebben a rétegben eléri a cigányságot is. Komolyan veszik a tanulást (még egy minimális összeget is hajlandóak áldozni rá ebben a konkrét hajdúdorogi esetben). „Akik lemorzsolódnak, azokat sajnos ez a dolog nem érinti meg, azoknak hiába beszél az ember”.

A 300-asban sokkal rosszabb a helyzet, az asszonyok körében kifejezetten magas a befejezetlen alsó tagozattal rendelkezők aránya. Márpedig *„az asszonyok iskolázottsága kulcskérdés ebben a történetben”*, nagyon sok múlik rajtuk. Négynél is kevesebb osztállyal viszont nincs semmilyen esélyük, „azokkal nem lehet mit kezdeni.” Ezek az asszonyok anal-

fabéták, sem írni, sem olvasni nem tudnak. Az iskoláztatási problémák felszámolását már csak ezért is az asszonyokkal lehetne elkezdni, ráadásul „az igaz, hogy a nagy dolgokban a férfiak döntenek, de *a mindennapos dolgokat az asszonyokkal kell megvívni*”.

Bő fél évtizede kezdték el a *deszegregációs programot* a városrészben, így mindenki bejut az óvodába. Jelenleg csak egyetlen egy gyermek nem jár az oviba, ami jelentős eredménynek tekinthető. A pedagógusok ugyanakkor nagyon komoly problémákat érzékelnek a hároméves korosztálynál, mint például a leggyakrabban előforduló megkésett beszédfejlődés. Ez a hendikep végül a *kisegítő iskolát* jelenti ezeknek a gyerekeknek, amennyiben nem sikerül logopédus segítségével megoldani a dolgot.

Erről a területről egyébként is nagyon sok gyermek jár kisegítő iskolába, aminek több oka is van. Egyrészt a *fejlődési rendellenességek is gyakoribbak* – „Gyakori az unokatestvérek közötti kapcsolatok, ez tény és nem kritika”. A terhesség idején sem figyelnek magukra, „a régi cigányasszonyoknál elképzelhetetlen lett volna, hogy kocsmában vagy itt ott szoptasson, alkoholt fogyasszon a terhesség alatt, vagy dohányozzon”. „A civilizáció olyan változásokat hozott az életükbe, amivel vélhetően nem tudnak mihez kezdeni.” Ez persze nem jellemző mindenkire. A másik megfigyelhető tendencia, hogy a *lányok már igen fiatalon megszülik első gyermeküket*. Mire a tizennegyedik életévüket betöltik, rendszerint már terhesek, vagy túl is vannak egy szülésen. Pozitívum viszont, hogy a fentiek ellenére erről a környékről (300-as) is egyre több a nyolcadikos ballagás. „Ketten mentek a Veres Ferencbe. Ez nem nagy szám, de legalább van, mert eddig egy sem volt.”

A *családfenntartók munkavállalását, jövedelmi viszonyait elemezve megállapítható*, hogy nagyon ritka esetben járnak el rendszeresen dolgozni, legtöbbször a közfoglalkoztatási programokban vesznek részt, de itt is *jellemzően a nők* járnak munkába. „Értelmes, társadalmilag is elismert munkát” szinte egyáltalán nem végeznek a szegregátumokban élők. A legkedvezőbb foglalkoztatási helyzet a szegregátumok közül a Déli-Lucernásban van. A családfenntartók munkavállalását elsősorban az *alkalmi munka* jellemzi, az ott élőknek mintegy 60%-ára igaz ez. A rendszeresen dolgozó, állandó munkahellyel rendelkezők aránya alacsony, ennek elsősorban az az oka, hogy *nincs állandó munkalehetőség*. „A Láva Kft.-nél vannak mintegy negyvenen, más helyre is járnak, de az minimális. A *felénél több, aki csak szociális segélyből él és semmilyen munkát nem vállal*.” Ami a tartós munkavállalást illeti, kb. négy-öt ember dolgozik állandó jelleggel, de ők is általában közfoglalkoztatásban vesznek részt tartósan. A férfiak egy része még ide sem kapcsolható be, mert GYES-en vannak és a nők jönnek dolgozni. Ez elsősorban a 300-asra jellemző, a 200-asban ez a jelenség kevésbé figyelhető meg.

A munkavállalás és az iskoláztatás szorosan összefügg, ugyanis tapasztalati tény, hogy ahol senki nem jár el dolgozni, és mindenki otthon van, onnan az iskoláskorúak sem járnak el iskolába. A gyermekvédelmi hatóságnak kell kimenni hozzájuk, hogy a gyermekek iskolához és tanuláshoz való jogát érvényesítsék. „Mennek ezek után a gyermekek után, a városi gyermekjóléti szolgálat is besegít”. „Az ilyen gyermek ordít, visít, alig tudjuk bevinni az iskolába őket.”

Az iskolából azonnal kimennek, ha nincs meg a gyermek, volt olyan család, akinél a tanév utolsó harmadában 17-szer voltak kint. Így előzhető meg a gyermek teljes leszakadása. A felső tagozat látogatottsága elég problémás. „Azért nagyon fontos a nyolc általános befejeztetése, mert ha nincs meg a nyolc osztálya, akkor nincs tovább, minden esély elszállt.” A korábbi viszonyokhoz képest jelentős javulás tapasztalható. Persze a problémák megvannak most is – „ha a hasam eddig ér, akkor már nem kell, hogy iskolába járjak...”.

4.2.3.4. Felzárkózás vagy leszakadás?

Ennek a kérdéskörnek a kapcsán tértek leginkább el az interjú alanyok válaszai. Míg a korábban érintett témákban szinte teljesen összecsengő véleményeket fogalmaztak meg, ebben az esetben élesen elkülönültek a vélemények. Megfigyelhető, hogy azok a megkérdezett interjúalanyok, akik közvetlenül részt vettek, illetve részt vesznek a cigány lakossággal kapcsolatosan felmerülő mindennapi problémák megoldásában, sokkal nagyobb empátiát mutatnak irántuk. Jellemzően a megoldási alternatívákat is sokrétűen igyekeztek megfogalmazni, egyikőjük sem nyilatkozott úgy (ellentétben jónéhány más interjú alannal), hogy lehetetlen a felzárkóztatásuk és semmilyen megoldás nem kínálkozik.

Akik nem adnak reális esélyt a tényleges felzárkóztatásra, azok a cigány lakosság mentalitásában látják az integráció legfőbb gátját. „A legfőbb akadály a mentalitásuk, a viselkedéskultúrájukkal van gond. Sok pénz és tizede ennyi cigány mellett lehetne felzárkóztatni őket, a szociális ellátórendszer drasztikus átalakítása mellett. Átgondolt családtervezés gyakorlatban történő megvalósítására lenne szükség, „a gyereket a gyerekért vállalják”, ehelyett „ahol öt jól lakik hat se hal éhen” elv lép életbe”. Arra a kérdésre, hogy „Miben látja a romaintegráció legfőbb akadályát, ill. hogyan lehetne Ön szerint sikeresen integrálni? Van-e erre Ön szerint lehetőség? – a következő válaszokat kaptuk: „Nem lehet. Nem akarnak asszimilálódni.” „A 99 százalékuk nem is akar alkalmazkodni.” „Olyan embereken próbálunk segíteni, akik nagyon jól érzik magukat úgy, ahogy vannak”.

Ezzel párhuzamosan lényeges problémaként fogalmazódott meg a cigányság integrációja kapcsán, hogy „a politika is eszközként használja fel őket, amikor pedig már nincs szüksége rájuk, akkor elengedi a kezüket”. „A hatóságokkal szemben is jobban visszaélnék a jogaikkal, mint korábban (a rendszerváltozás előtti időszakhoz képest teljesen kezelhetetlenné váltak). Ettől függetlenül a közbiztonság alapvetően jó a Déli-Lucernásban mert a rendőrök ismerik a helyi romákat (tudják, kit kell keresni), és nagyvonalakban kezelni is tudják a problémákat”. *A szőlőskerti cigány lakosság már sokkal problémásabb, mert nem ismerik őket a rendőrök. Nem tudják kézben tartani őket, így szinte kezelhetetlen a probléma.*

Sokkal árnyaltabban, több megoldási alternatívát felvázolva nyilatkoztak a problémákról azok, akik közvetlenül foglalkoznak a cigánysággal kapcsolatos kérdésekkel Hajdúböszörményben. „Szeretnénk rajtuk segíteni, de azt várjuk el tőlük, ami a nagy átlagnál elfogadott. Nem ezt a mintát látják otthon, nem hozzák magukkal a számunkra alapvetőnek tekintett igényeket. A mintakövetés az igények szintjén jellemző”. „Azt csinálja, amit otthon lát.” „Az ő kultúrájukat, temperamentumukat, a mentalitásukat közelíteni kellene az átlagos életkörülményekhez”. „De az is lehet, hogy nem is akarnak olyanok, lenni mint mi”. „Alapvető probléma, hogy *nem fogalmazódik meg ezzel a népességgel szemben egy minimális elvárás, sem a társadalom, sem az illetékes hivatalok részéről. Olyan elvárás, normarendszer, aminek a betartására nagy gondot fordítanak, és konzekvensen követnék ezt. Számos esetben a roma lakosság a helyi illetékességű hivatalok osztályait és munkatársait kijátssza egymás háta mögött.* „Vannak ellenkező példák is, akik asszimilálódni akarnak. Ők általában azok közül kerülnek ki, akiknek saját házuk is van”.

Azt is többen megfogalmazták, hogy az integrációban nagyon sokat segíthet az oktatás. „Pozitív dolog, hogy 18 éves korig iskolába kell járni.” Így valamelyest kiszakadnak a közegükből és kontrolálhatóak. „Az a jó, ha a gyermek minél hamarabb kikerül a családi közegből. Már az óvoda is nagyon fontos, mert más ingerek is érik, mint otthon. Ha kicsi kortól fogva szakemberek segítenek egy egészen másfajta modellt mutatni, az egy kiút lehet.” „Az érettségi csak álom, ha el is érik ezt a szintet, már nem vállalják fel a roma származásukat.”

„A másik lehetőség, amin keresztül szocializálhatóak lennének, ha értelmes munkát” sikerülne nekik találni. Ösztönözni kellene őket, hogy értékesebb tagjai legyenek a társadalomnak. A kommunális munka nem megoldás, mert annak a társadalmi presztízse rendkívül alacsony. Hatvan percből elvileg 10 perc a pihenés és 50 perc a munka, ők ezt gyakran fordítva csinálják.” Elsődleges lenne, hogy munkához juttassák őket és tartósan ott is tartsák ezeket az embereket. Ez egy pozitív folyamatot indít el a családban az egészen kisgyermekkortól. Megfigyelhető, hogy *„azok a cigány családok tudtak és tudnak ma is leginkább asz-*

szimilálódni és a minimális elvárásoknak eleget tenni”, akik valamilyen formában dolgozni járnak. Náluk egy nagyon pozitív, és a cigány népesség egészéhez viszonyítva nagyobb léptékű felzárkózás figyelhető meg és általában ez tartós is marad.

Szinte kivétel nélkül mindenki kiemelte, hogy a sokat hangoztatott közmunka nem a legüdvözítőbb megoldás, hiszen amellet, hogy ennek „a társadalmi presztízse alacsony, egymás társaságában töltik az egész napot”. „Sokkal jobb lenne, ha csak egy-két cigány kerülne be egy közmunka brigádba, jobban lehetne fegyelmezni és szocializálni őket”. „Mert aki egy munkahelyen szocializálódott, azt sokkal könnyebb integrálni.”

Ez után következik az érdekvérvényesítés. „De az a munka, amit az út mentén végeznek (árokásás stb.) az nem szocializál”. A munkahely az érdekvérvényesítés egyik fontos terepe. Nagyon fontos lenne az utcai szociális szolgálat is. Folyamatos felügyelet kellene, folyamatos segítségnyújtással. *A hivatalok nagyon le vannak terhelve, más pedig nem áll szóba velük, pedig nagyon nagy szükség lenne rá, hogy ne csak egymással kommunikáljanak.*”

A vélemények szerint a harmadik dolog, ami előre vihetné a társadalmi integrációt, egy *meghatározó személyiség* lehetne *a közösségből*, például a *vajda*. „Persze akár több személy is lehetne, nem csak egy. Ők tudnának a saját érdekükben tenni, az ő szavuk döntő lenne. Mert hiába van *Cigány Kisebbségi Önkormányzat*, nem működik úgy, hogy betöltse azt a szerepkört, amire hivatott. Elég gyakori a személycsere, az ő hozzáállásuk sem megfelelő, nem jutnak előre. Egymás között is állandó vita és feszültség van. Az elnök személyisége is meghatározó lehetne.” Amíg ez nincs meg addig nagyon nehéz segíteni rajtuk érdemben. Sok témában próbáltak az önkormányzat illetékesei összeülni velük, azonban vagy el sem jöttek, vagy kevesen voltak, vagy végig sem hallgatták az illetékes hatóságok véleményét – Elnök úr megsértődött és otthagytott bennünket. Így nehéz segíteni.” Általános vélemény volt a politikai képviselőikről, hogy általában csak egy-egy ügyet képviselnek tűzön-vízen keresztül, de a problémákat globálisan nem látják át.

Önkormányzati segítséggel próbáltak 2002–2003-ban egy roma közösségi házát létrehozni. Az önkormányzat felajánlotta az ingatlant, de nem nyert a pályázat, pedig sokak szerint leginkább *a kultúrájukon keresztül lehetne őket közelebb hozni egymáshoz és a többségi társadalomhoz*, illetve ez egy kitörési pont lehet. Korábban például a Duna televízió készített felvételt a helyi táncokról. Jól látszott, hogyan vonják be az idősebbek a fiatalabbakat, gyerekeket a táncba.

„A zenéjük gyönyörű, kár lenne, ha elveszne. Sajnos ezek a zenei hagyományok lesznek, amelyek leghamarabb kivesznek, mert rájuk rakódnak ezek a műzenei dolgok. Egyelőre nem fogadják el ezt, nem kell nekik sem Bódi Guszti, sem a többi „modern” cigányzene.

Elutasítják, azt mondják, hogy erre nem lehet táncolni.” *A zene és a tánc kiugrási lehetőség lenne, összekovácsolná őket.* Nagyban segítené a helyi társadalom negatív diszkriminációjának csökkentését, könnyebben lehetne szocializálni őket. Jó példa erre az egyik pedagógusnapon előadott cigány tánc, ami nagyon nagy áttörés volt. Jól látszott, hogy van olyan tevékenység, amiben fegyelmezetten képesek közreműködni.

„Az oktatásnál is arra kellene építeni, amiket ők tudnak, és azt kellene dinamizálni bennük. Erre azonban sajnos nagyon kicsi az esély, kevés a lehetőség. Közülük nem vállalja fel senki ennek a hagyománynak az ápolását. Márpedig a „külső” segítség csak annyiban tud kimerülni, hogy megteremti a lehetőségeket, feltételeket. A táncot, a zenét nem tudja megtanítani más, sőt, a fegyelmezést sem tudják átvállalni.” „Nem tudjuk őket sorba állítani, nem tudjuk, hogy kell ezt csinálni. Ezt csak ők tudják...”

„Nagyon fontos lenne egy jól működő egyesület, mert annak nagy nevelő hatása lehetne amellet, hogy igazi közösségépítő hatással bír.” Ez utóbbi tevékenysége azonban az urbanizálódásnak „köszönhetően” erősen leépült. „Sőt a *kulturális egyesületben* nem csak cigányoknak kellene részt venni. Ez a hajó azonban már elment. Korábban volt ilyen vegyes egyesület, de látták, hogy mire mentek el a pénzek, így az értelmiségi magyarok sem csatlakoznak hozzá.” „Volt erre kezdeményezés, de az csak akkor lenne jó, ha annak nem csak cigány tagjai lennének, de ezt itt csak Teréz anya vállalná fel.”

A megkérdezettek véleménye alapján a helyi cigány közösségek felől semmilyen kezdeményező készség nincs, leszámítva a CKÖ-t – „csak ott meg nem biztos, hogy arra menne el a pénz, amire kéne”. „Az a baj, hogy a tekintély is meglenne a CKÖ-ben, de az egyéni érdekek felülírják ezt. Már nem úgy működik, mint korábban.” „A személycserére a törvény nem ad lehetőséget. Akinek több rokona van az bejutott”. Jelenleg három cigány kulturális egyesület is működik Hajdúböszörményben, de csak „névleg vannak meg”.

A kisebbségi napot ezzel együtt minden évben megrendezik. Ez a helyi önkormányzat szervezésében megvalósuló program a tapasztalatok alapján megmozgatta a gyerekeket, és az előítéleteket is segített leépíteni. A vélemények alapján ennek a talaján lehetne elindulni a sikeres integráció felé. „Ne csak azt lássák, amikor a Hajdúhéten össze-vissza kóborolnak, lássák azt is, hogy képesek egy műsorral kiállni. Meg voltak hívva a szülők, de nagyon kevesen jöttek el, mert az utca nem jöhetett. Ennyiben nekik is alkalmazkodni kellett volna, azonban ez már nem ment.”

Nagyon jó dolog volt a *cigány akadémia életre hívása*, amit a 300-asban kezdtek el. Ez nem járt semmilyen pénzbeli juttatással, csak kaptak egy oklevelet, hogy elvégezték a cigányakadémiát. „Helyi cigányok szervezték meg ezt, az akkori vajda vezetésével.

Annyira sikeres volt a kezdeményezés, hogy ki kellett terjeszteni a 200-asra is. Ezek az alkalmak nagyon sokat segítettek ezeknek az embereknek.” „Egy utcai szociális munkásnak, vagy egy egyéni családgondozónak erre lenne lehetősége és ideje most is...”

Több kérdés kapcsán is elhangzott, hogy a cigány családokban *az alapvető problémák felszámolásában a nők lehetnének kulcsszereplők a gyermeknevelés miatt*, míg a foglalkoztatással és a munkavégzéssel kapcsolatos kérdésekben a férfiak a dominánsak. „A motivációban rejlik a megoldás. Indult a családsegítő központban egy képzési program, kifejezetten romáknak. A 4 óra munka 4 óra oktatás motiváló volt, főleg, hogy fizetést is kaptak érte. Ugyan folyamatos felügyeletet igényeltek (szem előtt kellett tartani őket), *a pénz alapvetően motiválta őket.*”

„Ez egy nagyon jó program volt. Sajnos sokszor ezek a programok meghatározott időre szólnak, mire beleszoknak az adott helyzetbe, addigra véget érnek. Fontos lenne a folyamatosságot fenntartani. Ha valakit tanítunk, vagy szakma, szakképesítés megszerzésére buzdítunk, csak úgy lehet, ha munkát is adunk vele. Hogy érdemes legyen neki tanulni.” „Én azért fizettem a főiskolán és az egyetemen, hogy tanulhassak. Itt egy fordított folyamat van. Azért fizetünk, hogy ők tanuljanak.” A pénz mellett a kiemelt szociális munka is motiváló eszköz, és ugyanolyan fontos lenne, mint a pénzbeli juttatás.

A cigány lakosság igen *alacsony higiéniai és mentális igény szintjét*, azaz „a klasszikus roma mentalitást” szinte mindenki kidomborította, mint az integráció legfőbb akadályát. „A körülmények változásával az igényeik nem változnak. Hiába kapnak nagyobb lakóingatlant, nem használják ki. Ugyanúgy egy-két szobába zsúfolódnak össze, mint a putriban.”

A problémák persze nem csak a cigány lakossággal függenek össze. „Dzsungelharcosként mennek az egyes szervek és hatóságok. Ahelyett, hogy összefogva és koordinálva dolgoznának. Mert az nem működik, hogy szalad elől az oktatás, de elmarad mögüle a foglalkoztatás”. Nem áll több lábon a rendszer, *nincs az oktatás összekötve a foglalkoztatással.* „Csak decentralizálva lehet megoldani, a centralizált koordináció és megoldások nem jók.”

Személyre szabottan, *a szegregátumokra lebontva kell megoldásokat találni.* „Akkor tudnak építkezni, ha csoportos bejárás történik. Ha mindenki magára marad, az nem megy. Az állam felől viszont úgy van kiépítve a rendszer, hogy még véletlenül se találkozzanak egymással a hivatalos szervek.” Hiába oldják meg a lakhatást, ha sem kulturálisan, sem szociálisan nincsenek felkészítve az érintettek a váltásra. „Ha a gödörből bevisszük őket a parkettás szobába, nem kell csodálkozni, ha feltüzelik a parkettát!” „Az integrációnak az a legnagyobb bűne, hogy úgy megy végig az országon, mint az

úthenger. *Nagyon nagy léptékkal próbálják felzárkóztatni a romákat, akik sok esetben nem akarják, hogy a helyi társadalom normáihoz idomítsák őket*”.

A másik nagy gond a források felhasználásban rejtőzik. „Amit a gyermekekre adnak, azt a gyerekek kapják meg, ne másra menjen el! A cigányasszonyok nagyon örülnének, ha a családi pótlékot a családsegítőbe kapnák. Így nem tudnák tőlük elvinni ezeket a juttatásokat az uzsorások. Egyáltalán nem tiltakoznának egy ilyen megoldás ellen, a 20 000 forintos természetbeni juttatás ellen sem volt tiltakozás. A tiltakozást fentről gerjesztik, itt lent nem ezt mondják. A szegregátumoknak meg van az a „varázsa”, hogy ott helyben könnyen ki lehet használni azokat, akik könnyen bevihetők az uzsorakölcsönbe.”

4.2.3.5. Sikeres integrálódás

A problémák ellenére szinte kivétel nélkül minden interjúalany tudott példát említeni cigány családok többé-kevésbé sikeres integrálódására. „Vannak pozitív példák, de csak elvétve. Olyan család van, aki nagyon igyekszik felzárkózni. De ezek olyan családok, akik már régóta így élnek.” „A másik csoport, aki hirtelen gazdagodott meg mások szegénységén. Ők csak a külsőségekben tudtak asszimilálódni, ami nagyon kevés. A saját ingatlanhoz jutással egy időben kezdtek szétszóródni és az arra alkalmas családok beintegrálódni és felzárkózni”. „Régebben, mielőtt a privát ingatlanpiac felszabadult volna, pontosan lehetett tudni, hogy hol élnek a cigányok”. „Vannak sikeres és kevésbé sikeres példák, L. Sanyiék is gyönyörűen integrálódtak a Rákóczi utcán a gyönyörű házak között – a többiek szocpoljából...”

A harmadik lehetőség az asszimilációra (és jelenleg ez a leggyakoribb) a *vegyes házasság*. A szociális munka eredményessége ebből a szempontból is fontos lenne, hogy az ilyen élethelyzetbe kerülők minél sikeresebben integrálódhassanak. „A Polgár utcai eset jó példa erre, hiszen ott már 20 éve élnek cigányok, és folyamatos probléma, konfliktus van (dübörög a zene, érkeznek a rokonok stb.). Mert ami működött a Déli-Lucernásban, az nem működik itt bent. Ha erre nincsenek felkészítve, akkor ez egy örök konfliktusforrássá válik. *Attól, hogy környezetet váltanak sajnos még nem szocializálódnak.*”

4.2.3.6. Adalékok

Az iskolázottságot tekintve fontos szem előtt tartani, hogy bár az elmúlt években a cigány gyermekek helyzete az iskolarendszerben belül az általános iskola befejezése terén javult, a közép- és felsőfokú intézményekben az esélyegyenlőtlenség mértéke (nem cigány tanu-

lók/cigánytanulók) országos szinten már a nyolcvanas évek elején is kiugróan magas volt, több mint ötvenszeres. Ez az arány tovább romlott, mivel a nyolc sikeresen befejezett általános iskolai osztály elvégzésén túl a továbbtanulás jó iskolai eredményeket is megkövetel. Ezek eléréséhez azonban nem elegendő az iskolarendszer és a családsegítő szolgálat munkatársainak segítsége, *a családi környezet támogató megléte is alapvető fontosságú.*

Semmilyen oktatási rendszer nem képes ugyanis az otthoni feltételek (higiéniai, mentális) hiányát pótolni. A tanulást, a megszerzett végzettségeket „jó befektetésnek” kell, hogy megítéljék a cigány családok, nagyon fontos, hogy az iskolázott gyermekek motiválttá váljanak, és ezáltal „kitermelődjön” egy *helyi cigány értelmiségi réteg*. Az ilyen értelmiség „megszületése” nagyban segítheti a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzat működtetését, megvalósíthatja a *hatékony érdekképviselést*, valamint a helyi társadalom cigányokkal szembeni általánosan rossz megítélését is javítja.

Amennyiben egy adott család nehezen, vagy egyáltalán nem érzékeny erre a típusú segítségre, több vélemény szerint is érdemes már igen korán a gyermekeket kiemelni ebből a közegből, és akár *bentlakásos intézményekben* elhelyezve gondoskodni az iskoláztatásukról. Az így megszületett cigány értelmiségi közeg (akár néhány fő is) pótolni tudná a mára már szinte teljesen kiveszett vajda személyét, illetve a hozzá kapcsolható, a cigány társadalmon belül több évszázadon keresztül igen jól működő irányítást és érdekképviselést. Az elmúlt két évtized urbanizálódási folyamatai és az ezzel párhuzamosan megjelenő modern kori – számos esetben a fő politikai áramlatoknak alárendelt – kisebbségpolitika ugyanis gyakorlatilag teljesen lemorzsolta a vajdaság intézményét.

Jelenleg a helyi cigány társadalom egy kívülről definiált társadalom, kívülről definiált problémákkal – és ez nemcsak helyi, hanem országos jelenség is. Ennek a számos konfliktussal terhelt helyzetnek a megoldásában is nagy szerepe lehet az arra alkalmas és érdemes cigány gyermekek kiemelésének és a jelenlegi oktatási rendszerbe történő beintegrálásának. Ez egyébként feloldhatná azt a hajdúböszörményi cigány társadalomban is érzékelhető identitás problémát, ami miatt a tanulást segítő ösztöndíjak, támogatások több mint 90 százalékban kihasználatlanok maradnak.

Természetesen a legideálisabb esetben nem a „rendes” közoktatási intézmények feladata lenne, hogy a cigányság sikeres előrejutását segítsék, hanem nemzetiségi oktatási intézményeké, amelyek azonban *a cigányság önszerveződésének szinte teljes hiánya, illetve a nagymértékű asszimiláció miatt* nem alakultak meg és várhatóan a közeljövőben sem lesz erre esély. Ez a jelenség egyébként teljesen összecseng a kilencvenes évek végén készült országos szintű, témaspecifikus romológiai kutatások eredményeivel. Fontos azonban, hogy a helyi

integráció a helyi lakosok elvi támogatásával valósuljon meg. *A túlzott pozitív diszkrimináció nagyban gátolhatja mind oktatási, mind foglalkoztatási téren a sikeres programok megvalósítását.* A tapasztalatok szerint amennyiben a helyi lakosság elvi támogatását sikerül elnyerni, az egyes kulturális és szociális programokban szívesen vesznek részt partnerként.

Mindehhez szükség lenne a már korábban is említett *önszerveződési készségekre*, ami azonban „gyakorlatilag a nullával egyenlő, csak az önös érdekek működnek”. „Az én érdek mindig elmegy valamilyen irányba. Az *én érdekből sohasem lesz egy közös érdek*, ami miatt mindenki hajlandó engedni egy kicsit. Amikor úgy látszik, hogy meg van, akkor is elmegy a dolog”.

Korábban létező kezdeményezés volt egy cigányzenekar alapítására, de aztán ez is kifulladt, mert „az nem megy, hogy a próbára meg az előadásra jön a család többi 17 tagja is. Mert a végén az unatkozók a zongorában petárdát robbantottak. Nem a tánc-csoport vagy az együttes miatt, hanem amiatt, hogy nem tudták ezt normálisan megszervezni”. A tradicionális családmódel miatt nehéz a tapasztalatok alapján ezt kivitelezni. „Ha egy megy, az egész család ott van velük”. További problémát jelent sokak meglátása szerint, hogy „*a pénz az egyetlen dolog, ami motiválja őket. Az igény az ő részükről nem merül fel, megtalálja őket.* A források, amelyeket erre az önszerveződésre vagy hagyományápolásra lehet fordítani, amúgy is csak kampányszerűek”.

Az interjúk tapasztalatai alapján tehát meglehetősen sokszínű kép rajzolódik ki a helyi társadalom szemében a cigányságot érintő integrációs és szegregációs folyamatokról, főként azok okainak és megoldási lehetőségeinek tekintetében. Jól látható, hogy sokszor finoman szólva is sarkítva, olykor nem is előítéletektől mentesen fogalmaztak az interjúalanyok – azonban az is érződött, hogy ennek háttérében nem a személyes emberi konfliktusok állnak, hanem sokkal inkább a tehetetlenség.

A legtöbb esetben érzékelhető volt a gyakorlatilag évszázados múltra visszatekintő „cigány-paraszt” szembenállás máig is érvényesülő, sőt, bizonyos értelemben felerősödő hatása. A rejtett vagy éppen nyílt konfliktust az eltérő életmódból eredő eltérő térhasználat váltja ki, mivel a „parasztok” nem nézik jó szemmel, hogy a cigányok nem foglalkoznak lakókörnyezetük állapotának szinten tartásával, közvetlen élőhelyüket „lelakják”. Míg a cigányok esetében ez (a korábbi és akár mai vándorló életformából adódóan és átöröklötten) természetesnek tekinthető, hiszen nincs semmilyen átérzett kötődésük a „porta” iránt, addig a nem cigány társadalom megközelítésében mindez barbár pusztítás, értelmetlen rombolás.

Mindez különösen abban az esetben fájó, ha az ott élők ismerték a korábbi állapotokat, tulajdonosokat, mert a portákat a mai napig az ő nevükkel egyeztetve tartják szá-

mon. A valaha a felemelkedés szimbólumaként kezelt, presztízst jelentő tulajdonok mai állapota az „édenkert helyébe lépő poklot” testesítik meg a szőlőskertekben, amely néhány évtized alatt vált frekventált területből térbeli és társadalmi szegregátummá. A lakókörnyezet állapotához való viszonyulás mellett további, nehezen elsimítható konfliktusokat generálnak a nyilvános terek, a közösségi intézmények használatában, illetve a törvényes rendhez (elsősorban a magántulajdonhoz) való viszonyulásban megmutató különbségek, valamint az „idegenek” által elsősorban Debrecenből hozott, és ebben a környezetben elfogadhatatlannak tartott „nagyvárosi értékrend”.

Az interjúk és fókuszcsoporthoz tartozó megbeszélések tanúságai közül ki kell emelnünk azt, hogy bár a szőlőskertekben és a Déli-Lucernásban jelentkező problémák közel sem egyediek, a társadalmi feszültségek csökkentése érdekében mégis a helyi viszonyokhoz (tér- és társadalmi struktúra stb.) igazodó sajátos megoldásokra van és lesz szükség. Az integrációs törekvéseket nyilván nem segíti a térbeli elkülönülés, és főként az, hogy a cigány etnikum mellett hasonlóan mélyszegénységben élő, lecsúszott rétegeket találunk ezekben a városrészekben – hosszabb távon azonban beláthatatlan következményekkel járhat, ha a napjainkra jellemző folyamatokat nem próbáljuk meg leterelni az ördögi köröket és csapdákat generáló önjáró mechanizmus útjáról.

4.3. A személyes ingatlanfelmérés eredményei

A kutatás során az volt az egyik fő célkitűzés, hogy a városban lehatárolható szegregátumok közül felmérjük legalább a szőlőskertek legsűrűbben lakott részein található ingatlanok állapotát. Az eredeti elképzelés a lakókörülmények (sok esetben erős túlzás lenne lakást írni) – mint a társadalmi státuszt alapvetően meghatározó és egyben arról árulkodó tényező – lehető legszélesebb körű vizsgálata volt. A sok elhagyatott telek, illetve a személyiségi jogok tiszteletben tartása miatt az ingatlanok belsejét nem tudtuk szemrevételezni (voltak ugyan olyan tulajdonosok, akik hozzájárultak ehhez, de többségükben nem vették jó néven az érdeklődést, félve attól, hogy hatósági összeírást tartunk), így a kíséretünkben lévő mezőőrrel végül a külső megjelenés alapján kategorizáltuk az egyes telkeket megjelenésük, gondozottságuk szempontjából.

A teljes Lorántffy-kertet, illetve a Nagy-Bocskai-kert egyestől négyesig terjedő dűlőit érintő terepbejárásra több ütemben, 2008. május és augusztus között került sor. A földhivatali és önkormányzati nyilvántartások, illetve a személyes összeírás alapján a Lorántffy-kertben 466 darab, a Nagy-Bocskai-kertben vizsgálatba bevont dűlőiben pe-

dig 681 darab telek található, vagyis mindösszesen 1147 darab telek adatait gyűjtöttük össze. A kutatásban tehát nem szerepelt valamennyi külterületi és elkülönült belterületi szegregátum, azonban a Bodaszőlőn és a szőlőskertekben található legsűrűbben lakott részeket foglalta magában, a levont következtetések tehát relevánsnak tekinthetők.

Az egyes telkek, valamint az azokon található ingatlanok állapotának szemrevételezését megelőzően a rendelkezésre álló hivatalos nyilvántartások alapján megvizsgáltuk a telkek tulajdonviszonyait, a tulajdonosok száma mellett a használat jogcímét is beleértve. Mindezek alapján elmondható, hogy a telkek döntő többsége mind a Lorántffy, mind pedig a Nagy-Bocskai kertben az ott élők saját tulajdonában van. Felméréseink és a hivatali adatok alapján a vizsgálatba bevont 1147 telek közül 760 darabon (66,3%) található egyáltalán lakhatásra valamennyire alkalmas ingatlan, vagyis a Lorántffy-kertben a telkek 61,2%-án (285 darab), a Nagy-Bocskai-kertben pedig 69,8%-án (475 darab).

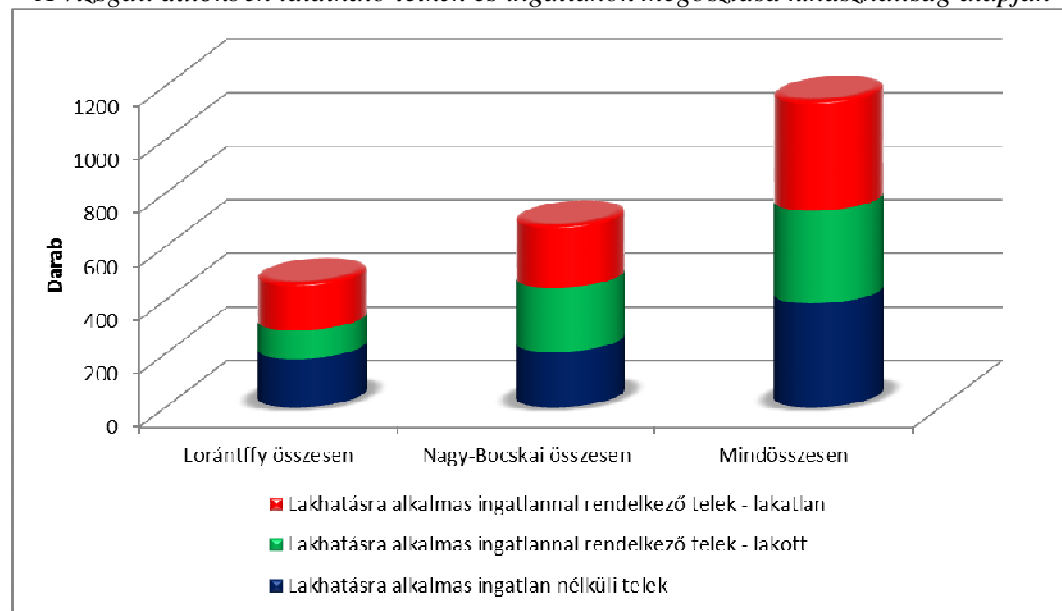
Az ezekből ténylegesen lakott ingatlanok aránya összességében nem érte el a 46%-ot, és ez alapvetően a Lorántffy-kert gyéresebb benépesülésére vezethető vissza elsősorban, mivel az ottani 37,2%-os érték jóval alatta marad a Nagy-Bocskai-kertben megfigyelhető 50,7%-nak. Az előzőek értelmében a Lorántffy-kertben a legmagasabb az elhagyatott, lakatlan vagy lakhatásra alkalmas ingatlannal nem rendelkező telkek aránya, az itteni 78,3%-os érték jóval magasabb az átlagos 69,7%-nál, illetve a Nagy-Bocskai-kertre jellemző 64,6%-nál. Az adatokból jól látszik, hogy a Hajdúböszörmény központi belterületétől (és egyben Hajdúhadháztól is) távolabb eső, eleve kisebb területű Lorántffy-kert kevésbé vonzza a betelepülni szándékozókat, és az is egyértelmű, hogy a szőlőskertekben még mindig magas a jelenleg hasznosítatlan telkek száma és aránya. Ez tehát tovább generálhatja az ide irányuló migrációt, bár az is tény, hogy a jelenleg nem lakott, relatíve „jó fekvésű” ingatlanok egyre gyorsabb ütemben pusztulnak le – és nem elsősorban a természeti erők hatására (14. ábra).

A lakhatásra alkalmas ingatlannal egyáltalán nem rendelkező, vagy azt magán hordozó, de jelenleg lakatlan telkek magas aránya mellett szembeötlők a sajátos tulajdonviszonyok. A meglehetősen bizonytalan nyilvántartások, a sokszor homályos ingatlanügyletek és a tulajdonosok nemtörődősége együttesen vezet oda, hogy olykor a nem túl nagy kiterjedésű telkeknek is tucatnyi tulajdonosát tartják nyilván a földhivatali okmányok. A nagy átlagot persze nem ezek képviselik, de a vizsgált dűlőkben a telkeknek csak alig több mint a fele tartozik egyetlen tulajdonoshoz, és további negyedrészüket esetében találhatunk két személyt a tulajdonosi lapon. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy közel hat százalékuk esetében féltucatnyian vagy annál is többen rendelkeznek tulajdoni hányaddal

egy adott telken, vagyis meglehetősen elaprózottnak tekinthető a tulajdonosi szerkezet – a tényleges használatról pedig csak sejtéseink lehetnek (1. táblázat).

14. ábra

A vizsgált dűlőkben található telkek és ingatlanok megoszlása kihasználtság alapján

Forrás: A helyszíni terepbejárás és a hivatali nyilvántartások adatai alapján saját szerkesztés.

1. táblázat

A vizsgált dűlőkben található telkek megoszlása a tulajdonosok száma szerint

Tulajdonosok száma (fő)	Nagy-Bocskai-kert		Lorántffy-kert		Összesen	
	darab	%	darab	%	darab	%
1	368	54,0	267	57,3	635	55,4
2	180	26,4	99	21,2	279	24,3
3	56	8,2	41	8,8	97	8,5
4	25	3,7	17	3,6	42	3,7
5	15	2,2	13	2,8	28	2,4
6 és 10 között	31	4,6	26	5,6	57	5,0
11 vagy több	6	0,9	3	0,6	9	0,8
Mindösszesen	681	100,0	466	100,0	1147	100,0

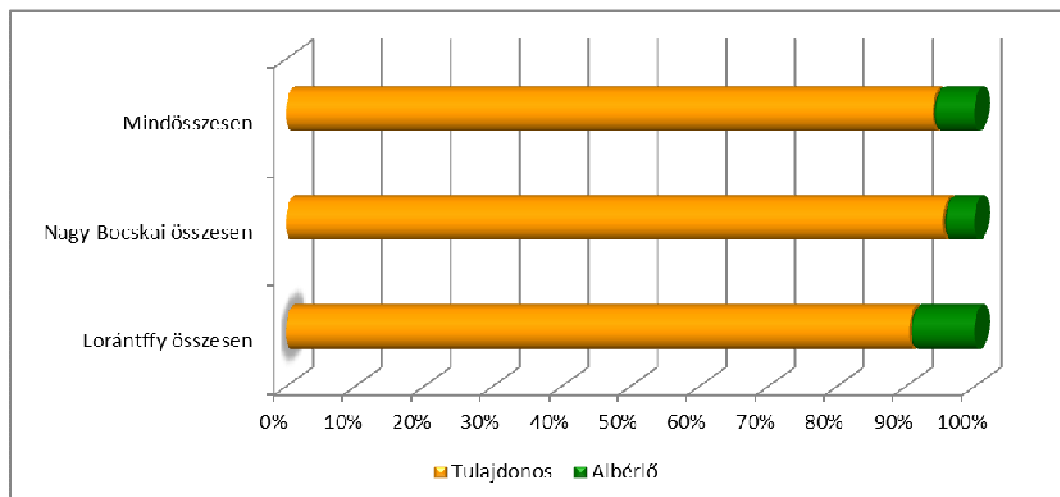
Forrás: Hivatali nyilvántartások adatai alapján saját szerkesztés.

Az interjúk során többen emlegették azt a „köztudott tényt”, hogy a szőlőskerti ingatlanokat sok esetben adják bérbe azok, akik több telekkel is rendelkeznek az érintett városrészekben. A hivatalos nyilvántartások alapján ugyan kijelenthető, hogy az ingatlanokat albérlőként használók aránya a Lorántffy-kertben a tíz, a Nagy-Bocskai-kertben pedig az öt százalékot sem éri el, tehát összességében elenyészőnek minősíthető – ezek az adatok ugyanakkor nem mutatják azokat a „kiskapukat”, amelyeket a valódi tulajdonosok tudatosan alkalmaznak. A szívességi lakáshasználatról szóló szerződések ugyanis

éppen azért jelentenek adómentes jövedelmet, mert hivatalosan nem jön létre bérleti jogviszony, az ingatlan továbbra is a tulajdonos kezelésében marad. Az adatok tehát végső soron nem állnak szöges ellentétben az interjúalanyok által elmondottakkal, viszont érdemes kellő óvatossággal kezelni őket (15. ábra).

15. ábra

A vizsgált dűlőkben található lakott ingatlanok megoszlása tulajdonjog alapján

Forrás: A helyszíni terepbejárás és a hivatali nyilvántartások adatai alapján saját szerkesztés.

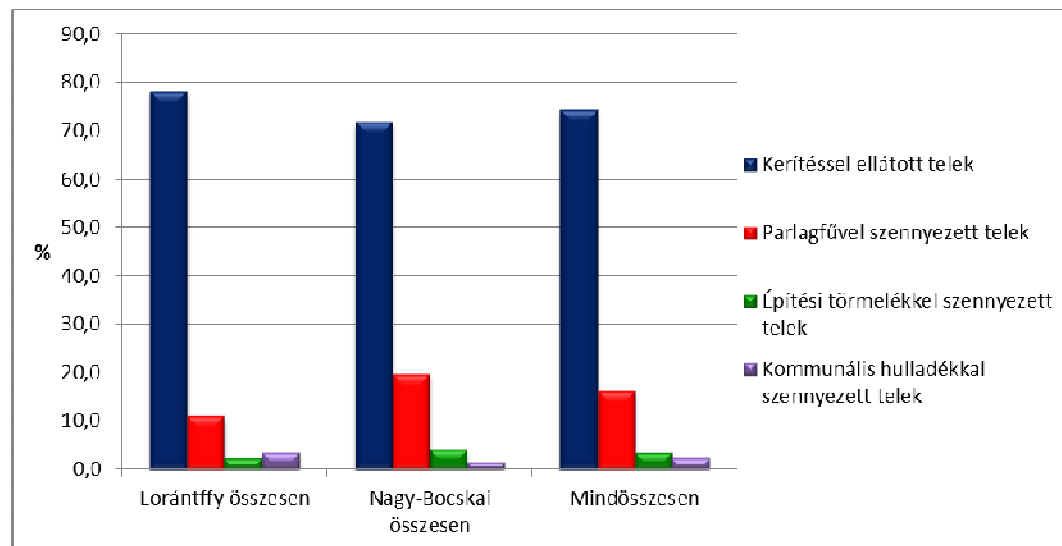
Az üres és/vagy kihasználatlan telkek nagy száma, illetve a meglehetősen kusza tulajdonviszonyok már önmagukban is elegendőek lehetnének arra, hogy a szőlőskertek külső megjelenésével kapcsolatban ne a rendezettségre asszociáljunk elsőként. Figyelembe véve azt is, hogy ezek a városrészek távol esnek a központi belterületről, infrastrukturális ellátottságuk finoman szólva sem felel meg a 21. századi elvárásoknak, és elsősorban a legszegényebb, halmozottan hátrányos helyzetű népesség migrációs célpontjai, még indokoltabbá válik annak vizsgálata, hogy ezek a tényezők összességében milyen „lakásviszonyokat”, életkörülményeket eredményeznek.

Már önmagában az is szembeűnő, hogy a kimutathatóan rossz közbiztonság (lásd Tóth, 2007) ellenére sok telek körül már kerítés sem található. Igaz ugyan, hogy a mélyszegénység miatt nem is védhetnének túlságosan nagy értékeket (bár néhány körbekevert telek még közel eredeti állapotában van, de azok tulajdonosai nem az underclass rétegbe tartoznak), azonban a bűnelkövetési statisztikák mégis indokoltá tennék a legalább elemi védekezést. A terepbejárás során azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált dűlőkben a telkek alig háromnegyedét védi kerítés, a Nagy-Bocskai kertben alig 72%-ukat, a Lorántffy-kertben viszont 78% fölötti az érték. Az arányok jelentősen javulnak, ha azokat

a telkeket vizsgáljuk, ahol lakott ingatlan található: ebben az esetben átlagosan 95%-os, míg a Lorántffy-kertben 98%-os a lekerített tulajdonok részesedése (16. ábra).

16. ábra

A vizsgált dűlőkben található telkek megoszlása szennyezettség alapján

Forrás: A helyszíni terepbejárás adatai alapján saját szerkesztés.

A telkek, ingatlanok gondozottságának egyik „hivatalos mérőszámának” tekinthetjük a parlagfűvel való szennyezettség mértékét, mivel az esztétikai problémák mellett a tulajdonukat elhanyagolók az érvényben lévő jogszabályok alapján igen komoly pénzbírsággal nézhetnek szembe. Az üresen álló telkek magas számát és arányát figyelembe véve nem meglepő, hogy a parlagfű különösen a Nagy-Bocskai-kertben elterjedt: a vizsgált dűlőkben minden ötödik telken találkoztunk vele. A Lorántffy-kert hozzávetőlegesen 11%-os értéke ugyan jóval kedvezőbb, azonban korántsem minősíthető alacsonynak. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy – eredeti feltételezésünkkel ellentétben – a kiterjedt parlagfű-mezők nemcsak az elhagyatott telkekre jellemzőek elsősorban, hanem igen szép számmal fordulnak elő a lakott ingatlanok körül is (az egyik legszennyezettebb telek is ebbe a kategóriába tartozik). A szennyezettség tehát, bár meglehetősen kiterjedt, de természetesen erősen eltérő intenzitású – ennek mértékéről és területi elhelyezkedéséről a mellékletben szereplő térképek nyújtanak tájékoztatást.

Az építési törmelékkel valamilyen mértékben szennyezett telkek aránya első ránézésre nem magas, hiszen a Nagy-Bocskai-kertben 4,1%, míg a Lorántffy-kertben mindössze 2,4% a részesedésük. Figyelembe kell azonban venni, hogy az építőanyagok nem a már lakott ingatlanok bővítése vagy felújítása nyomán maradnak a telkeken, sokkal

inkább az elhagyatott épületek bontásának eredményeként maradnak vissza. Különösen a hidegebb hónapokban fogyatkoznak meg az ilyen épületek fából készült építőelemei, először tehát a tüzelőanyagként szolgáló tetők és a nyílászárók, majd az egyéb, hasznosíthatónak vélt darabok elhordása történik meg. Az eredmény hosszabb távon az lesz, hogy csak törmelék marad az egykori épület helyén, a végül nem hasznosított elemeknek pedig más portán lesz ugyanez a sorsuk.

A kommunális hulladékkal látható módon szennyezet telkek száma és aránya szerencsére még alacsonyabb, azonban az eddigi tendenciákkal ellentétben ez arányaiban a Lorántffy-kertben jelent nagyobb problémát. Itt a telkek 3,4%-a érintett, miközben a Nagy-Bocskai-kertben csak a telkek alig 1,5%-a esetében találtunk különböző mennyiségű kommunális hulladékot. Általában 1–2 köbméternyire volt becsülhető a telkeken található háztartási eredetű szennyező anyag, azonban a Lorántffy-kert három – ráadásul egymással szomszédos – telkén meghaladja a tíz köbmétert, ezen belül a leginkább szennyezett eléri a 25 köbméternyi mennyiséget. Mindezek alapján elmondható, hogy a kertségben élők gyakorlatilag kialakították a saját helyi személtlerakójukat (lásd a melléklet térképein).

Az előzőekben ismertetett szennyező források több esetben nem egyedileg, egymástól elszigetelve, hanem különböző kombinációkban jelennek meg. A parlagfű és az építési törmelék együttesen húsz telken fordul elő (Nagy-Bocskai-kert: 15, Lorántffy-kert 5), a parlagfű és a kommunális hulladék páros tíz telken jelenik meg (Nagy-Bocskai: 5, Lorántffy: 5), az építési törmeléket és kommunális hulladékot egyaránt magukon hordozók száma három darab (Nagy-Bocskai: 2, Lorántffy: 1), míg a valamennyi szennyező forrást felvonultatóké a Nagy-Bocskai-kertben négy, a Lorántffy-kertben pedig kettő darab – a mellékletben szereplő térképek a területi elhelyezkedésről is tájékoztatást nyújtanak.

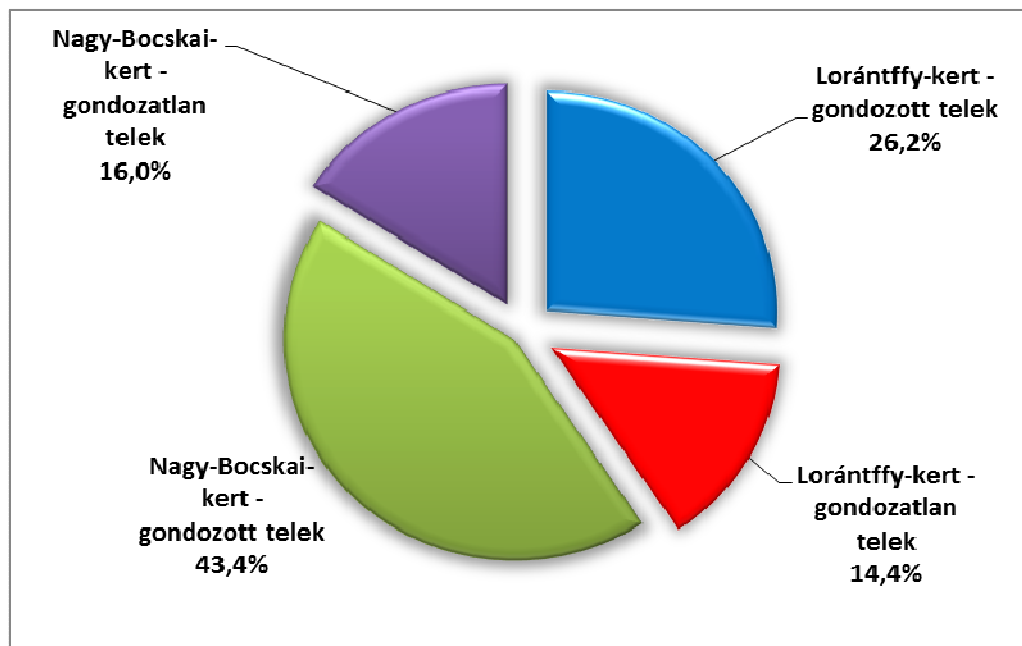
A fentebbi arányokat, valamint a külső megjelenés egyéb szubjektív szempontjait figyelembe véve két csoportra, a gondozottakra és a gondozatlanokra osztottuk a vizsgált dűlőkben található telkeket. Mindezek alapján elmondható, hogy az összes telek 69,7%-a gondozottnak minősíthető, a telkek eleve nagyobb száma miatt legnagyobb részt a Nagy-Bocskai-kertbe koncentrálódva. Míg a Lorántffy-kertben a gondozott telkek részaránya nem éri el a 65%-ot sem, addig az előbbiben meghaladja a 73%-ot (17. ábra).

Az egyes telkeken található lakott ingatlanok külső megjelenése alapján ugyancsak elvégeztük a fentebbi csoportosítást, és ebben az esetben már valamelyest kedvezőbb összkép rajzolódott ki – ám érdekes módon fordított területi elrendezésben. Az összes vizsgált ingatlan adatait együttesen bemutató diagram ezt nem mutatja ugyan, mivel a Nagy-Bocskai-kert magasabb telekszámával ebben az esetben is dominanciát okoz, az összes

ingatlan több mint felét az itt található gondozottnak minősített épületek teszik ki. Az adott kertségben található összes ingatlanhoz viszonyítva azonban már a Lorántffy-kert mutat magasabb értéket, konkrétan 79,2%-ot a Nagy-Bocskai 73,4%-ával szemben (18. ábra).

17. ábra

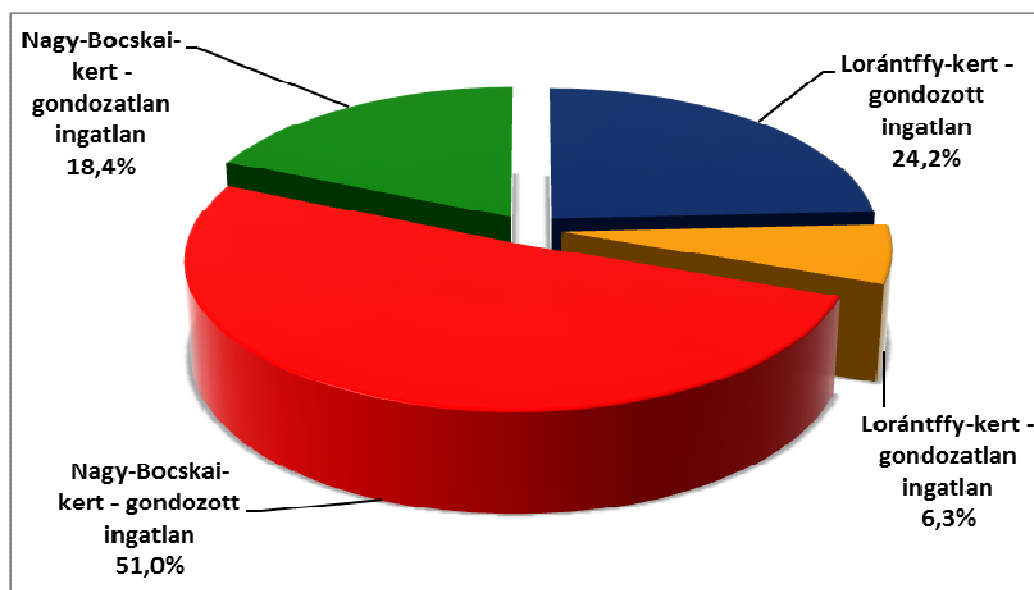
A vizsgált dűlőkben található telkek megoszlása gondozottság szerint

Forrás: A helyszíni terepbejárás adatai alapján saját szerkesztés.

18. ábra

A vizsgált dűlőkben található lakott ingatlanok megoszlása gondozottság szerint

Forrás: A helyszíni terepbejárás adatai alapján saját szerkesztés.

A terepbejárás tapasztalatait röviden összefoglalva tehát elmondható, hogy az egyes dűlőkben látott, az életkörülményeket alapvetően meghatározó ingatlanviszonyok összességében nem okoztak meglepetést, és megfelelték az előzetes várakozásoknak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a mélyszegénységben élő társadalmi csoportok növekvő létszámú betelepülésével párhuzamosan egyre inkább romlik a lakókörnyezet külső megjelenése, és az átlagosnál magasabb a gondozatlan, elhanyagolt telkek száma és aránya a központi belterülethez viszonyítva. A kertségeken belüli területi összefüggések ugyanakkor az esetek döntő többségében nem ragadhatók meg, nem mutathatók ki szabályszerűségek.

4.4. A szőlőskertek társadalmi viszonyai

Kutatásunk egyik kiinduló feltételezése volt, hogy a lakhatási körülmények alapvetően meghatározzák az életminőség egyéb szegmenseit, és egyben kölcsönösen visszahatnak egymásra. A dolgozatban sokszor elhangzott, hogy a szőlőskertekbe érkezők azért választják a néha akár emberhez méltatlan életkörülményeket is, mert társadalmi státuszuk miatt máshol sem reménykedhetnek sokkal kedvezőbb feltételekben – itt viszont jóval olcsóbb a megélhetés, és a kedvezőtlen infrastrukturális ellátottság miatt nem fenyeget a kifizetetlen közüzemi számlák miatt történő kilakoltatás.

A szőlőskertekben élők társadalmi szerkezetét egyéb releváns információk hiányában a 2001. évi népszámlálás alkalmával összegyűjtött, és az Integrált Városfejlesztési Stratégia összeállításához a KSH által rendelkezésre bocsátott adatok alapján mutatjuk be. Mindezek alapján elmondható, hogy a Bodaszőlő részét képező Lorántffy-kertben már az ezredfordulón is nagyon magas volt a legfeljebb az általános iskola 8 osztályát befejezők aránya. A város egészét tekintve 36,6% volt a 15–59 éves korosztályon belül a maximum alapfokú végzettséggel rendelkezők részaránya, ezzel szemben a Lorántffy-kertben ennek csaknem a kétszerese, 62,4% volt a jellemző. Mindezek alapján nem meglepő, hogy a 25 évesnél idősebb népességből felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya viszont alig harmada (2,4%) a városi átlagnak – bár figyelembe véve, hogy a Rákóczi-kertben egyetlen ilyen ember sem élt, még ez is kifejezetten magasnak értékelhető (2. táblázat).

Az iskolai végzettség és a megszerzett kompetenciák ma már alapvetően meghatározzák az egyes egyének számára elérhető munkaerő-piaci pozíciót – vagyis egyáltalán nem meglepő módon az itt élők nagyobb hányada nem rendelkezik rendszeres munkajövedelemmel. A hajdúböszörményi átlag sem minősíthető alacsonynak (47,8%), azonban a Lorántffy-kertben ez a mutató eléri a 71%-ot. A rendszeres munkajövedelem hiá-

nyából egyenesen következik a segélyekre alapozott életforma, az ezzel együtt járó teljes kiszolgáltatottság, és az átlagosnál sokkal rosszabb életszínvonal.

2. táblázat

Bodaszőlő néhány társadalmi jelzőszáma, 2001

Mutató megnevezése	Város összesen	Lorántffy- kert	Rákóczi-kert
Lakónépesség száma	31 993	142	105
Lakónépességen belül 0–14 évesek aránya	19,5	26,1	18,1
Lakónépességen belül 15–59 évesek aránya	62,2	65,5	71,4
Lakónépességen belül 60– x évesek aránya	18,3	8,5	10,5
Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya az aktív korúakon (15–59 évesek) belül	36,6	62,4	57,3
Felsőfokú végzettségűek a 25 éves és idősebb népesség arányában	7,3	2,4	0,0
Lakásállomány (db)	11 453	52	45
Alacsony komfort fokozatú lakások aránya	30,7	92,3	84,4
Rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon (15–59 évesek) belül	47,8	71,0	69,3
Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon belül	22,2	44,1	44,0

Forrás: Hajdúböszörmény Integrált Városfejlesztési Stratégiája.

A jövőre nézve nem túl biztató az a tény, hogy a városrészben a demográfiai szerkezet ellenére sem történt óvodabővítés, így napjainkban is negyven gyermek kényszerül más településen (Debrecen, Debrecen-Józsa) óvodába járni, mivel a helyi intézmény befogadóképessége elérte maximumát. A hátrányos helyzet tehát újratermelődik, és ezt tovább erősítik a betelepülő családok is. Noha Bodaszőlőn működik általános iskola (a Zeleméry László Általános Iskola), és a tanulói létszám 177 fő volt a legutóbbi tanévben, azonban ez önmagában nem sokat segít a felzárkózásban, mivel közülük 129 gyermek volt hátrányos, 59 fő pedig halmozottan hátrányos helyzetű.

Amint az a személyes terepbejárás tapasztalataiból már nyilvánvalóvá vált, a Lorántffy-kertben az infrastrukturális hálózatok kiépítettsége elmaradottnak minősíthető különösen a város, de még Bodaszőlő egészéhez viszonyítva. Az elektromos hálózat ugyan teljes egészében lefedi a kertséget, azonban már közvilágítás is csak az első dűlő kivételével van, és ivóvízzel is mindössze egy közkút látja el a területet. A mikrovállalkozásokat (34 db) leszámítva nincs a közelben olyan cég, amely a munkanélküliség problémáját orvosolhatná, ezért aki egyáltalán teheti, inkább más településen próbálkozik.

A szőlőskertek (Kis-Bocskai, Nagy-Bocskai, Batthyány, Hunyadi, Zrínyi, Bethlen, Kossuth, Báthory) társadalmi viszonyait Bodaszőlőével ellentétben igen komoly nehézségekbe ütközik elemezni a 2001-es népszámlálási adatok alapján. A fő ok, hogy a területre vonatkozó városi lakcímnnyilvántartás hiányos, vagy legalább is nem kielégítő – ennek megfelelően a KSH által leválogatott adatok csak két kertséget (Kis-Bocskai és Nagy-Bocskai szőlőskert) tettek beazonosíthatóvá.

A lakosság összetétele a szőlőskertekben a legtöbb szempontot figyelembe véve hasonló a Bodaszőlőn megfigyelthez. *A legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya az általunk vizsgált Nagy-Bocskai-kertben még az előző értéknél is érezhetően kedvezőtlenebb, csaknem 68%, miközben a diplomával rendelkezők gyakorlatilag elenyésző számban vannak jelen.* Mindebből következik, hogy a 15–59 éves (vagyis 2001-ben az aktív korú) népességen belül a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya megközelíti a 80%-ot – azaz az itteni lakosság megélhetése még inkább az állami ellátó-rendszerektől függ, elhelyezkedésre gyakorlatilag nincs esélyük (3. táblázat).

3. táblázat

A szőlőskertek néhány társadalmi jelzőszáma, 2001

Mutató megnevezése	Város összesen	Nagy-Bocskai szőlőskert	Kis-Bocskai szőlőskert
Lakónépesség száma	31 993	415	100
Lakónépességen belül 0–14 évesek aránya	19,5	27,5	22,0
Lakónépességen belül 15–59 évesek aránya	62,2	60,7	70,0
Lakónépességen belül 60– x évesek aránya	18,3	11,8	8,0
Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya az aktív korúakon (15–59 évesek) belül	36,6	67,9	52,9
Felsőfokú végzettségűek a 25 éves és idősebb népesség arányában	7,3	0,8	0,0
Lakásállomány (db)	11 453	158	44
Alacsony komfort fokozatú lakások aránya	30,7	91,1	77,3
Rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon (15–59 évesek) belül	47,8	79,4	54,3
Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon belül	22,2	57,5	37,1

Forrás: Hajdúböszörmény Integrált Városfejlesztési Stratégiája.

A munkanélküliségi és szegénységi csapda, illetve a kulturális deficit hosszabb távon való fennmaradása, a problémák újratermelődése ha lehet, itt még inkább „kódolva van”, mint a Lorántffy-kertben. A jóval jelentősebb mértékű, talán még inkább elszegényedett rétegeket érintő migráció azonban csak az egyik ok, a másik a még inkább hiányos közszol-

gáltatásokban jelölhető meg. Az itteni iskolás korú gyerekek ugyanis a város különböző oktatási intézményeiben kénytelenek folytatni tanulmányikat, amelyeket reggelente indított két iskolabusz-járáttal érnek el – jellemző módon fegyveres biztonsági őrök kíséretében.

A szőlőskertekben az 1970-es évektől a lakosok vagyongyarapodásának köszönhetően nőtt meg a lakható és a lakhatást szolgáló épületek iránti igény. A lakható épületek számának jelentős növekedését a villanyvezeték kiépülése jótékonyan segítette, és egy ideig folyamatos volt a szolgáltatásbővülés (élelmiszer üzlet létesült a '80-as évek elején) is. A szőlőskerteknek tehát megmaradt a gazdasági funkciója (elsősorban gyümölcs- és zöldségtermesztés), de erősödött a szabadidős, rekreációs szerep is. A városrész ekkor még más értelemben volt „felkapott”: ebben az időben kezdtek nyárra kiköltözni a tehetősebb nyugdíjasok, családok a szőlőskertbe, és akadt, aki a városi lakását eladva itt épített magának házat.

A mai viszonyok azonban már közel sem az akkori, státusszimbólumot jelentő mivoltot tükrözik: a terület infrastrukturális ellátottsága rendkívül alacsony. Az elektromos hálózat kiépítettsége itt már csak 80%-os, közvilágítás mindössze egyetlen utcában van, csatorna- és vezetékes ivóvízhálózat viszont egyáltalán nem épült ki. A problémák komolyságát jelzi, hogy azok a családok, amelyek nem tudják máshonnan biztosítani az ivóvíz-szükségletüket, lehetőséget kaptak arra, hogy az önkormányzattól kérelmezhessék az ivóvíz kiszállítását, és a 16 éven aluli fiatalkorúak alanyi jogon napi két liter ivóvizet kapnak ingyenesen. Az idősök kéréseit is figyelembe véve az önkormányzat nekik is szállít vizet, de csak térítés ellenében. A helyzet megoldása vélhetően jóideig várat még magára, mivel itt az önkormányzatnak (a vonatkozó ombudsmani határozat értelmében) nincs vízrendszer-kiépítési kötelezettsége, mivel külterületnek minősül, és a lakosok beköltözésükkor aláírtak egy nyilatkozatot, miszerint tudnak a vízvezeték-rendszer hiányáról.

Az életfeltételeket tovább rontja az a tény, hogy a helyi tömegközlekedés teljesen hiányzik, a város belső területeivel a távolsági buszjáratok kapcsolják össze a településrészt. A fentebb említett iskolabuszokat a felnőttek nem vehetik igénybe, vagyis a hozzávetőlegesen 2,5 kilométeres távolságot autóval, gyalog vagy kerékpárral tehetik meg. A csekély tömegközlekedés kiemelt problémája a területnek, mivel a közelben sem iskola, sem munkahely nem található.

Összességében tehát kijelenthető, hogy az élet- és boldogulási feltételek valóban igen szoros összefüggésben állnak a városrészek elhelyezkedésével, az általuk biztosított lakhatási lehetőségekkel. A társadalmi szerkezet nagyon sok kedvezőtlen vonást mutat, és determinálja a problémák újratermelődését, a feszültségek fokozódását. A térbeli és társadalmi szegregáció jegyei tehát már hosszabb ideje szemmel láthatóak, és a jelenlegi feltételek mellett további erősödésük prognosztizálható.

5. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az utóbbi évtizedek átalakuló társadalmi-gazdasági viszonyai közepette számos olyan negatív tendencia volt megfigyelhető a város cigány lakosságának körében, amely miatt sokan egyre reménytelenebbnek tekintik a sikeres integrálódás kérdését. Az oktatásban és szociális szférában dolgozók kitartó munkája ellenére az eredmények lassan jelentkeznek, azonban minden területen (oktatás, lakókörnyezet stb.) találunk olyan pozitív példákat, amely követendő mintaként kell, hogy szolgáljon a jövő korosztályai számára. Az elindított folyamatok megtorpanása, esetleg leállása az eddig nehéz munkával elért eredmények gyors elvesztésével járhat, a tapasztalatok arra mutatnak, hogy külső segítség nélkül nagy bizonyossággal a legpesszimistább forgatókönyvek bekövetkezése valószínűsíthető.

A Hajdúböszörményben élő, egymástól területileg, illetve életformájukban és mentalitásukban is elkülönülő *cigány közösségek között jelentős különbségek* elsősorban abban mutatkoznak meg, hogy mikor érkeztek a városba. A városban eltöltött idő ugyanis erőteljesen befolyásolja a cigány csoportok társadalmi integrációjának mértékét (személyek vagy családok szintjén ez természetesen nem feltétlenül érvényesülő szabályszerűség). Alapvetően eltérő megközelítésmódot követelnek meg a különböző csoportok annak függvényében is, hogy *mennyire van meg bennük az igény az integrálódásra*, a többségi társadalom számára természetes elvárások elfogadására.

Az integrációs folyamat alacsonyabb szintjén lévő csoportok a többségi társadalom számára (és gyakran a kisebbség többi tagja számára is) több problémát okoznak, azonban sokkal nehezebb náluk eredményeket elérni. Ezzel szemben az integrációs folyamat magasabb szintjén állók általában kevésbé jelentkeznak konfliktusforrásként, esetükben a befektetett munka jobb megtérülése valószínűsíthető. A társadalmi *integráció különböző fokán álló, egymástól élesen elhatárolódó cigány közösségek* helyzetén az ő elvárásaikhoz és lehetőségeikhez igazodó *célzott programok* révén lehet javítani. Ennek megfelelően *különböző megoldások lehetnek eredményesek* a szőlőskertekben, a Déli-Lucernás 200-as és 300-as területén, valamint a többi városrészben elszórtan élő, az integráció magasabb szintjén álló roma családok számára.

A cigány népesség vándorló életformája miatt a történelem korábbi időszakaiban többször is problémaként merült fel – különösen a cigányság „erőltetett” letelepítése kapcsán –, hogy a lakóhelyük mely településhez/településrészhez köthető. Tipikus volt azokban az időkben, hogy a cigány családok településről-településre vándoroltak, mert

sehol nem akarták befogadni őket. Hasonló problémával találkozhatunk ma Hajdúböszörmény külterületén, ahol rövid időn (gyakorlatilag másfél évtizeden) belül nagy számban jelentek meg olyan csoportok, amelyek korábban más városokban/községekben képtelenek voltak az integrációra, vagy valamilyen ok folytán nem is kaptak lehetőséget rá. Ezeknek az embereknek semmilyen kötődésük nincs Hajdúböszörményhez, sokan közülük egyáltalán nem is akarnak integrálódni, másrésztől gyakorlatilag lakhatásra alkalmatlan épületekben élnek. Az újonnan megjelent, a társadalmi konfliktusok lehetőségét magukban hordozó családok óriási terhet rónak mind a városra, mind annak önkormányzatára. A város így maga is a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok körében bekövetkező kedvezőtlen folyamatok elszenvedőjévé vált. Ez a jelenség egyértelműen felveti azt a kérdést, hogy mennyire hagyható magára a városi önkormányzat a kiterjedt területről kiinduló, azonban helyben koncentrálódó probléma kezelésében. A napjainkra kialakult helyzet egyértelműen a *magasabb (elsősorban kormányzati) szintről érkező, célirányos segítséget* tesz szükségessé.

A szegregálódott roma közösségek *asszimilálásra/integrálására* (más városokhoz hasonlóan) az elmúlt évtizedekben több kísérlet is történt, azonban a rendkívül komplex probléma megoldására tett kísérletek nem jártak sikerrel. Ennek elsődleges oka a *források hiánya* volt, és általánosságban is elmondható, hogy az alacsony státuszú lakosság területi koncentrációjának problémája és annak megoldása, a szegregátumok teljes és gyors fölszámolása a hazai társadalmi és gazdasági körülmények között települési szinten meghaladja a települések erejét. A probléma mérete és megoldásának sürgető kényszere ellenére saját forrásból semmiképp nem célravezető nagyobb léptékben gondolkodni, *kisebb, a helyi viszonyokhoz maximálisan alkalmazkodó lépések vezethetnek lassabb, ugyanakkor biztosabb eredmények eléréséhez.*

Alapvető probléma, hogy a romák a velük szemben „kívülről” megfogalmazott igényeket nehezen fogadják el, ezért nélkülözhetetlen azoknak a közvetítő személyeknek a szerepe, akikre hallgatnak, s képesek dinamizálni a közösséget. A korábbiakban ilyen szerepet töltött be a vajda, ma leginkább a cigány értelmiségre várna ez a feladat, amelynek keretét adhatnának az önszerveződéssel létrejövő civil szervezetek és egy a mainál hatékonyabban működő cigány kisebbségi önkormányzat.

A cigány származású értelmiség esetében a városban is alapvető problémát jelent, hogy többségük olyan mértékben asszimilálódott a többségi társadalomba, hogy nem tartják a kapcsolatot a számukra már elfogadhatatlan életformát folytató, mélyszegénységben élő cigány csoportokkal, s az utóbbiak sem tekintik közéjük tartozóknak őket.

Ezért kiemelt szempont kell, hogy legyen a helyi cigányok által elfogadott, az érdeükben tenni tudó és akaró személyek célzott megkeresése, illetve kifejezetten roma származású segítők kiképzése és foglalkoztatása.

Tipikus jelenségnek tekinthető egy szegregátum felszámolása kapcsán, hogy a társadalmi/környezeti konfliktusokat okozó cigány családok kiköltöztetése a város adott helyén megoldja a problémát, azonban ha az életmódjukon nem sikerül változtatni, *a város egy másik részében új szegregátum jöhet létre, vagy bővílhet ki*. A lakók elköltöztetésére ezért minden esetben javasolt az érintettek bevonásával mobilizációs programot kialakítani, amely törekszik az újabb szegregátum kialakulásának megelőzésére. Ez a komplex program magában foglalja az alacsony státuszú lakosok területi koncentrációjának megelőzését, az új lakások fenntartási költségeinek alacsony szintjét, meg kell adni a választás lehetőségét (legalább két alternatíva), figyelembe kell venni a családi és egyéni szociális kötődéseket, s feltétlenül része kell, hogy legyen egy foglalkoztatási és a gyermekek iskolai szocializációját segítő program is.

A városi szegregátumok megszüntetése érdekében a szabad lakóingatlannal nem rendelkező városrészekben elsődleges lépés a lakósűrűség csökkentése, vagyis a lakók új környezetben való elhelyezésének segítése. Ez megtörténhet meglévő bérlakások kiutalásával, illetve az önkormányzat által a lakáspiacon megvett, vagy újonnan épített lakások kiutalásával. A halmozottan hátrányos helyzetű csoportok lakósűrűségének csökkentése az integráció egyik elengedhetetlen feltétele, azonban egyértelműen előrevetíti, hogy több helyi lakos találkozik hosszabb vagy kedvezőbb esetben rövidebb távon közvetlenül a problémával, amely nagyfokú toleranciát követel meg a részükről. Emiatt a kulcsszerepet kell, hogy kapjon a cigány kisebbség kulturális másságának megismertetése és elfogadtatása. Ebben kiemelt szerepet kaphatnak a cigány hagyományokat, az értékes zenei kultúrát a szélesebb közönség számára bemutató rendezvények.

Sajátos helyzetben vannak szegregátumként a laza településszerkezettel jellemezhető szőlőskerti területek, ahol nem a nagy lakósűrűség, hanem a lakás céljára alkalmatlan ingatlanok jelentik a legnagyobb problémát. Annak megoldására az egyetlen elfogadható választ a gazdasági épületek, sufnik, pajták lakás céljára való hasznosításának felszámolása jelentheti.

A cigány lakosság számára korosztálytól függően *a munka és az iskola világa* lehet kulcsfontosságú az integrációs folyamat beindításában, ami azonban csak akkor lehet eredményes, ha rendelkezésre áll az a közeg, amelytől átvehetők az integrációhoz szükséges magatartási minták. Ebből a szempontból egyértelműen kudarcra vannak ítélve például az

olyan kiegészítő iskolai osztályok, amelyek tanulóinak döntő többsége ugyanabból a hátrányos helyzetű rétegből kerül ki. Hasonló a helyzet a közmunkaprogramok „cigány brigádjaival”. Alapvető szempont kell tehát, hogy a közösség nagyobbik része a többségi társadalom tagjaiból álljon, munkavégzés esetében pedig az is, hogy a munkavégzés ne a legalacsonyabb presztízsértékű legyen.

A szegregátumok kialakulásának egyik meghatározó eleme az *alacsony jövedelemmel rendelkező lakosság átlagosnál lényegesen magasabb aránya*. A megélhetésért folytatott mindennapos küzdelem sokakat arra, hogy hiteleket, a törlesztő részletek feltorlódásával pedig egyre valószínűbb, hogy uzsora hiteleket vegyenek fel. A mélyszegénység további terjedésének elkerülése érdekében fontos lenne az adósságspirálba kerülés megakadályozása, amelynek egyik eszköze lehet a különböző járandóságok természetben történő folyósítása. Ez kiküszöbölné a szociális segélyekkel való visszaélések további formáit is.

A témaspecifikus elemzések egyértelműen bizonyították az előzetes hipotézist, amely szerint Hajdúböszörmény antiszegregációs programjának következetes végrehajtása, valamint a települést övező kertségi részeken élők felzárkóztatása, azaz a város tradicionális közösséghez való integrációja révén képes lehet felszámolni a jelenlegi kettős társadalmi lét alapjait. Ennek hiányában viszont még hosszú ideig számolni kell az ún. párhuzamos társadalom meglétéből fakadó hátrányos következményekkel, a felzárkózás dinamikáját pedig a további elzárkózás és szegregáció lassíthatja majd. A problémák kezeléséhez azonban további egyre bonyolultabb, egyre átgondoltabb, főként pedig egyre szélesebb rétegeket érintő komplex és integrált cselekvési programok szükségesek, ami viszont már ma is meghaladja egy-egy település finanszírozási lehetőségeit.

6. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. Elmélyült szakirodalmi és széleskörű empirikus vizsgálatokra alapozva *Hajdúböszörményre vonatkozóan elsőként készült a külterületi szegregációs jelenségekről részletes modellértékű vizsgálat*, amely a város történelmi hagyományaira, települési sajátosságaira is tekintettel, a közelmúltban beindult és felerősödött migrációs adatokra alapozva szűr le általános érvényű tanulságokat a lakókörnyezet állapotával, a mélyszegénységgel, a kirekesztődéssel/kirekesztéssel összefüggő új típusú mobilitási folyamatokkal kapcsolatban.
2. *Elsőként sikerült felmérni és főbb jellemzői alapján csoportosítani, illetve térinformatikai módszerekkel (dűlönkénti részletességgel) ábrázolni a szegregálódott városszéli ún. szőlőskerti településrészek legsűrűbben lakott dűlőiben található telkek és ingatlanok állapotát.*
3. A tudományos elemzések során egyértelműen igazolódott a hipotézis, hogy *Hajdúböszörmény történelmileg öröklött, kivételes és sajátos településszerkezete is elősegítette a társadalmi és térbeli, hátrányos, sőt halmozottan hátrányos helyzetű (elsősorban roma) szegregáció kialakulását*, amelyet az elmúlt évtizedek kedvezőtlen folyamatai tovább erősítettek.
4. Az interjúk és prominenciavizsgálatok eredményei egyértelműen igazolták azt a tudományos hipotézist, amely szerint *a várost övező zártkertekbe irányuló migrációt (bevándorlást) szinte kizárólag a városon kívülről érkezők tartják mozgásban*, miután a város egyéb szegregált területeiről gyakorlatilag minimális a kiköltözés.
5. *A migrációs folyamatok motivációs tényezőit illetően Hajdúböszörmény külterületeit tekintve is bizonyítást nyert az a törvényszerűnek is nevezhető sajátosság, hogy a perifériákról, az elmaradott falusi településekről érkezők migrációjának a célja elsősorban a lehető legolcsóbb megélhetés, lakhatás, az életfeltételek legalább minimális szinten történő biztosítása, a rokoni, identitási tényezők szerepe, semmint az, közelebb kerüljenek a városi életformához.*
6. *A prominencia vizsgálatok eredményeként igazolódott továbbá, hogy a szegregációs folyamatokat erősítő, kívülről jövő migráció mindenekelőtt a mélyszegénységben élő társadalmi csoportokat érinti, akik nem képesek a felerősödő ún. „nemzetközi megélhetési migrációba” bekapcsolódni.*
7. *Hajdúböszörmény szegregátumaiban zajló migrációs folyamatok és a kapcsolódó gazdasági-társadalmi jelenségek vizsgálata általános érvénnyel is megerősítette azt*

az előzetes hipotézist, hogy bár területileg elkülönülő szegregátumokról van szó, a problémák hatásukban egyre nyilvánvalóbban mutatkoznak meg a város egészét érintően is.

8. *A Hajdúböszörményre irányuló témaspecifikus, jórészt modellértékű vizsgálatok meggyőzően bizonyították, hogy az elmúlt évtizedekben történt tudatos beavatkozások – a legjobb szándékok és a jelentős anyagi és emberi ráfordítások ellenére – a hajdú város esetében sem hozták meg a várt eredményeket.*
9. *A Hajdúböszörményre vonatkozó elemzések is hozzájárultak egy súlyos társadalmi-gazdasági dilemma jobb megértéséhez, illetve megoldásához, nevezetesen, hogy a szegregátumokban élők felzárkóztatása a többségi társadalomhoz, más szóval a jelenlegi párhuzamos, ún. kettős társadalmi lét alapjainak felszámolása, a legalább viszonylagos társadalmi kohézió megteremtése országosan és lokálisan egyaránt fokozott erőfeszítéseket és áldozatokat követel minden irányból.*

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A disszertáció alapvető célkitűzései közé tartozik, hogy feltérképezze Hajdúböszörmény szegregátumait, vagyis azokat a főként külső városrészeket, amelyekben az alacsony státuszú népesség aránya meghaladja a 40%-ot. Tekintve, hogy statisztikai adatok ilyen bontásban a népszámlálások közötti periódusokban nem állnak rendelkezésre, ezért a demográfiai, foglalkoztatottsági stb. trendek részleteiben nem ismertek, kizárólag empirikus módszerek felhasználásával lehet képet alkotni róluk – a számos interjú és terepbejárás segítségével elsősorban a szőlőskertek aktuális problémáit igyekeztünk feltárni.

A településen belüli, társadalmi és térbeli szegregációs jelenségek és hosszú távon ható folyamatok feltárása mellett kiemelt figyelmet fordítottunk arra, hogy feltérképezzük azokat a népességmozgási irányokat, amelyek hozzájárulnak a kertsek lakosság-számának emelkedéséhez. Noha ez több tényező miatt csak korlátozott mértékben sikerülhetett, a dolgozat mégis hasznos adalékokkal szolgál a jellemző demográfiai folyamatokról. Sokkal kézzelfoghatóbb eredménnyel járt a helyi ingatlanpiac sajátosságainak vizsgálata, különös tekintettel azokra a tényezőkre, amelyek hozzájárulnak az alacsony társadalmi státuszú lakosság területi koncentrációjához.

Kutatásunk közvetlen előzményeiként azok a vizsgálatok említethetők meg, amelyek különböző szempontok alapján (főként egészségügyi és szociális-jövedelmi helyzet, illetve bűnözés) mérték fel a társadalmi kirekesztettség által leginkább érintett csoportokat és városrészeket. Noha egyik sem koncentrált kifejezetten a szőlőskertekre, azonban olyan konzekvenciákkal szolgáltak, amelyekre a jelenlegi munka is épült, kísérletet téve arra, hogy a meglévő információkat egy új szemponttal, jelesül a lakhatásra szolgáló ingatlanok állapotának felmérésével, valamint a lakáspiac néhány sajátosságának kiemelésével bővítse.

A kutatás során felhasznált módszerek közül ki kell emelnünk azokat az empirikus vizsgálatokat, amelyek alapját egy prominens személyek körében elvégzett interjúk vizsgálat képezte. A több tucatnyi megkérdezett úgy lett kiválasztva, hogy pontos képet kaphassunk a település minden egyes szegregátumáról, szociális, oktatási, ingatlanpiaci szempontból egyaránt. Ennek megfelelően a szegregációhoz, a mélyszegénységhez kapcsolódó problémakör valamely elemével napi szinten foglalkozó oktatási, szociális szakemberektől kapott információk begyűjtése mellett kíváncsiak voltunk a szegregátumok által érintett településrészek önkormányzati képviselőinek, illetve részben lakosainak a véleményére is.

A szegregátumok ingatlanpiaci viszonyait szemléletesen bemutató leírásokat az önkormányzattól kapott háttéranyagok feldolgozásával egészítettük ki. Mindezeket a

Nagy-Bocskai-kert, illetve a Lorántffy-kert terepbejáráson alapuló részletes ingatlan-felmérése teszi még teljesebbé, utóbbi esetében a teljes kertségre, míg előbbinél négy dűlő valamennyi telkére kiterjedően. A felmérés (elsősorban a személyiségi jogokra vonatkozó jogszabályok, illetve a „gazdátlan” telkek miatt) a külső állapotok leírására korlátozódott, de a tulajdonosi viszonyokkal kiegészülve hasznos információkat szolgáltat az érintett területek lakásviszonyairól, ezen keresztül az életkörülményekről.

A primer adatgyűjtés mellett természetesen szekunder adatfeldolgozást is végeztünk munkánk során. A demográfiai, gazdasági, szociális és egyéb adatok összegyűjtésére felhasznált források közül külön ki kell emelnünk a TeIR (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer) és a KSH T-Star adatbázisait, valamint a Hajdúböszörmény Város Önkormányzata által a rendelkezésünkre bocsátott különböző adatforrásokat és dokumentumokat (népesség-nyilvántartási adatok, Integrált Városfejlesztési Stratégia, témaspecifikus önkormányzati jelentések, dokumentumok és egyéb irattári anyagok stb.).

A kutatás során egyértelműen bizonyítást nyert, hogy Hajdúböszörmény sajátos térszerkezeti pozíciója és településmorfológiai adottságai jelentős mértékben elősegítik a szegregációs folyamatok beindulását és fennmaradását, az utóbbi évek-évtizedek kedvezőtlen, főként a legszegényebb rétegeket rosszul érintő gazdasági-társadalmi változásai pedig fel is erősítették azokat. A migráció és a települési szegregáció tekintetében a város belső szerkezetén (főként a lakótelepek elhelyezkedése stb.) kívül igen jelentős szerepet játszanak a belterületi lakott helyek, illetve még inkább a külterületen elhelyezkedő kertségek. Mivel az ezekbe irányuló bevándorlás alapvetően a halmozottan hátrányos helyzetű, underclass rétegek körében jellemző, ezért a migrációs célterületek egyben a szociális problémák kiemelkedő gyűjtőhelyévé válnak, országos szinten is egyedülálló kihívások elé állítva az önkormányzatot és szakintézményeit.

A jelenre és még inkább a jövőre nézve igen súlyos problémákat vet fel az a statisztikai adatokkal is jól alátámasztható tény, hogy a lakásviszonyok igen szoros kölcsönhatásban állnak a migrációs folyamatokkal. Az általunk külön is vizsgált szőlőskerti ingatlanokban a rendszerváltás idején még alig több mint száz ember élt, de ez a szám két évtized alatt csaknem folyamatos növekedést mutatva a tízszeresére emelkedett. Az igazán dinamikus népességnövekedés az 1990-es évtized közepén indult meg, és azóta (a 2004-es évben kimutatható, részben a statisztikai adatgyűjtés, illetve másrészt a szabályozási háttér megváltozására visszavezethető csökkenést leszámítva) is töretlennek minősíthető.

Az átlagosnál jóval kedvezőtlenebb lakáskörülmények, illetve az előzőekben felvázolt demográfiai folyamatok magukban hordozták a fokozatosan növekvő társadalmi

feszültségek területi koncentrációjának veszélyét. A cigány háztartások létszáma több mint másfélszerese a városi átlagértéknek, vagyis a cigányság esetében nagyon magas laksűrűség jellemző, ami a megélhetési lehetőségeket figyelembe véve a helyi szintű családpolitika, gyermekvédelmi politika és lakáspolitiká számára eleve nehezen kezelhető szociális problémákat eredményez.

Az interjúk tapasztalatai alapján meglehetősen sokszínű kép rajzolódik ki a helyi társadalom szemében a cigányságot érintő integrációs és szegregációs folyamatokról, főként azok okainak és megoldási lehetőségeinek tekintetében. Jól látható, hogy sokszor finoman szólva is sarkítva, olykor nem is előítéletektől mentesen fogalmaztak az interjúalanyok – azonban az is érződött, hogy ennek háttérében nem a személyes emberi konfliktusok állnak, hanem sokkal inkább a tehetetlenség.

A legtöbb esetben érzékelhető volt a gyakorlatilag évszázados múltra visszatekintő „cigány-paraszt” szembenállás máig is érvényesülő, sőt, bizonyos értelemben felerősödő hatása. A rejtett vagy éppen nyílt konfliktust az eltérő életmódból eredő eltérő térhasználat váltja ki, mivel a „parasztok” nem nézik jó szemmel, hogy a cigányok nem foglalkoznak lakókörnyezetük állapotának szinten tartásával, közvetlen élőhelyüket „lelakják”. Míg a cigányok esetében ez (a korábbi és akár mai vándorló életformából adódóan és átöröklötten) természetesnek tekinthető, hiszen nincs semmilyen átérzett kötődésük a „porta” iránt, addig a nem cigány társadalom megközelítésében mindez barbár pusztítás, értelmetlen rombolás.

A Lorántffy-kert és a Nagy-Bocskai-kert dűlőiben végzett, 1147 telket érintő személyes terepbejárás tapasztalatait röviden összefoglalva elmondható, hogy az egyes dűlőkben látott, az életkörülményeket alapvetően meghatározó ingatlanviszonyok összességében nem okoztak meglepetést, és megfeleltek az előzetes várakozásoknak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a mélyszegénységben élő társadalmi csoportok növekvő létszámú betelepülésével párhuzamosan egyre inkább romlik a lakókörnyezet külső megjelenése, és az átlagosnál magasabb a gondozatlan, elhanyagolt telkek száma és aránya a központi belterülethez viszonyítva. A kertségeken belüli területi összefüggések ugyanakkor az esetek döntő többségében nem ragadhatók meg, nem mutathatók ki szabályszerűségek.

Összességében tehát kijelenthető, hogy az élet- és boldogulási feltételek valóban igen szoros összefüggésben állnak az egyes városrészek elhelyezkedésével, az általuk biztosított lakhatási lehetőségekkel. A szőlőskertek társadalmi szerkezete nagyon sok kedvetlen vonást mutat, és determinálja a problémák újratermelődését, a feszültségek fokozódását. A térbeli és társadalmi szegregáció jegyei tehát már hosszabb ideje szemmel láthatóak, és a jelenlegi feltételek mellett további erősödésük prognosztizálható.

8. SUMMARY

A basic objective of the dissertation is to map the segregated parts of Hajdúböszörmény, i.e. those, mainly outer city parts in which the proportion of the population with low social status exceeds 40%. Considering the lack of data in such a breakdown in the periods between the censuses, details of the demographic, employment etc. trends are not known, they can only be examined by using empirical methods. With the assistance of the number of interviews and field trips we tried to explore the problems of the vine gardens in the first place.

In addition to the exploration of the social and spatial segregation processes within the settlement and the discovery of the long term processes, we made special effort to map the directions of those population movements that contribute to the increase of the number of inhabitants in the garden areas. Although this was only partially realisable, due to many limiting factors, the dissertation still makes contributions to the knowledge of the typical demographic processes. Much more tangible results were achieved by the survey of the features of the local real estate market, with special regard to those factors that contribute to the concentration of the population with low social statuses.

As the direct preliminaries of our research, we must mention those surveys which, on the basis of different aspects (especially health and social and income positions, and also crime), assessed the groups and city parts most affected by social segregation. Although none of these surveys were specifically concentrated on the vine gardens, they came to conclusions on which this present work was built. We made an attempt to enlarge the present pool of information by a new aspect, i.e. the assessment of the conditions of the real estates used as dwellings and the survey of a few aspects of the real estate market.

Among the methods used during the survey we have to mention those empirical researches that were based on an interview session made with prominent persons. The many dozens of interviewees were selected in a way that we got a precise picture of each segregated area of the settlement, both from social, educational and real estate market aspects. Accordingly, in addition to receiving information from experts of educational or social issues, dealing on daily basis with some element of segregation and deep poverty, we also wanted to have the opinions of the local government representatives and to some extent also the population living in the city parts struck by segregation.

The descriptions illustrating the real estate market conditions of the segregated parts were complemented by the processing of background materials received from the municipal self-government. These were made even more complete by the in-depth real estate survey

built on walking the so-called Nagy-Bocskai-kert (Great Bocskai Garden) and the Lorántffy-kert (Lorántffy Garden), in the latter case involving all gardens, in the former case all sites in four respective streets. The survey (primarily due to the regulations relating to personality rights and the “ownerless” sites) was restricted to the description of the appearance, but, complemented with the ownership figures, this may serve with useful pieces of information on the housing conditions and thereby the living conditions of the respective areas.

In addition to primary data collection we of course processed secondary data too during our work. From among the sources used for the collection of demographic, economic and other data, we have to mention the databases of the systems called TeIR (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, National Spatial Development and Planning Information System) and the so-called T-Star databases of the Hungarian Central Statistical Office, also the different data sources and documents provided for us by the municipality of Hajdúböszörmény (data of population registers, Integrated Urban Development Strategy, specific municipal reports, documents and other materials from the city archives etc.).

During the survey it was evidently proved that the peculiar spatial structural position and the settlement morphological features of Hajdúböszörmény significantly contribute to the start and persistence of the segregation processes, and also that the unfavourable socio-economic changes of the least years or decades, having a negative impact on the poorest layers, have amplified these processes. As regards migration and intra-urban segregation, in addition to the internal structure of the city (especially the location of the housing blocks), a significant role is played by inhabited places within the city boundaries, and even more so by the garden areas on the outskirts. As immigration into these areas is mostly done by underclass layers with multiple handicaps, the destinations of migrations have also become selected focus areas of the social problems, giving the municipal self-government and its specialised institutions challenges unique in the whole of Hungary.

In the present and even more so in the future, serious problems are raised by the statistically proven fact that housing conditions have a very strong correlation to migration processes. The real estates of the vine garden area in our survey were homes to just over one hundred people at the time of the systemic change, but buy now this figure, with an almost continuous increase, has grown tenfold. The really dynamic population growth of these areas started in the middle of the 1990s, and has been unbroken since then (apart from the decline in 2004, which was due partially to the changes of the statistical data collection and partially to the amendment of the regulatory background).

The housing conditions much more unfavourable than the average and the demographic processes featured above bear the danger of the spatial concentration of gradually growing social tensions. The number of Gipsy households is more than one and a half times higher than the city average, so a very high density of Gipsy population is typical, which, taking the possibilities of living into consideration, will lead to social problems hardly manageable by local family policy, child protection policy and housing policy.

The findings of the interviews reveal a rather varied picture of how the local society sees the integration and segregation processes of the Gipsies, especially as regards the reasons for that and the possible solutions. It is evident that in many cases the interviewees expressed opinions rather extreme, often not free from prejudices – on the other hand it was also clear that it was not personal human conflicts but the feeling of helplessness in the background.

In most cases we could feel the still alive, in fact, in certain sense intensifying “Gipsy-peasant’ opposition that has a century of tradition. The hidden or even open conflict is created by the different spatial uses coming from the different lifestyles, as the “peasants” are upset by the Gipsies not caring about the management of their residence environment and “running down” their direct living place. While this can be taken as natural for the Gipsies (coming and inherited from the previous or even present migratory way of life), as they have no emotional tie to the “homeland”, it is nothing but a barbarian destruction and meaningless demolition in the eyes of the non-Gipsy society.

Summarising briefly the findings of the personal field trips and interview sessions involving a total of 1,147 sites in the streets of the Lorántffy Garden and the Great Bocskai Garden, we can say that the housing conditions experienced in the respective streets and basically influencing the living conditions did not come as a surprise on the whole, they met the preliminary expectations. It is evident that parallel to the intensifying immigration of the social groups living in deep poverty there is a decline in the look of the environment, and the number and proportion of unmanaged, untidy sites exceeds the proportion of such sites in the central areas of the city. Within the garden areas, however, in most cases no correlations can be detected, no regularities can be shown.

On the whole we can say then that the conditions of living and getting ahead do correlate strongly with the location of the respective city parts and the conditions of living provided by them. The social structure of the vine gardens shows a lot of unfavourable features and determines the recreation of the problems and the intensifying of the tensions. The signs of spatial and social segregation have been clearly visible for a longer time and the present conditions forecast their further worsening.

9. FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK

- Achim, Viorel (1998): *Țigani în istoria României*. Editura Enciclopedică, București. 31–119.
- Ambrus Péter (1988): *A Dzsumbuj: egy telep élete*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Ambrus Péter (2001): Cigányság és iskola. In: Andor Mihály (szerk.): *Romák és oktatás. Iskolakultúra*. Pécs. 7–12.
- Anastasoae, Viorel (2003): Roma/Gypsies in the History of Romania: An Old Challenge for Romanian Historiography. *Romanian Journal of Society and Politics*. 3 (1). 262–274.
- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó Kft.. Budapest.
- Atkinson, Tony (1998): Társadalmi kirekesztődés, szegénység és munkanélküliség. – *Esély*. 4. 3–18.
- Babusik Ferenc (szerk.) (2002): *A romák esélyei Magyarországon. Aluliskolázottság és munkaerőpiac – a cigány népesség esélyei Magyarországon*. Kávé Kiadó–Delphoi Consulting.
- Babusik Ferenc (2003): Késői kezdés, lemorzsolódás – cigány fiatalok az általános iskolában. – *Új Pedagógiai Szemle*. 10. 3–18.
- Babusik Ferenc (2007): Magyarországi cigányság – strukturális csapdák és kirekesztés. – *Esély*. 1. 3–23.
- Balcsók István (2005): *A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992–2002 közötti időszakban*. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen.
- Baranyi Béla (2004): *A határmentiség dimenziói. Magyarország keleti államhatárai*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. (Dialóg Campus Szakkönyvek, Területi és Települési Kutatások, 22.).
- Baranyi Béla (szerk.) (2005): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Baranyi, Béla – Balcsók, István – Dancs, László – Mező, Barna (1999): *Borderland Situation and Peripherality in the North-Eastern Part of the Great Hungarian Plain*. Centre for Regional Studies. Pécs. (Discussion Papers, 31.).
- Baranyi Béla – G. Fekete Éva – Koncz Gábor (2003): A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és sellyei–siklósi kistérségekben. In: Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 103–126.
- Bánlaky Pál – Kevy Bea (1999): *Falusi cigányok 1998. Élethelyzet, előítéletek, a „töb-biekhez” való viszony*. Kutatási zárójelentés. Szociális és Családügyi Minisztérium Család- Gyermek- és Ifjúságvédelmi Főosztály.
<http://www.elib.hu/02000/02020/02020.htm> (Letöltés ideje: 2012. március 10.)
- Beck, Sam (1989): The Origins of Gypsy Slavery in Romania. *Dialectical Anthropology* 14. 53–61.
- Beck, Sam (1984): Ethnicity, Class, and Public Policy: Țigani/Gypsies in Socialist Romania. In: Kot K. Shangriladze – Eica W. Townsend (Eds.): *Papers for the V. Congress of Southeast European Studies*. Belgrade, September Slavica Publishers, Columbus, 19–38.
- Beck, Sam (1993): Racism and the Formation of a Romani Ethnic Leader. In: George Marcus (Ed.): *Perilous States: Conversations on Culture, Politics, and Nation*. The University of Chicago Press. Chicago and London. 1993. 165–186.

- Beluszky Pál (2003): *Magyarország településföldrajza*. Általános rész. 2. javított és bővített kiadás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Bencsik János (1975): *A szőlőskertek építése Hajdúböszörményben*. In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II. Hajdúböszörmény. 219–232.
- Bernát Anikó (2006): A magyarországi cigányság helyzete közép-kelet-európai összehasonlításban. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2006*. TÁRKI. Budapest. 118–137.
- Berta, Péter (2007): Ethnicisation of value – the value of ethnicity: The prestige-item economy as a performance of ethnic identity among the Gabors of Transylvania (Romania). – *Romani Studies*. 17 (1). 5. 31–65.
- Bodó Julianna (szerk.) (2002): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Pro-Print — KAM. Csíkszereda. 2002.
- Csalog Zsolt (1973): *Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a „cigányság” fogalmához*. Világosság 1. Kilenc cigány. Kozmosz Kiadó. Budapest.
- Csalog Zsolt (1991): A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. In: *Bibó István Emlékkönyv. 2. köt. Századvég*. Budapest. 1991. 282–312.
- Csongor Anna – Szuhay Péter (1992): Cigány kultúra, cigány kutatások. – *Phralipe*. 2.
- Czibere Ibolya – Fónai Mihály – Pataki János – Zolnai Erika (2002): *Hajdúböszörmény város egészség- és szociálpolitikai koncepciója*. Szakértői zárójelentés. Kézirat.
- Dahrendorf, Ralph (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Domanski, Henryk (2001): A szegénység társadalmi meghatározói a posztkommunista társadalmakban. – *Szociológiai Szemle*. 4: 40–65.
- Dupcsik Csaba (1997): A cigány háztartások jövedelmi viszonyai. – *Magyar Tudomány, Új Folyam*. 42. 6. 679–689.
- Engebrigsten, Ada (2007): *Exploring Gypsiness: Power, Exchange, and Interdependence in a Transylvanian Village*. Berghahn Books. Oxford. 2007.
- Enyedi György (1987): Tér és társadalom. – *Janus*. 2. 1987. Tél. 1. 1–10.
- Ferge Zsuzsa (1991): *Variációk a társadalmi integráció témájára (Szociálpolitika és társadalom)*. T-Twins Kiadó. Budapest.
- Ferge Zsuzsa (2000): A társadalom pereme és az emberi méltóság. – *Esély*. 1. 42–48.
- Ferge Zsuzsa (2003): *A kétsebességű Magyarország*. ELTE TTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék. Budapest.
- Forray R. Katalin (1998): Cigánykutatás és nevelésszociológia. – *Iskolakultúra*. 8. 3–13.
- Forray R. Katalin (1999): Cigány kisebbségi oktatáspolitikai – *Educatio*, 2. 223–234.
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András (1998): *Cigány gyermekek szocializációja. Család és iskola*. Aula Kiadó, Budapest.
- Fosztó László (2003): Szorongás és megbélyegzés: a cigány-magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 83–109.
- Fosztó, László (2007): The Revitalization of Diverging Rituals: The Case of Roma and Gadje in a Transylvanian Village. – *The Anthropology of East Europe Review*. 25 (2). 121–131.
- Fosztó László (2009): Viták és irányzatok a romakutatásban. – *Korunk*. május. 20 (5). 22–30.
- Fónai Mihály – Balogh Éva – Juhász György (2004): *Hajdúböszörmény, az „egészséges város”: egy városi egészségterv céljai és programjai*. Szakértői zárójelentés. Kézirat.
- Fónai Mihály – Filepné Nagy Éva (2002): Egy megyei romakutatás főbb eredményei. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. – *Szociológiai Szemle*. 3. 91–115.
- Fraser, Sir Agnus (2006): *A cigányok*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Füleki Dániel (2001): A társadalmi kirekesztés és befogadás indikátorai – *Szociológiai Szemle*. 2. 84–95.

- G. Fekete Éva (1991): *Faluinterjúk. Interjúk Beret, Bódvarákó, Csenyété, Hídvégardó, Irota, Lak, Tornanádaska, Tornyosnémeti polgármestereivel, jegyzőivel, körzeti orvosaival, iskolaigazgatóival*. Kézirat. Miskolc.
- G. Fekete Éva (1994): Cigányok a Csereháton. In: *Észak- és Kelet-magyarországi Földrajzi Évkönyv*. Miskolc. 139–154.
- G. Fekete Éva (2005): Cigányok a Cserehát–Hernád–Bódva vidéken. Tájegységi elemzés. In: Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-bárányai kistérségekben*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Gondolat Kiadó, Budapest. 53–83.
- Gagyí József (szerk.) (1996): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. Pro-Print – KAM. Csíkszereda.
- Gecse Annabella (2007): *Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata egy gömöri falu 20. századi életében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.
- Glatz Ferenc (1999): A romakérdésről. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA. Budapest. 7–10.
- Glatz Ferenc (szerk.) (1999a): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. MTA. Budapest.
- Gordos Ágnes (1997): *Fehéren feketén: esélyek és zsákutcák, avagy a cigányság oktatásával és foglalkoztatásával kapcsolatos kérdések*. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont. Budapest.
- Grétsy Zsombor (et al.) (2011): Cigány? Roma? Dzsipszi? Melyik a píszi? – *Nyelv és Tudomány*. Internetes folyóirat. <http://www.nyest.hu/hirek/cigany-roma-dzsipszi-melyik-a-piszi> (letöltés ideje: 2012. április 10.)
- Gunnar Myrdal, Karl (1963): *Challenge to Affluence*. Random House.
- Gusmao, Alfredo et al. (2008): A Perspective on the History of the Iberian Gypsies Provided by Phylogeographic Analysis of Y-Chromosome Lineages. – *Annals of Human Genetics*, 72 (2). 215–227.
- Guy, Will (1975): Ways of Looking at Roms: The Case of Czechoslovakia. In: Farnham Rehfish (Ed.): *Gypsies, Thinkers and Other Travellers*. Academic Press. London. 201–229.
- Hall, Edward T. (1987): *Rejtett dimenziók*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Havas Gábor (2004): A kistelepülések és a romák. In: Kemény István (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest. 163–205.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (1994): *Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó, 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet. Budapest. 1994.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren – *Kritika*. 3. 31–33.
- Hegedűs T. András (szerk.) (1987): *Tanulmányok a cigányság beilleszkedéséről*. Országos Pedagógiai Intézet. Budapest.
- Hermann Antal (1895): Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Czigány összeírás eredményei. – *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új folyam. IX. kötet.
- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.) (2000): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.
- Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc (szerk.) (2007): *Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár. 2007.
- Iovita, Radu P. – Schurr, Theodore G. (2004): Reconstructing the Origins and Migrations of Diasporic Populations: The Case of the European Gypsies. – *American Anthropologist* 106 (2). 267–281.

- Janky Béla (1999): A cigány nők helyzete. In: Pongrácz Tiborné – Tóth István György. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1999.* TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium. Budapest. 217–238.
- Kállai Ernő (2005): *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon.* Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- Kemény István (1998): A magyarországi roma (cigány) népességről. In: Kovalcsik Katalin (vál. és szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből.* MTA. Budapest. 159–174.
- Kemény István (szerk.) (1999): A magyarországi romák. – *Változó Világ* 31. MTA. Budapest.
- Kemény István – Gábor Kálmán (1992): *Szociológiai írások.* Replika kör. Budapest.
- Kemény István – Janky Béla (2003): A 2003. évi cigány felmérésről. In: Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések.* MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 7–26.
- Keményfi Róbert (1999): Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. – *Regio* 1. 137–156.
- Ken, Auletta (1984): *The Underclass.* New York: Random House.
- Kertesi Gábor (1994): Cigányok a munkaerőpiacon. – *Közgazdasági Szemle.* 11. 991–1023.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (1996): *A cigány népesség Magyarországon.* Socio-Typo. Budapest.
- Kocsis Károly (2002): Etnikai-politikai földrajzi adalékok a Kárpát-medencei cigány (roma) kérdés vizsgálatához. In: *A cigányság társadalomismerete. Iskolakultúra.* Budapest. 32–49.
- Kocsis Károly – Kovács Zoltán (1991): A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét.* Budapest. 78–105.
- Kopasz Marianna (2004): Lakóhelyi szegregáció és társadalmi feszültségek a magyarországi településeken. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004.* TÁRKI. Budapest. 414–424.
- Kováts András (szerk.) (2002): *Roma migráció.* MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont. Budapest.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? – *Kritika.* 2. 3–6.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1997a): Szuburbanizáció és gettósodás. – *Kritika.* 7. 4–12.
- Ladányi János – Szelényi Iván (1998): Az etnikai besorolás objektivitásáról. – *Kritika.* 3. 33–35.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái.* Napvilág Kiadó. Budapest.
- Ladányi János – Virág Tünde (2009): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában. – *Kritika.* július-augusztus. 2–8.
- Lampl Zsuzsanna (2000): Romakérdés magyar szemmel (avagy hogyan látja a szlovákiai magyar közvélemény az ún. roma problematikát). – *Fórum Társadalomtudományi Szemle.* 2. 31–66.
- Lemon, Alain (2000): *Between Two Fires: Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Post-socialism.* Duke University Press. Durham. 2000.
- Lewis, Oscar (1961): *Sanchez gyermekei.* Budapest: Európa Kiadó.
- Mendöl Tibor (1936): *Alföldi városaink morfológiája.* – *Közlemények a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből.* Debrecen.
- Mészáros Árpád – Fóti János (1996): A cigány népesség jellemzői Magyarországon. – *Statisztikai Szemle.* (74) 11. 908–929.

- Murray, Charles (1984): *Losing ground: American social policy, 1950–1980*. Basic Books, New York.
- Niedermüller Péter (1981): Térformák és térhasználati szabályok a falusi kultúrában. – *Kultúra és Közösség*. 5. 75–84.
- Okely, Judith (1983): *The Traveller-Gypsies*. Cambridge University Press. Cambridge. 1983.
- Oláh Sándor (1996): Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között. In: Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Csíkszereda. 207–225.
- Oláh Sándor (1996a): Cigány-magyar kapcsolatok. (A többségi magyarság cigányképének vizsgálata Homoródalmáson) In: Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Csíkszereda. 184–207.
- Oláh Sándor (1997): Láthatatlan elszegényedés. – *Szociológiai Szemle*. 1: 63–79.
- Olivera, Martin (2007): *Romanès: ou L'intégration traditionnelle des Gabori de Transylvanie*. Université Paris X. Nanterre. 2007.
- Panaitecu, Petre N. (1941): The Gypsies in Wallachia and Moldavia. A Chapter of Economic History. – *Journal of the Gypsy Lore Society*. Third Series. 15. 58–72.
- Péter László (2006): *Vázlatok a szegénység szociológiájához*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Kolozsvár.
- Pozsony, Ferenc (2001): The Achievements and Tasks of Gypsy Research in Transylvania. In: Bódi, Zsuzsanna (Ed.): *Studies in Roma (Gypsy) Ethnography 10*. Magyar Néprajzi Társaság. Budapest. 2001. 16–32.
- Pozsony, Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (Eds.) (1999): *Modele de convietuire în Ardeal. Zabala*. Asociația Etnografică Kriza János. Cluj. 1999.
- Pusko Gábor (2004): Romák és parasztok – fehérek és cigányok. Néhány alapvetés a roma/nem roma egymás mellett élés problematikájához Tornalján az ezredforduló környékén. In: Liszka József (szerk.): *Acta Ethnologica Danubiana 5–6*. Az Etnológiai Központ Évkönyve. Komárom – Dunaszerdahely. 57–81.
- Radó Péter (1997): *Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról*. NEKH. Budapest.
- Raicsné Horváth Anikó–Hajdú István (szerk.) (1997): *A multikulturális nevelés elmélete. Senkié vagyok, lehetnék mindenkié. Tanulmányok a cigányságról*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat. Kecskemét.
- Reisz Terézia – Andor Mihály (szerk.) (2002): *A cigányság társadalomismerete*. Iskolakultúra, Pécs.
- Ries, Johannes (2007): *Welten Wanderer. Über die kulturelle Souveränität siebenbürgischer Zigeuner und den Einfluss des Pfingstchristentums*. Ergon Verlag. Würzburg. 2007.
- Rüegg, Francois – Polenda, Rudolf – Rus, Calin (Eds.) (2006): *Interculturalism and Discrimination in Romania. Freiburger Sozialantropologische Studien*. Lit Verlag. Münster.
- Spéder Zsolt (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó.
- Scheffel, David Z. (2005): *Svinia in Black & White: Slovak Roma and Their Neighbours*. Broadview Press. Peterborough.
- Stewart, Michael (1990): Gypsies, Work, and Civil Society. In: Chris Hann. Frank Cass (Eds.): *Market Economy and Civil Society in Hungary*. London. 141–162.

- Stewart, Michael (1993): Gypsies, the Work Ethic, and Hungarian Socialism. In: *Socialism: Ideals, Ideologies, and Local Practice*. Chris Hann. Routledge, London and New York. 187–203.
- Stewart, Michael (1994): *Daltestvérek 1994. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. T-Twins. Budapest.
- Stewart, Michael (1997): *The Time of the Gypsies*. Westview Press. Boulder.
- Szabóné Kármán Judit (2008): A roma/cigány népesség helyzete. In: *Magyar lelkiállapot 2008*. Semmelweis Kiadó. Budapest. 415–427.
- Szakolczai Árpád (1982): A cigányság értékrendjének sajátosságai. – *Szociológia*. 4. 521–533.
- Szalai Júlia (2002): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. – *Szociológiai Szemle*. (12) 4. 34–50.
- Szelényi, Iván (ed.) (2001): *Poverty, Ethnicity, and Gender in Transitional Societies*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szendrey István (szerk.) (1973): *Hajdúböszörmény története*. Hajdúböszörmény Városi Tanácsa. Debrecen.
- Szirmai Viktória (1994): *A településszociológia alapjai*. Pollack Mihály Műszaki Főiskola. Budapest.
- Szuhay Péter (2002): Akiket cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikusnak, vagy beásnak mondják. In: Reisz Terézia – Andor Mihály (szerk.): *A cigányság társadalomismerete. Iskolakultúra*. Pécs. 9–31.
- Szücs Norbert (2003): A cigányság szociológiai szakirodalma a rendszerváltás utáni Magyarországon. In: Pászka Imre – Szücs Norbert (szerk.): *Kisebbségsszociológia 1990–2002. Bibliográfia és tanulmánygyűjtemény*. Belvedere Meridionale. Szeged. 65–106.
- Tóth Antal (1996): Hajdúböszörmény település-morfológiai képződményeinek változásai a XIX.–XX. században. – *Tér és Társadalom*. 2–3. 111–121.
- Tóth Antal (2007): *A bűnözés térbeli aspektusainak szociálgeográfiai vizsgálata Hajdú-Bihar megyében*. Doktori (Ph.D.) értekezés. Debreceni Egyetem. Debrecen.
- Török Emőke (1997): *Konfliktus és politikai stratégia a jóléti állam után*. Recenzió. <http://www.c3.hu/~szf/Szofi97/Sz97-06/Sz97-06-Fr.htm> (2012. július 20.)
- van de Port, Mattijs (1998): *Gypsies, Wars, and Other Instances of the Wild: Civilisation and Its Discontents in a Serbian Town*. University of Amsterdam Press. Amsterdam.
- Várnagy Elemér (szerk.) (1978): *A cigányság beilleszkedésének problémaköréből. Tanulmányok a PTF cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból*. MTA Nyelvtudományi Intézete – Pécsi Tanárképző Főiskola. Pécs.
- Virág Tünde (2003): Gettósodó térség, gettósodó iskolarendszer. – *Kisebbségkutatás* 2. 363–373.
- Virág Tünde (2005): Az etnikai szegregáció változatai. In: Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a cserehádi és dél-baranyai kistérségekben*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Gondolat Kiadó, Budapest. 84–132.
- Virág Tünde (2010): *Kirekesztve – Falusi gettók az ország peremén*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Vuics Tibor (1993): Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában. In: Kovács Teréz (szerk.): *Kiút a válságból. II. Falukonferencia*. MTA RKK. Pécs. 331–336.
- Wilson, William Julius. (1987): *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zolnay János (2006): Kényszerek és választások, Oktatáspolitikai és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban. – *Esély*. 4. 48–71.

10. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN

- Mező B. 1998: Egészségügyi és szociális ellátás. In: Számvetés. Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának négy éve (1994–1998). Szerk.: Baranyi B., Grasselli G. Debrecen: Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata. 194–204. p.
- Mező B. 1998: Oktatás, tudományos, szellemi-kulturális élet. In: Számvetés. Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának négy éve (1994–1998). Szerk.: Baranyi B., Grasselli G. Debrecen: Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata. 227–247. p.
- Mező B. 1998: Az önkormányzat belső kapcsolatai. In: Számvetés. Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának négy éve (1994–1998). Szerk.: Baranyi B., Grasselli G. Debrecen: Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata. 278–288. p.
- Mező B. 1999: A városi és a falusi társadalom „szétszakadásának” néhány összefüggése. In: Az Alföld a XXI. század küszöbén. II. Alföld kongresszus. Szerk.: Baukó T. Békéscsaba: Nagyalföld Alapítvány. 343–345. p.
- Mező B. 2000: Lehetőségek és korlátok a XX. századi társadalomfejlődésben. – INCO. Első magyar internetes folyóirat az információs korról.
<http://www.inco.hu/inco4/fooldal.html>
- Mező B. 2011: Lakáskörülmények és roma szegregációs folyamatok néhány összefüggése Hajdúböszörmény külterületi településrészein. In: Gazdasági válság – regionális kitekintés. Szerk.: Csata A. – Elek S. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Gazdaság- és Humántudományok Kar Gazdaságtudományi Tanszék. Státus Kiadó, Csíkszereda. 2011. pp. 203–216.
- Mező B. 2012: A roma szegregációs folyamatok és a lakáskörülmények alakulásának néhány összefüggése Hajdúböszörmény külterületi településrészein. – Agrártudományi Közlemények. (Acta Agraria Debreceniensis). 46. 57–61. p.
- Mező B. 2012: Hajdúböszörmény településszerkezeti sajátosságai és társadalmi folyamatai az ezredforduló után. – Agrártudományi Közlemények. (Acta Agraria Debreceniensis). 2012. 49–56. p.

A kutatási témához közvetlenül nem kapcsolódó publikációk:

- Mező, B.– Baranyi, B.– Dancs, L.– Balcsók, I. 1999: Borderland Situation and Periferality in the North-Eastern Part of the Great Hungarian Plain. Pécs: Centre for Regional Studies. 85 p. (Discussion papers, 31.).
- Mező B. – Baranyi B. 1999: A mezőgazdasági termelés minőségi megújításának lehetőségei és esélyei az agrárválság által sújtott Északkelet-Alföld határmenti területein. In: Agrárjövők alapja a minőség. XLI. Georgikon Napok. Keszthely, 1999. szeptember 23–24. Összeáll.: Sényi P.-né. Keszthely: Pannon Agrártudományi Egyetem. 38–43. p.
- Mező B. 2000: A mezőgazdasági üzemek helyzete az Észak-alföldi régió rurális térségeiben. In: Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. Szerk.: Kovács T. Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja. 157–165. p.

- Mező B. 2000: Sáránd és a humánszféra. In: Sáránd. Fejezetek a település múltjából és jelenéből. Szerk.: Baranyi B. Sáránd: Sáránd Község Önkormányzata. 75–86. p.
- Mező B. 2000: Az agrárvállalkozások piacképességének társadalmi-gazdasági feltételrendszeréről az Észak-Alföld halmozottan hátrányos határ menti területein. In: Az agrártermékpiacok és környezetük. Georgikon Napok. Keszthely, 2000. szeptember 21–22. 2. kötet. Keszthely: Pannon Agrártudományi Egyetem. 5–10. p.
- Mező B.: Adalékok a várossiker kérdéséhez. – Mátészalka (Jármi, Ópályi) egy kérdőíves felmérés tükrében. Magyar Valóság, 5.
<http://www.inco.hu/inco5/valos/cikk0.htm#1>
- Mező B. 2001: A mezőgazdasági vállalkozások helyzete az Észak-Alföld határ menti településein. In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. MTA RKK, Pécs. 232–256. p.
- Koncz G.– Mező B. 2008: Megújuló energiaforrások szerepe a területfejlesztésben az Észak-alföldi régióban. In: Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban. Szerk.: Baranyi B.–Nagy J.. DE AMTC–MTA RKK, Debrecen. 293–304. p.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

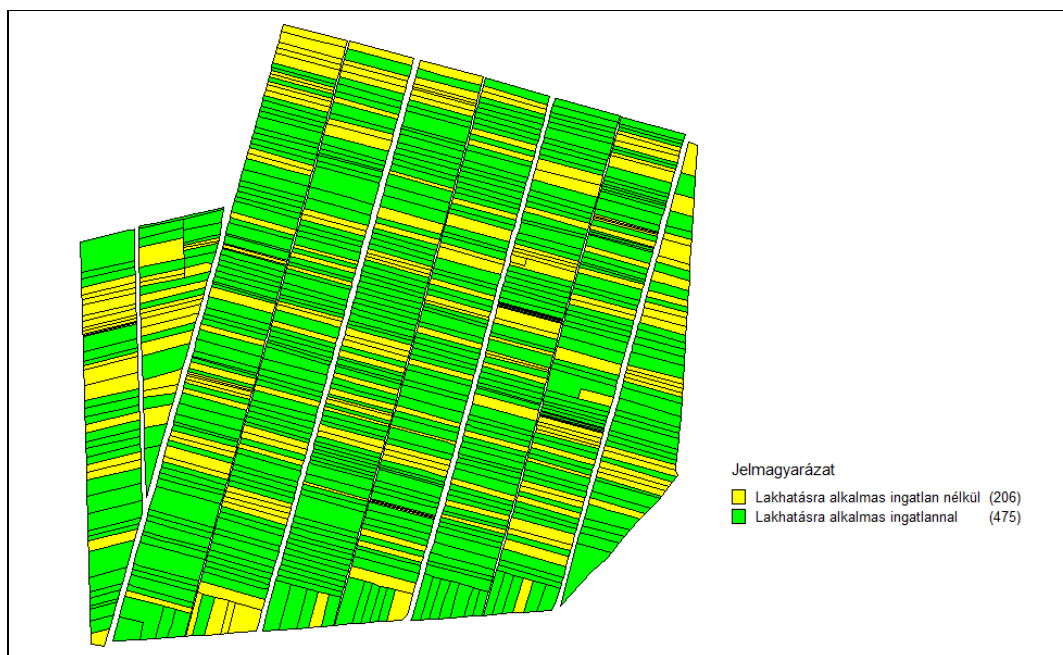
1. ábra:	A roma etnikum aránya a teljes népességen belül a munkaügyi kistérségekben, 2001	44
2. ábra:	A debreceni település-együttes szerkezeti felépítése	58
3. ábra:	Hajdúböszörmény településszerkezete és városrészei	59
4. ábra:	A népességszám alakulása 1990 és 2010 között (1990. évi adat=100%)	64
5. ábra:	A tényleges szaporodás, a természetes szaporodás és a vándorlási különbözet alakulása, 1990–2010	65
6. ábra:	Az élveszületések és a halálozások alakulása 1000 lakosra vetítve, 1990–2010	65
7. ábra:	Odavándorlás és elvándorlás alakulása 1000 lakosra vetítve, 1990–2008	67
8. ábra:	Az Észak-alföldi régió (balra) és Hajdú-Bihar megye (jobbra) korfája 1990, 2010	68
9. ábra:	Hajdúböszörmény korfája, 2011	69
10. ábra:	A munkanélküliség alakulása havi bontásban, 2010–2011	74
11. ábra:	A szőlőskertek népességszámának alakulása 1990–2011 között	83
12. ábra:	A szőlőskertekbe beköltözők számának alakulása 2004–2009 között	84
13. ábra:	A szőlőskertekben élő népesség korszerkezete 2004 végén	85
14. ábra:	A vizsgált dűlőkben található telkek és ingatlanok megoszlása kihasználtság alapján	108
15. ábra:	A vizsgált dűlőkben található lakott ingatlanok megoszlása tulajdonjog alapján ...	109
16. ábra:	A vizsgált dűlőkben található telkek megoszlása szennyezettség alapján	110
17. ábra:	A vizsgált dűlőkben található telkek megoszlása gondozottság szerint	112
18. ábra:	A vizsgált dűlőkben található lakott ingatlanok megoszlása gondozottság szerint ..	112

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat:	A vizsgált dűlőkben található telkek megoszlása a tulajdonosok száma szerint	108
2. táblázat:	Bodaszőlő néhány társadalmi jelzőszáma, 2001	114
3. táblázat:	A szőlőskertek néhány társadalmi jelzőszáma, 2001	115

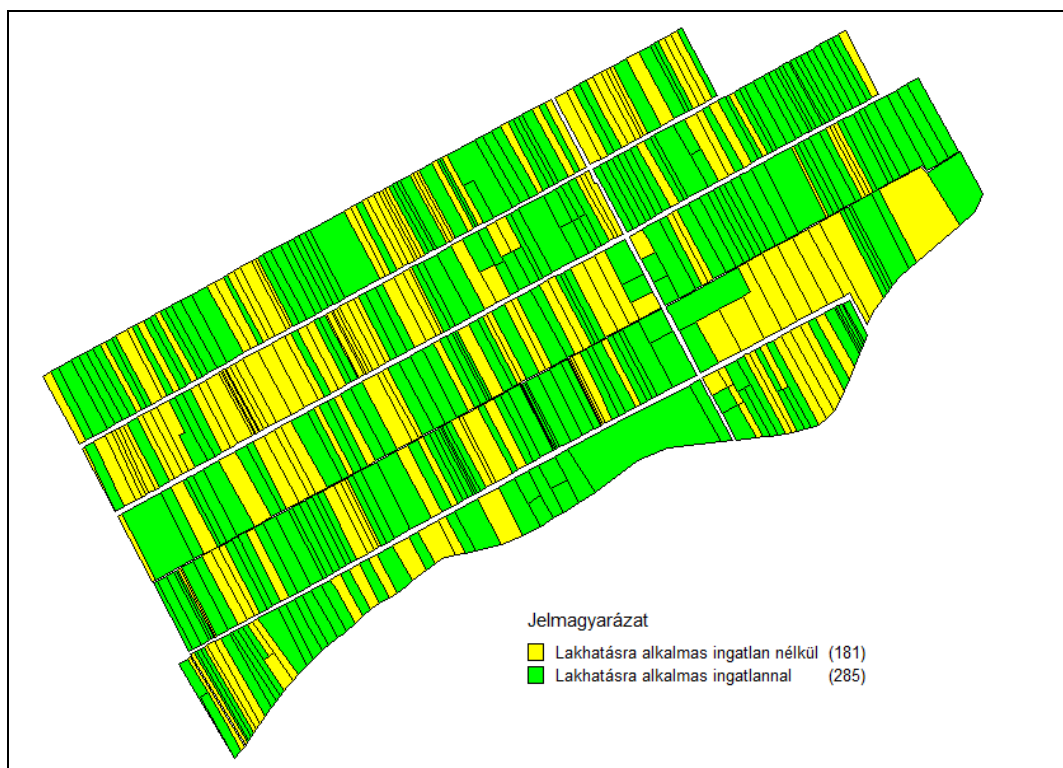
MELLÉKLETEK

A lakhatásra alkalmas ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása a Nagy-Bocskai-kertben

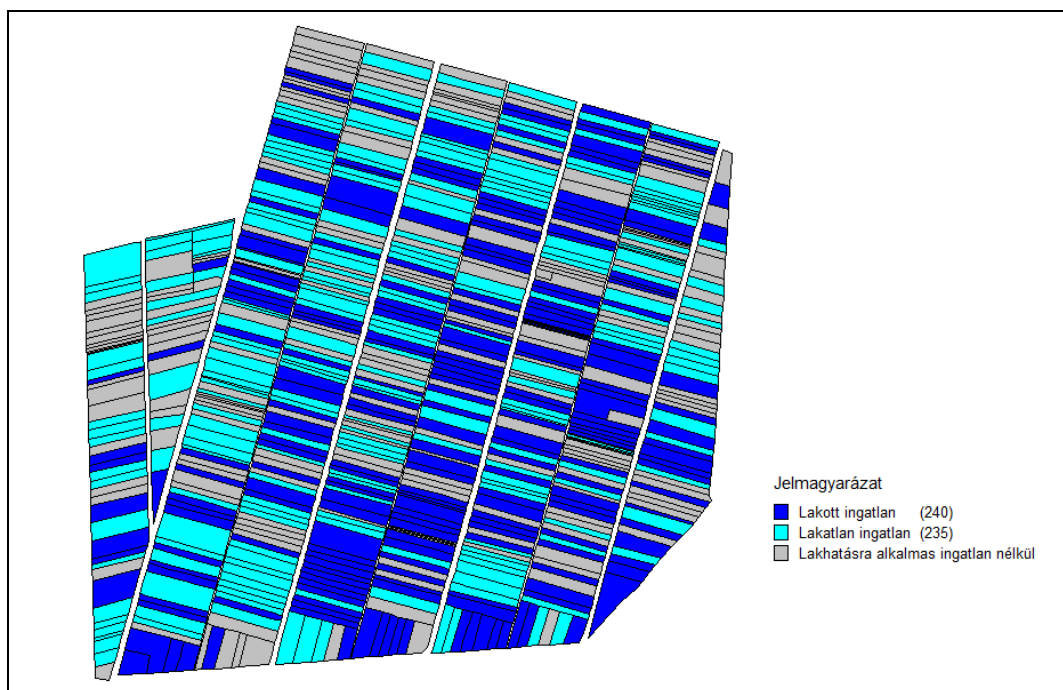
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A lakhatásra alkalmas ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása a Lorántffy-kertben

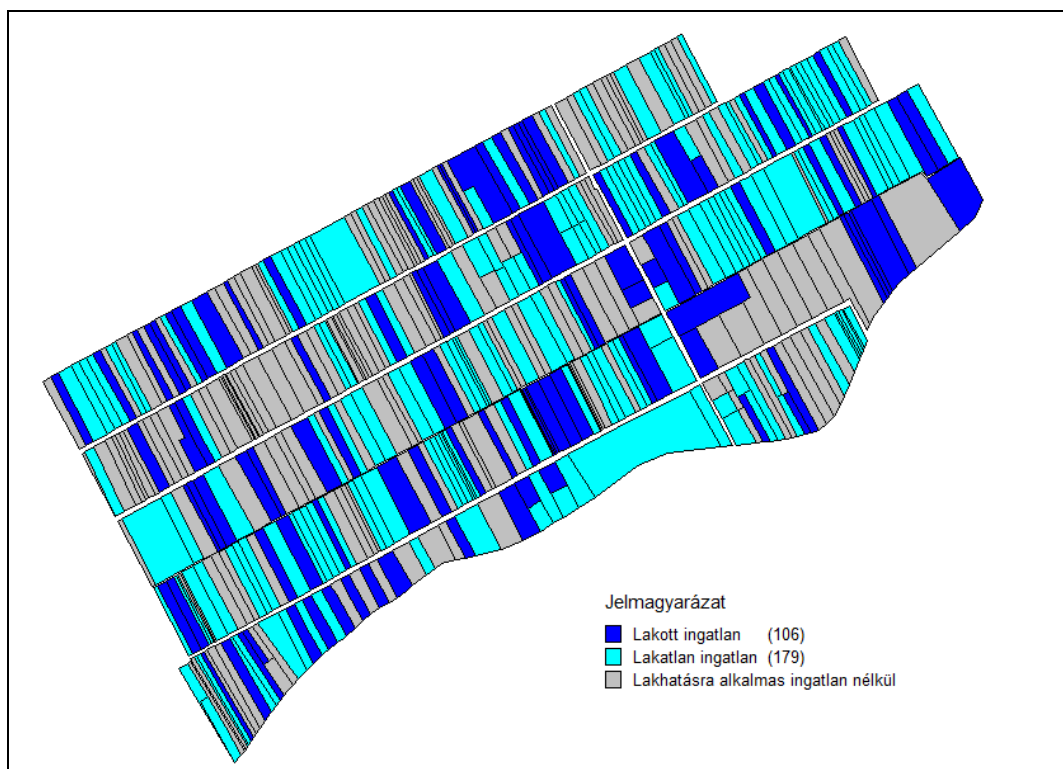
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A lakott és lakatlan lakhatásra alkalmas ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása a Nagy-Bocskai-kertben

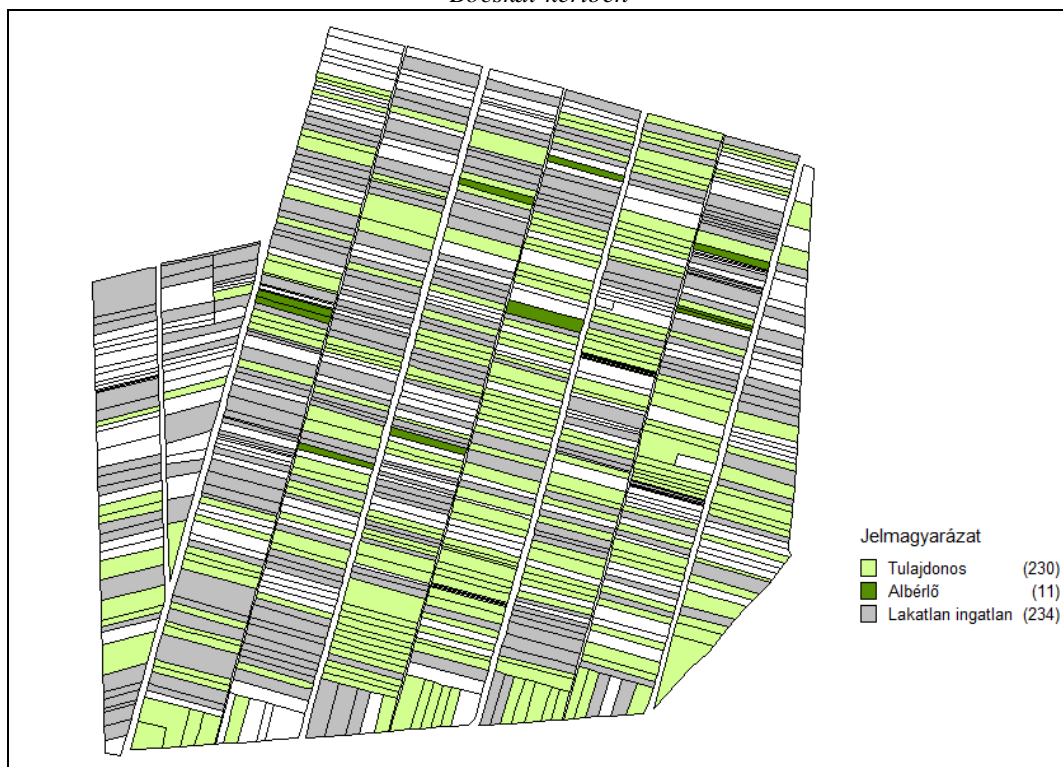
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A lakott és lakatlan lakhatásra alkalmas ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása a Lorántffy-kertben

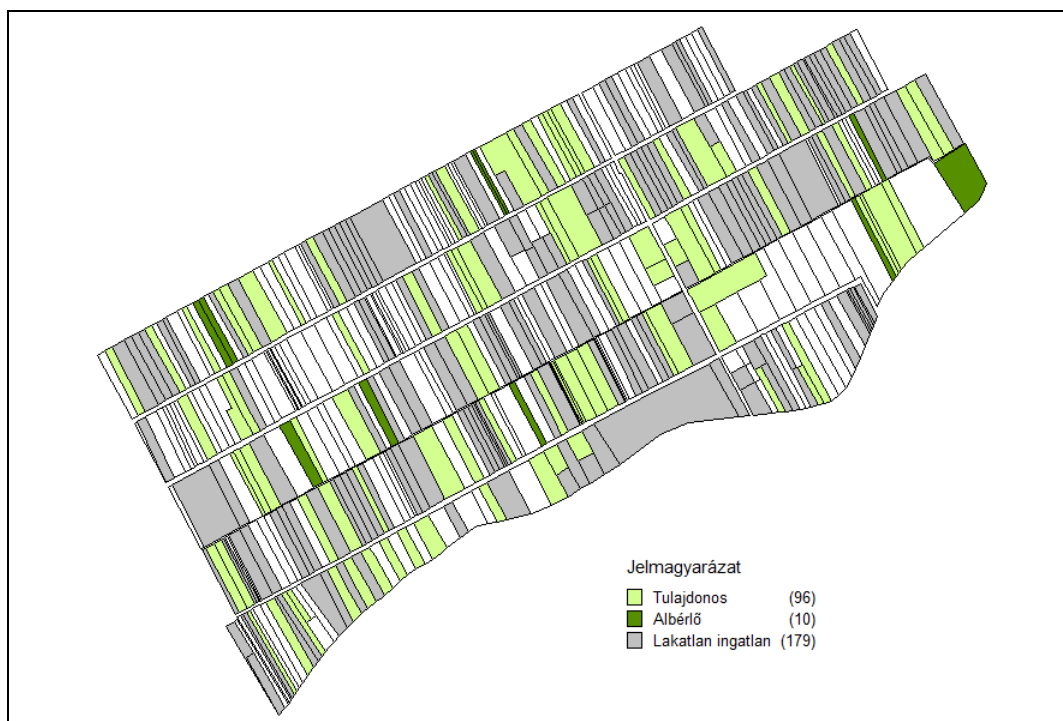
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A lakott ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása tulajdonviszonyok szerint a Nagy-Bocskai-kertben

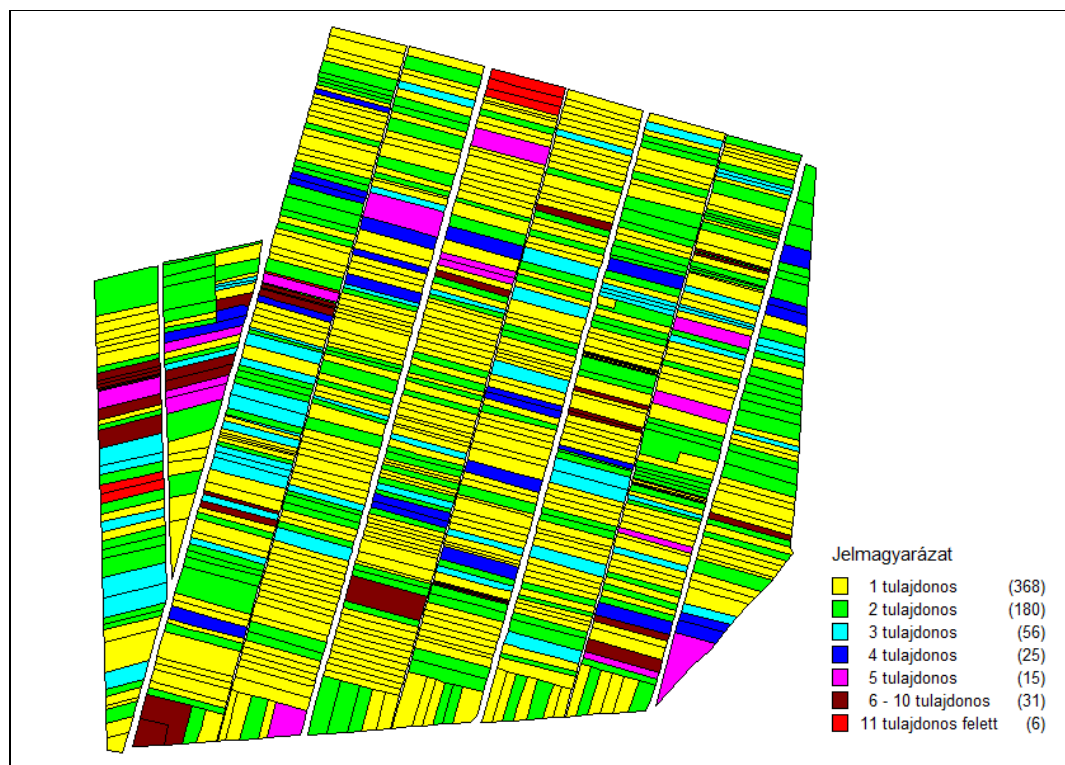
Forrás: Önkormányzati-földhivatali adatok alapján saját szerkesztés.

A lakott ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása tulajdonviszonyok szerint a Lorántffy-kertben

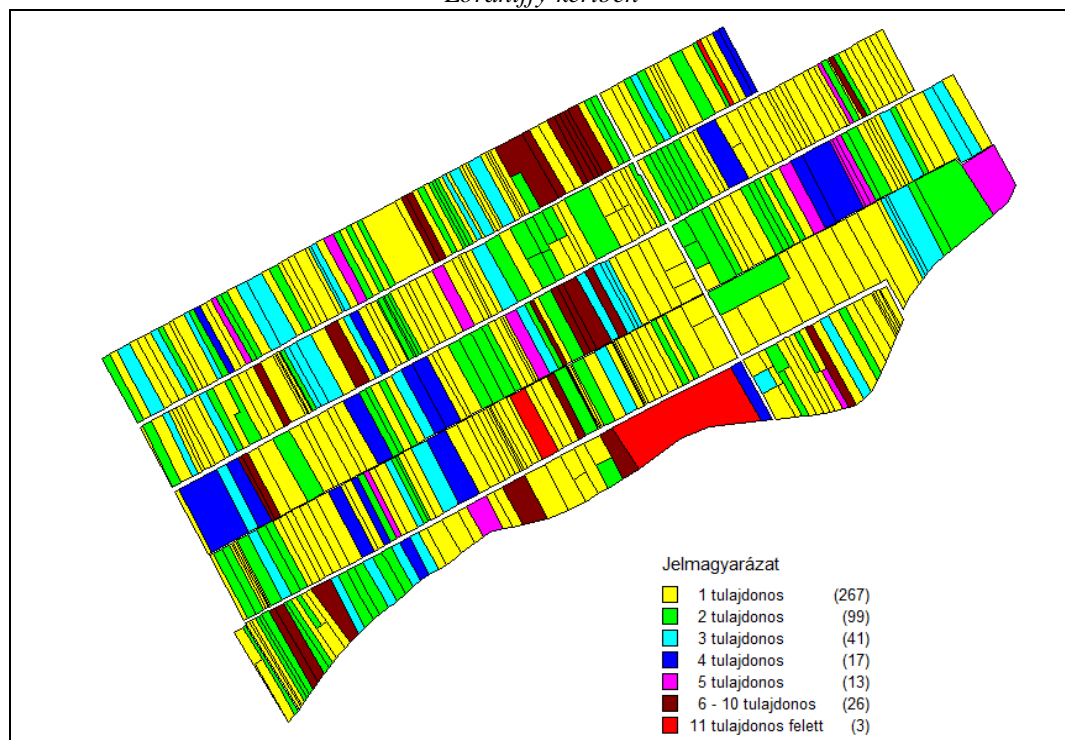
Forrás: Önkormányzati-földhivatali adatok alapján saját szerkesztés.

A lakott ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása a tulajdonosok száma szerint a Nagy-Bocskai-kertben

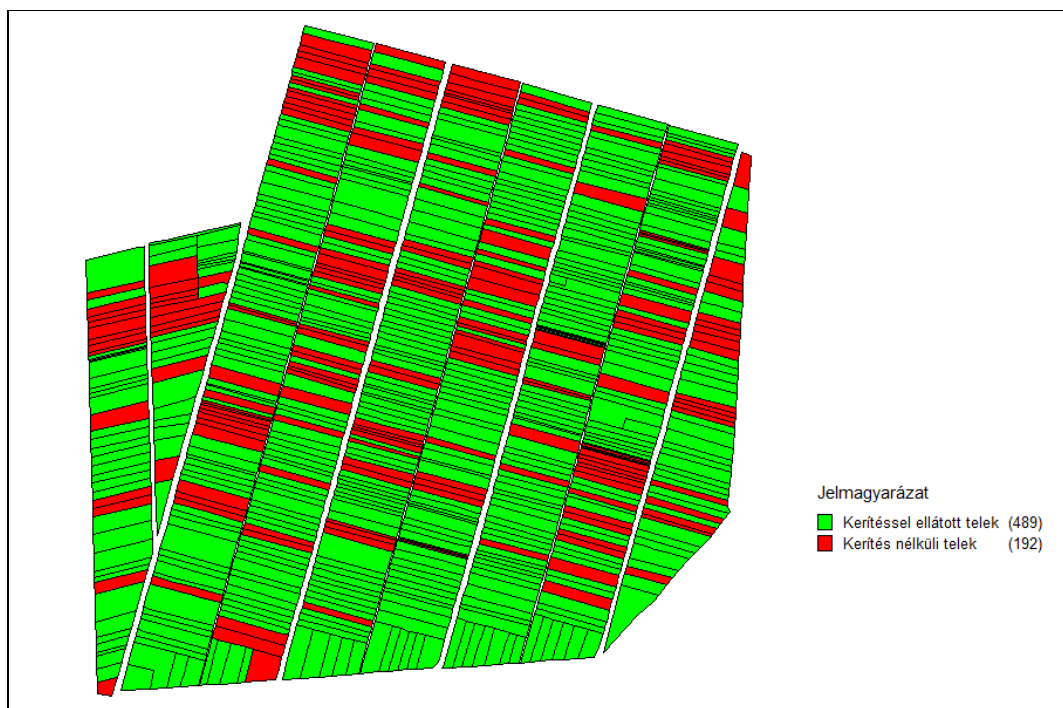
Forrás: Önkormányzati-földhivatali adatok alapján saját szerkesztés.

A lakott ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása a tulajdonosok száma szerint a Lorántffy-kertben

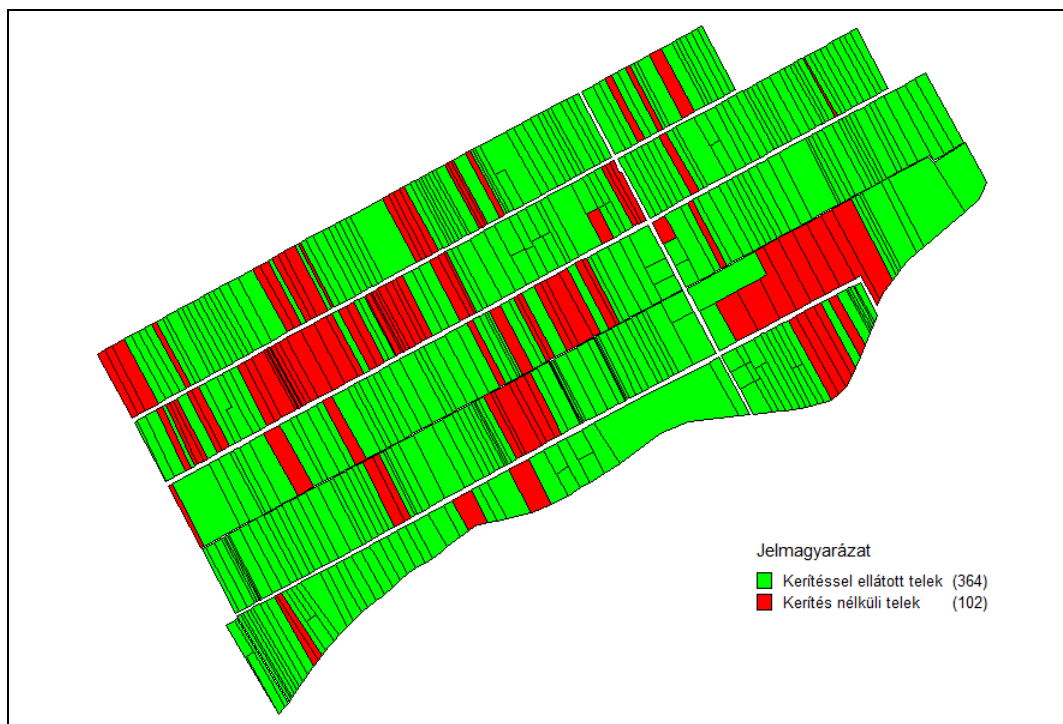
Forrás: Önkormányzati-földhivatali adatok alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása kerítéssel való ellátottság alapján a Nagy-Bocskai-kertben

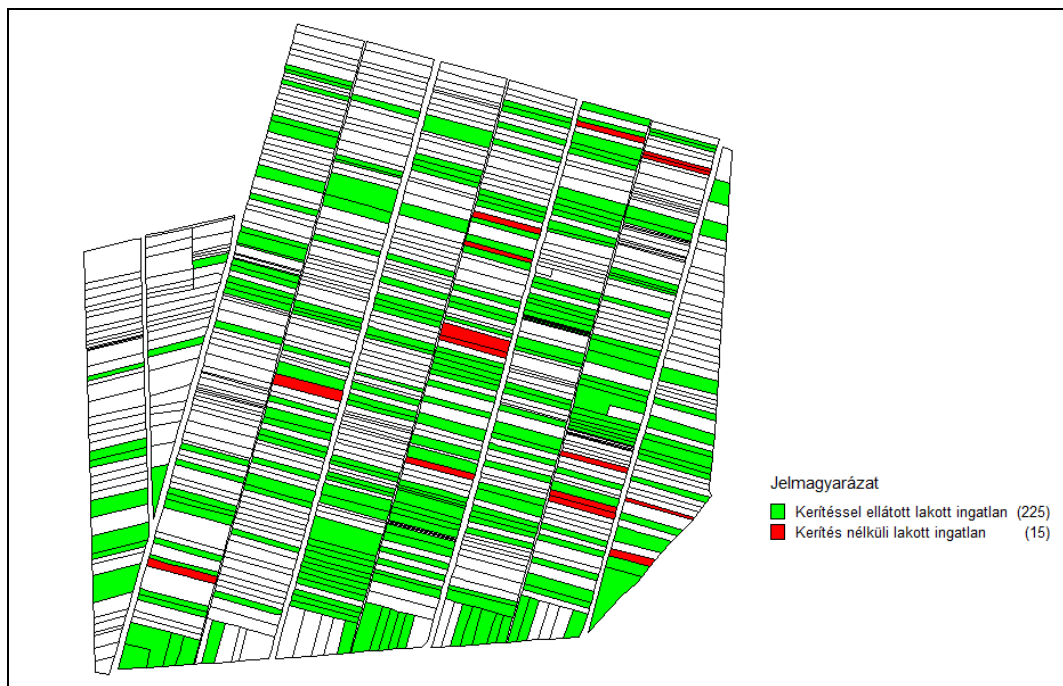
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása kerítéssel való ellátottság alapján a Lorántffy-kertben

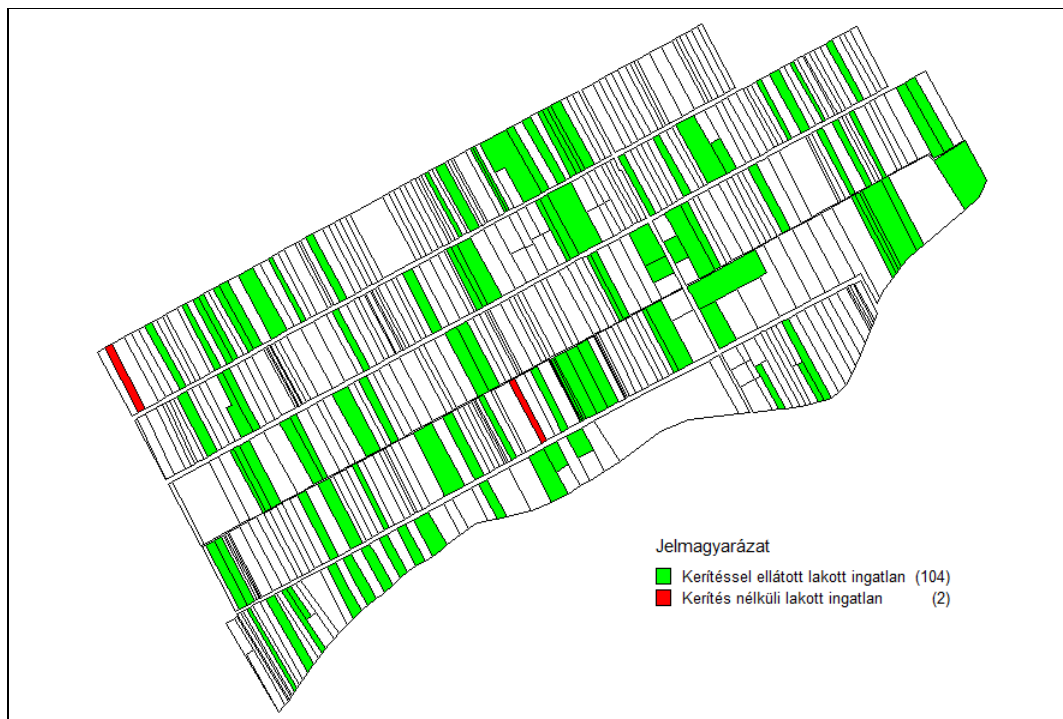
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

*A lakott ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása kerítéssel való ellátottság alapján a
Nagy-Bocskai-kertben*

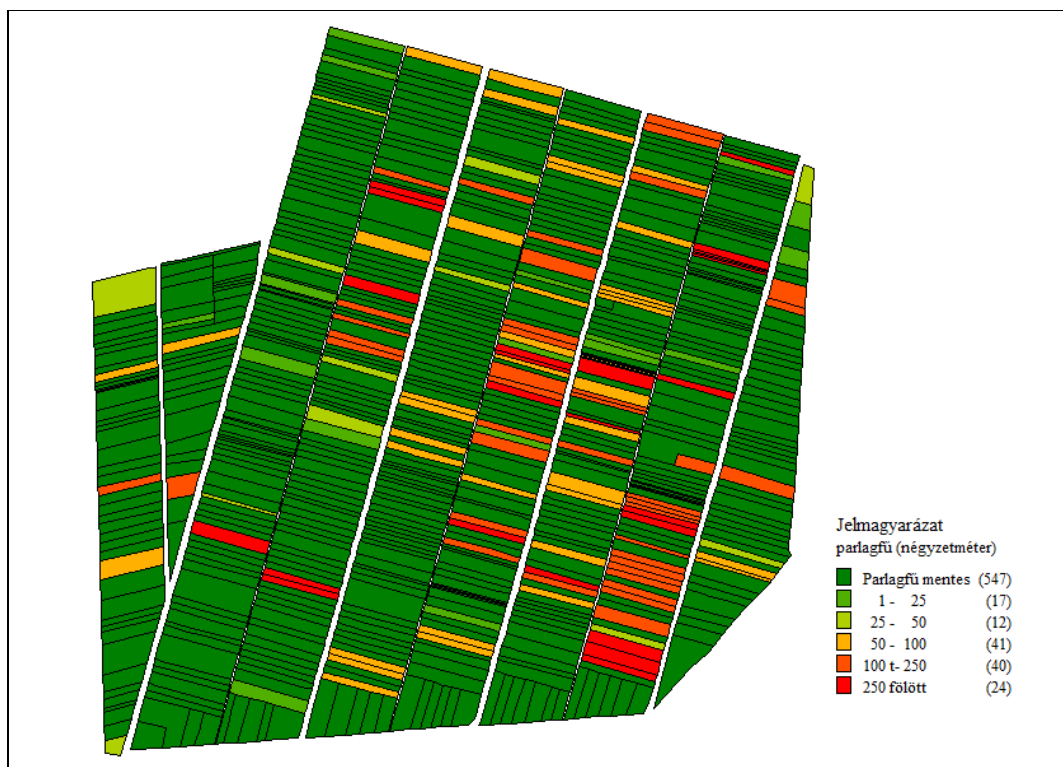
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

*A lakott ingatlannal rendelkező telkek területi eloszlása kerítéssel való ellátottság alapján a
Lorántffy-kertben*

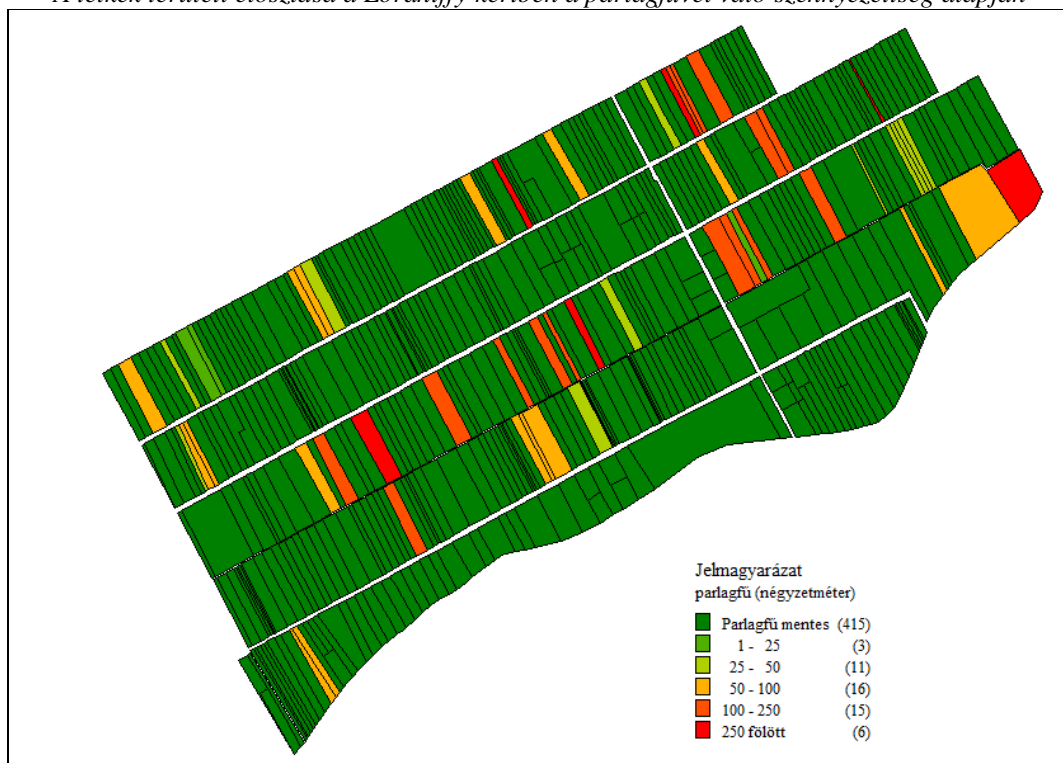
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása a Nagy-Bocskai-kertben parlagfűvel való szennyezettség alapján

Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása a Lorántffy-kertben a parlagfűvel való szennyezettség alapján

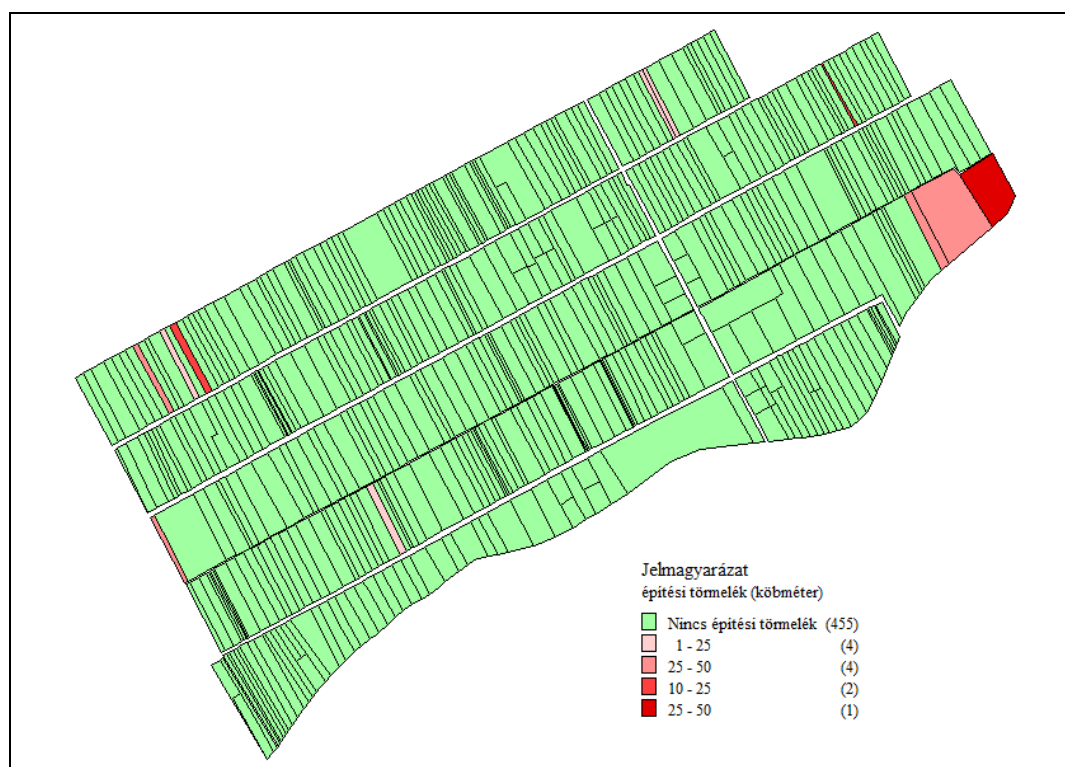
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása a Nagy-Bocskai-kertben az építési törmelékkel való szennyezettség alapján

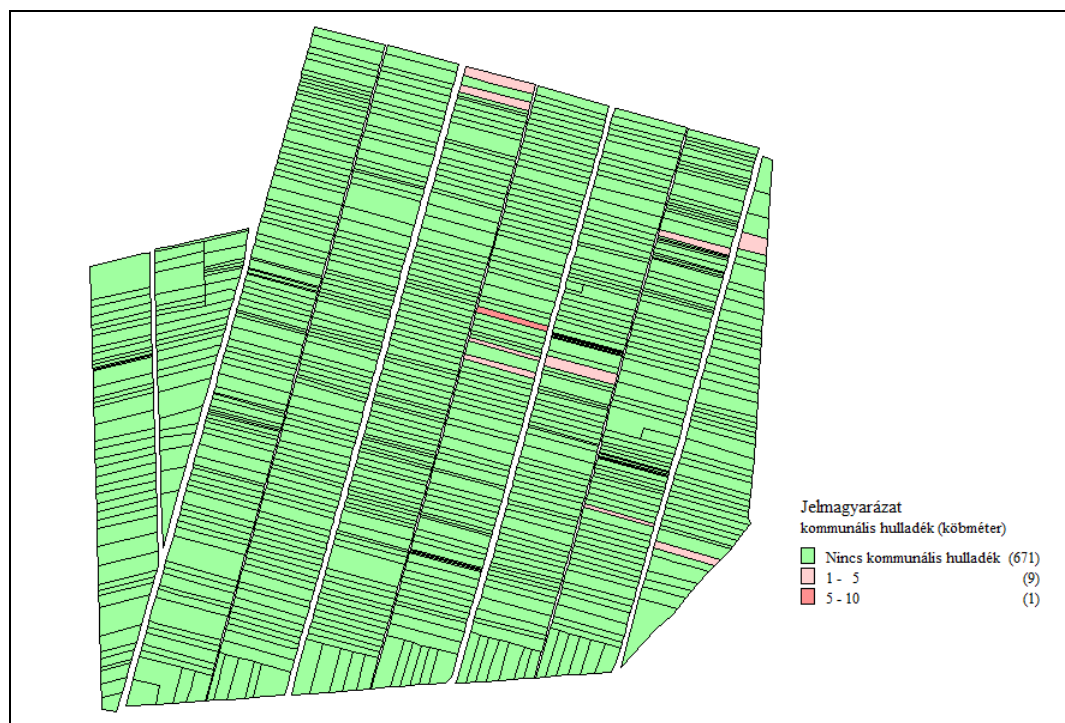
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása a Lorántffy-kertben az építési törmelékkel való szennyezettség alapján

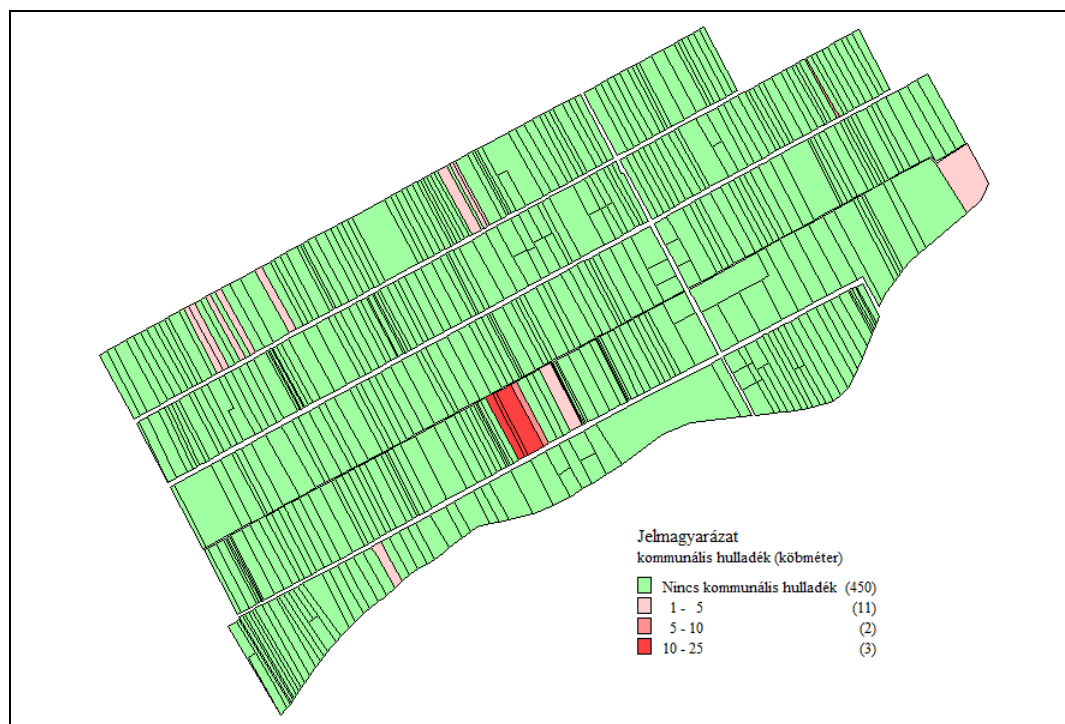
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása a Nagy-Bocskai-kertben a kommunális hulladékkal való szennyezettség alapján

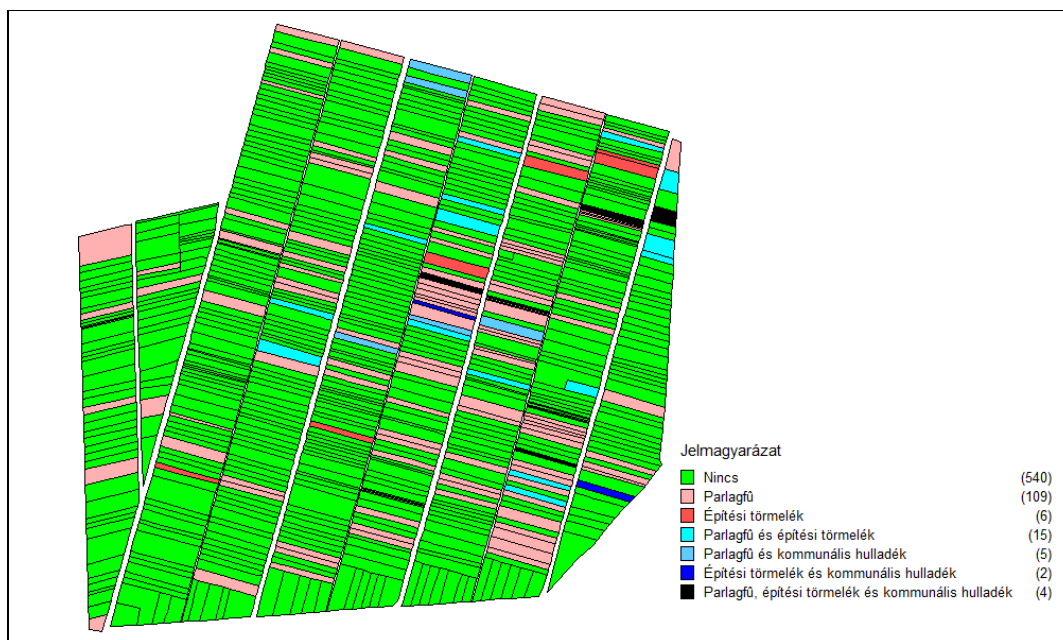
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása a Lorántffy-kertben a kommunális hulladékkal való szennyezettség alapján

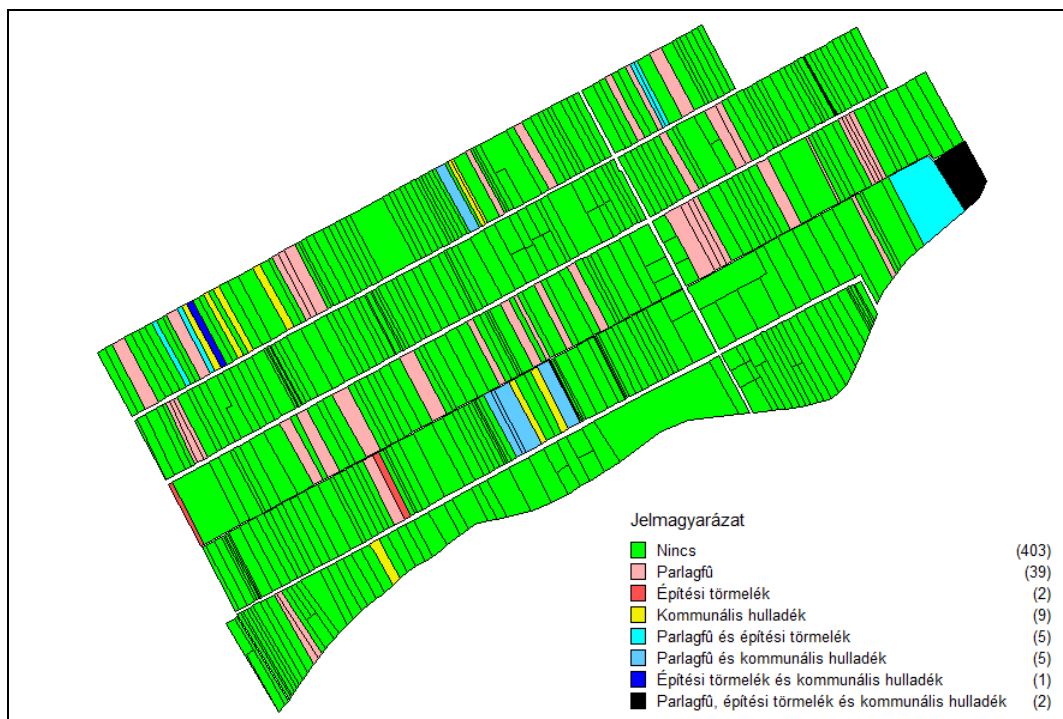
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása a szennyezettség formája szerint a Nagy-Bocskai-kertben

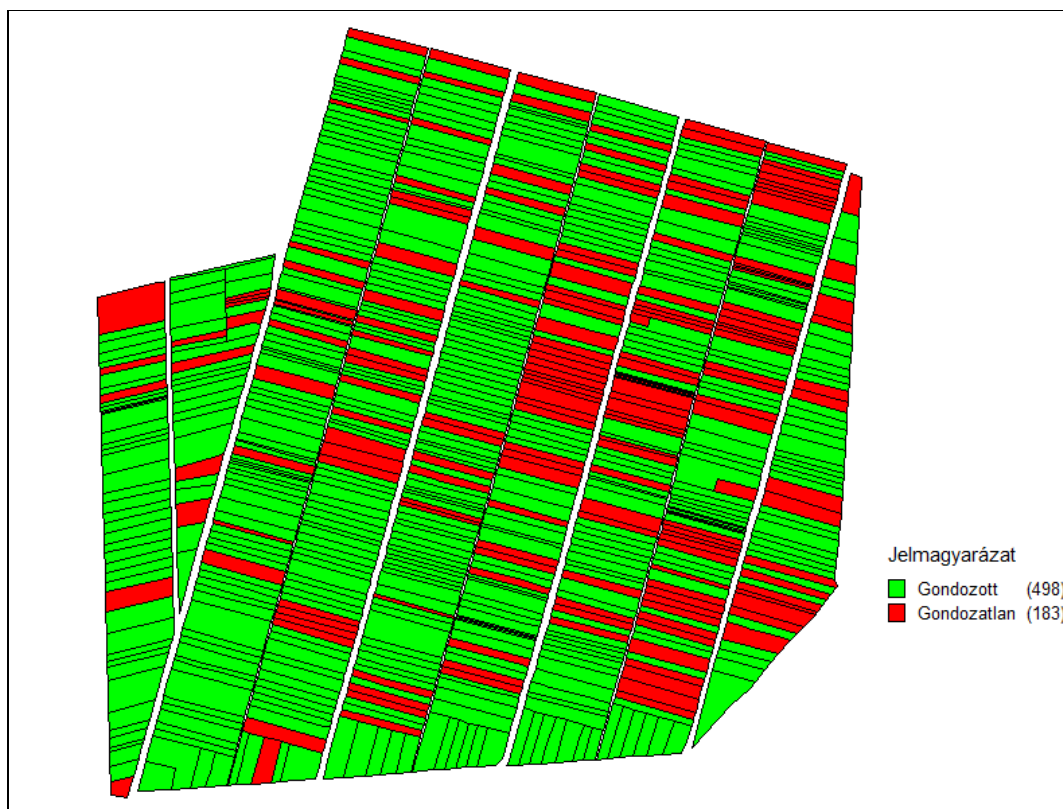
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A telkek területi eloszlása a szennyezettség formája szerint a Lorántffy-kertben

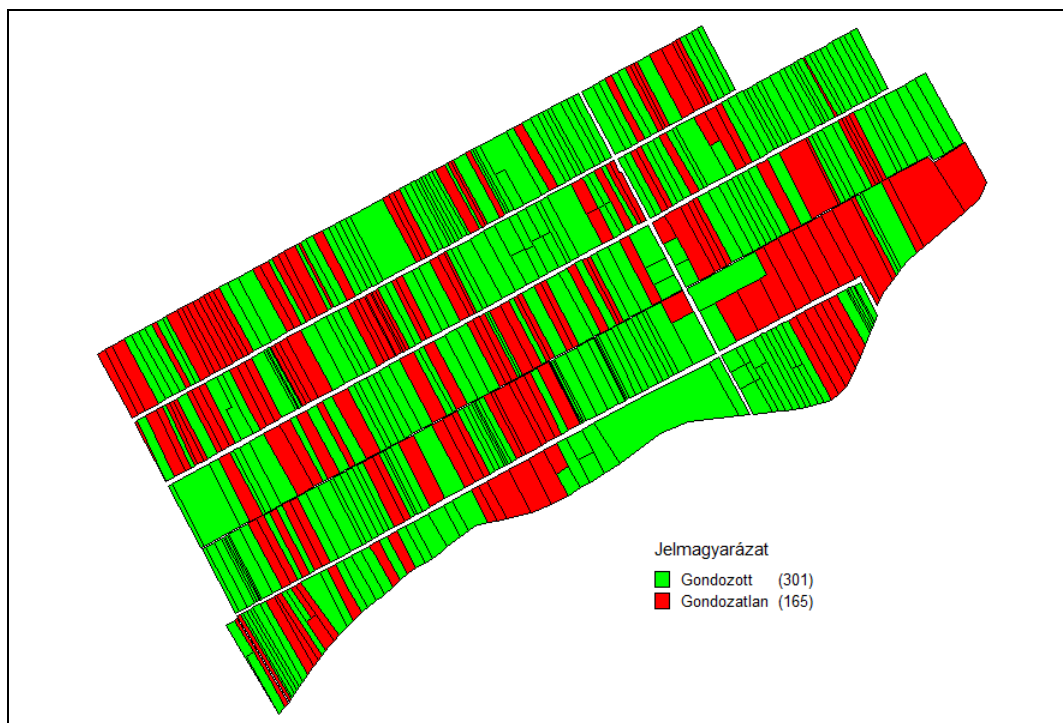
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A gondozott és gondozatlan telkek területi eloszlása a Nagy-Bocskai-kertben

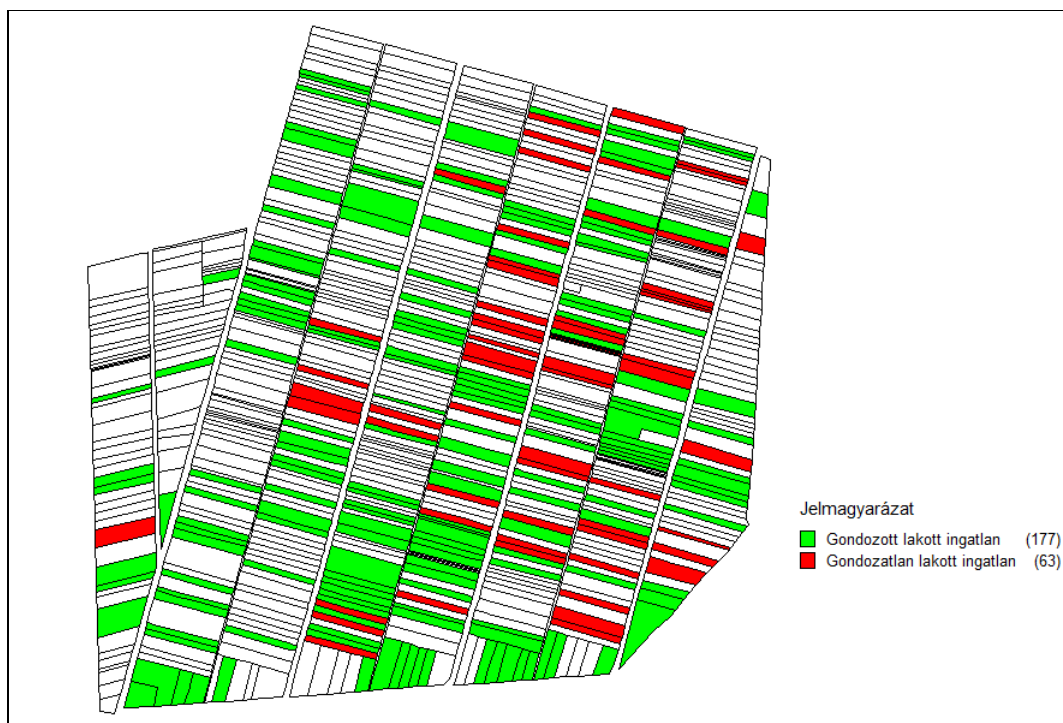
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A gondozott és gondozatlan telkek területi eloszlása a Lorántffy-kertben

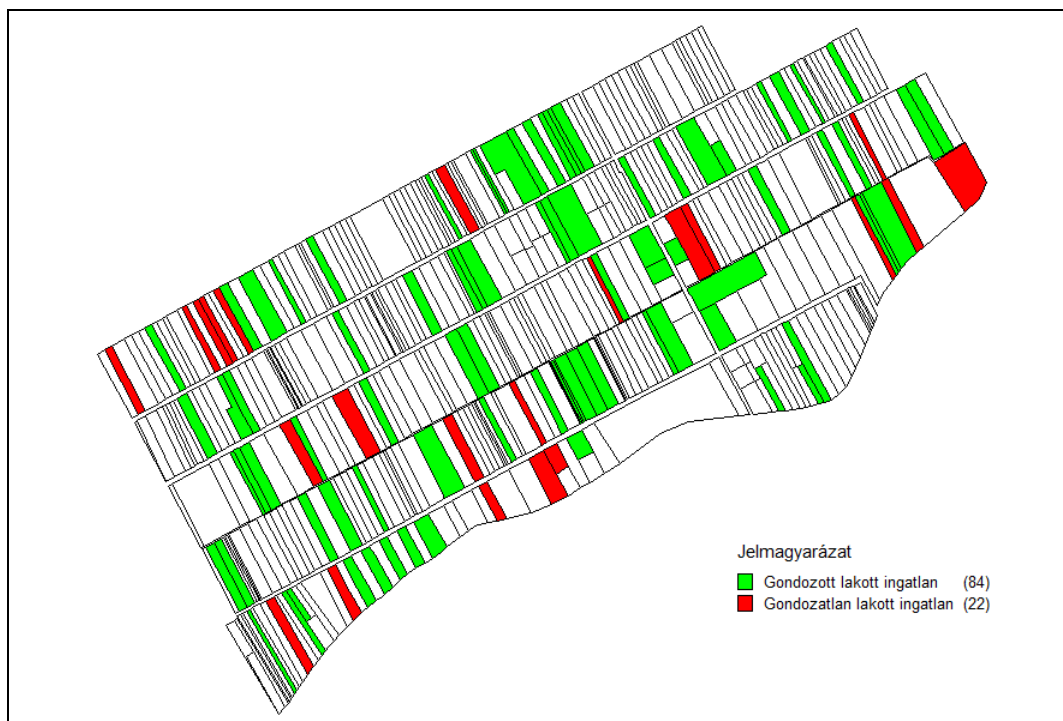
Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A gondozott és gondozatlan lakott ingatlanok területi eloszlása a Nagy-Bocskai-kertben

Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

A gondozott és gondozatlan lakott ingatlanok területi eloszlása a Lorántffy-kertben

Forrás: Terepbejárás tapasztalatai alapján saját szerkesztés.

NYILATKOZAT

Ezen értekezést a Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Karán a Kerpely Kálmán Növénytermesztési, kertészeti és Regionális Tudományok Doktori Iskola keretében készítettem el a Debreceni Egyetem AGTC MÉK doktori (PhD) fokozatának elnyerése céljából.

Debrecen, 20.....

a jelölt aláírása

NYILATKOZAT

Tanúsítom, hogydoktorjelölt 20..... – 20..... között a fent megnevezett Doktori Iskola keretében irányításommal végezte munkáját. Az értekezésben foglalt eredményekhez a jelölt önálló alkotó tevékenységével meghatározóan hozzájárult, az értekezés a jelölt önálló munkája. Az értekezés elfogadását javaslom.

Debrecen, 20

a témavezető aláírása

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném kifejezni köszönetemet mindazoknak, akik segítségemre voltak doktori értekezésem elkészítésében.

Köszönet illeti a Kerpely Kálmán Doktori Iskolát, mindenekelőtt vezetőjét, Prof. Dr. Nagy Jánost, továbbá közeli munkatársait, doktori tanulmányaim hatékony támogatásáért.

Megkülönböztetett módon is köszönöm témavezetőm, Prof. Dr. Baranyi Béla tanszékvezető egyetemi tanár rengeteg szakmai támogatását, amellyel végigkíserte és folyamatosan segítette kutatómunkámat.

Köszönöm opponenseimnek, dr. Fónai Mihálynak és dr. Szarvák Tibornak, hogy értékes észrevételeikkel, szakmai javaslataikkal hozzájárultak a doktori értekezés végleges változatának az elkészítéséhez.

Köszönettel tartozom az MTA RKK Debreceni Osztály vezetőjének és munkatársainak, Balcsók Istvánnak és Rajhóczki Lászlónak a disszertáció elkészítéséhez nyújtott közreműködésért.

Végül, de nem utolsósorban családtagjaimnak, továbbá valamennyi barátomnak, akik támogatására és szeretetére mindig számíthattam.